

ФЕДЬ ПТАШИЙ-ГАЙ (І. Малетин)

В. Марська

БУРЯ НАД ЛЬВОВОМ

В. МАРСЬКА

БУРЯ НАД ЛЬВОВОМ

ПОВІСТЬ

І. ЧАСТИНА

*Geschenk der Regierung
des Generalgouvernements
Дарунок Правительства
Генеральной Губернии*

КРАКІВ

1944

ЛЬВІВ

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО

Обкладинка СВЯТОСЛАВА ГОРДИНСЬКОГО

[40043]

З друкарні „Поспішної”, Краків Райхсштрассе 34.

В Е С Н А В О С Е Н И

1.

Косів переповнений був літниками. Мариво недалекої, хоч завжди ще непевної, війни не встоялося перед чарами серпня в Косові, садовини, що наливається соками, купелів у теплій, як нагрітій, річці, перед чарами повного дозвілля, здалеку від людних, гамірливих курортів, що цього року стояли пусткою. Косів був переповнений.

Оксана довідалась про це ще в автобусі, а заїхавши на косівський ринок, даремне шукала візника, що завіз би її до котрогось зі знайомих пансіонів. Пансіони — казав малий гудульський хлопчина, що зайнявся її валізами — були повні до останньої кімнати, до останнього ліжка.

Врешті, аж надвечір, таки найшовся візник. Він погодився дати Оксані ночівлю у себе, на далекому Городі, а вранці вона піде шукати собі хати.

Перебувши ніч у задній, душній комірці зайнятої літниками хатини, Оксана вибралася з трохи важким серцем на розшуки.

Йшла поволі шляхом, наближаючись то віддаляючись від річки, що пливе мілко й спокійно там, унизу, несподівано зривається гамірливим водопадом, переходить у прозоро-зелену глибину, щоб розприскуватись знову об гранітні скелища Великого Гуку.

Поступала у кожний двір. Усі пансіони, усі великі доми, спереду і з боків обвішані балконами, усі міщанські домики — все було зайняте. Скрізь повно було жінок у шортах і довгих, по землю, пляжових сукнях. чоловіків у піжамах, у коротких, над коліна, тирольських штанах, або просто таки у купальних штанцятах,

дітей півроздягнутих або й зовсім голих. Усе це грілося на лежанках у городцях, на бальконах, ішло по вулиці з купальними плащами й пляжовими торбами в руках або обвантажене садовиною. Садовини було тут ціле море: в придорожніх садах підперті тичками дерева вгиналися від золотих грушок і дорідних, вже злегка позолочених ренет, понад плотами звисало обліплене рясними волоськими горіхами галуззя величезних темнозелених дерев, на південних стінах хат бриніли соками китяти винограду. Садовина лежала великими купами на візках, на столах вуличних торгівців. „Так”. — думала Оксана, втягаючи разом з поранковим гірським повітрям запах садовини — „це с Косів”. Та над’їхав великий автобус і туман куряви й смороду бензини покрив собою все. „Так, це с Косів” — зітхнула Оксана, згадуючи, що тут завжди так бувало.

Серед вулиці, залитої всіма цими міськими людьми, дивно, вражали гуцули. Вони йшли групами по двоє-трое або одинцем, з бесагами на плечах, з невідмінною лиською в зубах, вони їхали на малих возах або йшли коло коней — чорні від сонця, у пущених верх холощів заязозених сорочках без усяких прикрас, жінки у темних фотах і з головами, пов’язаними хусткою, як у мороз, часто з кожушиною, верх волосом, на плечах. Щоденне життя господарів гір зустрічалось тут з дозвіллям м’іщухів, та не було між цими двома світами ніякого зв’язку. Пливли один попри одного, незрозумілі один одному й чужі.

Дійшла отак до нового бетонового мосту. Проти нього здіймався претенсійний у своїй гіпермодерній простоті портик новозбудованого солянкового закладу. Там, далі, було вже місто, звичайне галицьке жидівське містечко — дарма, що за його провулками, серед садів, вигідно розклалися у сонці міщанські чисті хати, де завжди можна було найти пахучу васильками кімнатку. Оксана повернулася, побачила гори — і рішуче пішла назад.

Був уже полудень, як найшла собі притулок у великому, зверху грандіозному, а всередині облупленому будинку колишнього комфортавого пансіону „Уршуля”. проданому недавно з ліцитації. Попередній власник за-

рані випродав свою обстанову. і Оксана найшлася в кімнаті, де не було нічого, крім простого соснового ліжка, стола і двох стільців — на одному з них містився й цілий невибагливий умивальник. Проте, з великого венецького вікна видно було сонячні галяви й темну стіну лісу на Михалкові, а зелена хвоя, що її принесла услужлива й пришелепувата гуцульська дівчина Тетяна, оповила кімнату свіжим, терпким пахом лісу й гір.

Вілла мала колись плеканий парк, що спускався над річку власною пляжею, колись висипаною піском, а тепер зарослою й запущеною. Ще того дня, упоравшись з перевозом валіз та розвішавши суконьки на імпровізованій вішалці, — ще того дня Оксана встигла викупатись. Це була перша, несмілива зустріч із річкою, як з давнім довго не баченим другом. Так почалася Оксанина косівська вілежіатура.

Жила перші дні у великому півзруйновачому-півзамешкалому незнайомими домі, як колись на чужині з батьком у готелі, до якого тільки що заїхали. І тут люди приїздили і знову зникали, лише винятково зупиняючись на довше. Оксана минала їх у коридорі, зустрічала в городі, бачила увечорі на кухні, куди заходила за гарячою водою — і ні з ким не розмовляла, ні з ким не знайомилася. Це давало почуття чудової загублености в юрбі чи заблуканости в малому ліску, що з нього завжди можна було б найти вихід, якби схотілося.

Не хотілося. Пів днини проходило над річкою. Зараз по сніданні накидала верх купального костюму довгий купальний плащ і збігала попри кухню в сад і над річку. Стежка між бур'яном і кропивою бігла просто у воду. Нешироким бічним річищем брела на середину річки, на природну пляжу з рінків і піску, що жовтів на сонці. Там, вгору рікою, зовсім недалеко, спиналися стрімкі скелі, обвішані, як гронами, людськими тілами у всіх відтінках бронзового кольору. Усі вони були звернуті туди, у протилежний бік, до подовгуватого басейну, в який щохвилини кидався хтось із природної трамполіни — високої скелі.

Оксана не йшла туди, між цю молоду косівську

компанію. Вже радніше сходила вниз рікою до великих каменюк за кладкою, де купалися старші і де матері всаджали дітей, як у нагрітій ванні, в малі вижолобини при березі. Та найрадше таки пляжувала сама. Могла б у безконечність лежати на сонці, її матова шкіра мала вже від природи більше відпорности на сонячне палюче проміння, а до того вона встигла вже у Львові, на купальні, засмалити її трохи. А потім приходила купіль — купіль в по-гірському освіжливій, а вже нагрітій косівським сонцем Рибниці, найчарівнішій річці світу.

А проте, купіль і пляжування мусіли колись кінчатися — і тоді самота не завжди була добра. Бракувало товариства до прогулянок. Відбувала їх сама одна, шляхом на Жаб'є, між горами, що розкривали щораз то нову панораму і манили вперед, вперед. Це було гарно, а проте кур'ява з великих автобусів затруювала всю радість. З тугою дивилася на гори, не зважаючи на запускатися в них одинцем. Тому зраділа, найшовши собі компанію.

Зустріла їх на вулиці, як верталися з купелі, з горішньої течви річки. Нікому, хто побачив уперше цю жваву пару, не прийшло б було на гадку, що це були батьки дорослих дітей, відомі, такі вже у літах, громадяни. Вона — повна й струнконога, під великим пляжовим капелюхом, він — худорлявий, виспортований і червоний на виду, як свіжоспечений рак, у синій, смугастій піжамі, — робили враження пари гльобтротерів, що спинилися на хвилину в галицькій купелевій закутині. Та і справді, ця пара від років, відколи його передчасно пенсіонували, мандрувала по світі, перебуваючи то у сина в столиці держави, то у заміжньої дочки в провінційному містечку, то за кордоном. Безжурні й повні гумору, вони щораз молодшали. •

— Молодичко! — гукав доктор Равчак здалеку до Оксани, що верталася з крамниці, обважтажена продуктами. — Що ти тут робиш? Звідки взялася? (тикав їй за звичкою говорити так молодим жінкам).

— Я тут чотири дні. В оцій-о віллі.

— Що? — обурилася пані Люся — чотири дні тут, два кроки від Миронівки, і досі ніхто не бачив вас ще там? Що ж ви робите, як харчуєтесь? О, бачу, бачу: не-

сете хліб і масло, а тут помідори. Вже знаю: на власному харчі і певно з лінивства й оццадности — недоїдаєте. Гарні вакації!

— Ні, це пахне скандалом! — ствердив доктор. — Занеси, мала, свої припаси до хати і ходи з нами на обід. Ми тут почекаємо. Пані Олеся має сьогодні чудесні речі, млинці з рибкою і пиріжки. Це в нас така, знаєш, українська п'ятниця.

Оксана похитала головою:

— Ні, тепер я з вами не піду.

— Без апеляції! А може там — (показав головою на віллу за деревами) може там є хтось, хто тебе тримає?

— Самі жиди й поляки, я нікого не знаю. Але сьогодні я обідаю дома. Прийду до Миронівки, напевне прийду колинебудь.

→ Викручується сіном. Не колинебудь, а сьогодні, розумієш? Подивися. Люсю, як вона похуділа. Ми тебе там відгодуємо. Пані Олеся прийме тебе напевне.

— То вже хіба увечорі зайду туди до вас.

— А на прохід ти з ким ходиш? — питає доктор, прижмуривши одне око. — Ну, ну, твоя справа, але як не маєш товариства, то ми: йдучи сюди пополудні, поступимо по тебе, а потім підеш з нами на вечерю.

— О. — зраділа Оксана — я так охоче піду з вами на прохід! Ви тільки кликніть мене, будь ласка, звідси, з дороги — о, там моє вікно — я зараз збіжу вниз.

— Ну, бачиш, таки ми на щось тобі пригодимося. — сказав задоволено доктор. — Не бійся — там, у нас, не буде тобі нудно. Хто є? Побачиш, як прийдеш.

Так Оксана попала зразу у велике товариство. Побачила його в комплекті ще того вечора, коли в невеликій компанії згаданої пари й двох учительок зі Львова прийшла просто з проходу до Миронівки.

Знала віддавна цю віллу, заховану за інші, незначну назверх, з великим, позаду, городом, де несподівано розгортався чудовий квітник на тлі зеленого килима гори та ясної, береженої лісом, галяви, що її відділяв від городу веселий, затінений потічок.

У великій заскленій веранді і в голі, обведеному гуцульськими лавицями, вже світилося і чекали на-

криті до вечері столи. Гості вже сходилися, розмовляли стоячи, виходили зі своїх кімнат, збігали згори у голь, надходили з городу. З кухні надійшла господиня, мила, повна, погідна і стримана пані Олесья. Дочка відомого вченого, вихована в патріярхальному домі дідів по матері, вона поєднала в собі розум із скромністю і була найліпшою дружиною для свого химерного й талановитого чоловіка. Тепер його тут не було. Його саме чекали зі Львова.

Оксана віталася з прокуренткою банку. Боровською. сивою, хоч молодою жінкою, яку бачила напередодні виїзду в Жіночому Союзі, з її чоловіком, що робив враження, наче б під своєю поважною міною стримував вибух сміху, з веселим і трохи претенсійно елегантним, в оленячих штанях і шовковій сорочці, директором кооперації Радловичем, тиснула руку якимсь молодим, засмаленим хлопцем, знайомилася з гарною з обличчя, але коротконогою вдовичкою, віднайшла знайому з народної школи дівчину, що виступала тут, як дружина директора фабрики в корінній Польщі.

Всі були тут по-вакаційному розбавлені, всі привітали Оксану виявами голосного вдоволення, сміхом, жартами. Але це, все ж, була сама „сметанка” львівського товариства і навіть у безжурній канікулярній атмосфері ці люди держали себе приємно. Не бажаючи зазнати нічого прикрого, вони не казали нічого неприємного й іншим. Тому Оксана не почула тут ніяких жартів на тему її родинної драми чи самотнього перебування. Це ввело її в добрий настрій.

Сидячи за столом господарів, на веранді, між Радловичем і молодим Равчаком, що в останній мент зійшов униз, поголений і вимитий після прогулянки та рожевий, як молоде поросятко, — легко й зручно відбивала їх наступ і втягала в розмову жінок: трохи насторожену проти нової молоді гості вдовичку, старшу, хмарну вчительку, завжди дискретно стушовану, хоч з природи веселу Боровську, а насамперед господиню, заняту гістьми, а разом з цим уважливу до розмови, до якої докидала рідкі, розумні завваги. Тоді обличчя її оживало і ставало несподівано гарне, що завжди наново дивувало в цієї на перший погляд нецікавої жінки.

Товариство однозгідно рішило, що Оксана поху-діла від надміру сонця і, очевидно, від поганого харчу.

— Що така світова пані може собі там зварити! — дратував Оксану Радлович, гордий на виняткові кулінарні таланти своєї молодой і гарной жінки, яку, зрештою, оточував всіма можливими вибагами — і з якою ніколи не проводив разом канікул.

— Сховайте свою злобу для тих дамочок, що з ними танцюєте на файві в Солянках, — впімнулася за Оксану Боровська. — Вона працює і не мусить уміти варити.

— Я не вмію варити? — здивувалася Оксана. — Я маю навіть скінчені куховарські курси, як хочете, панство, знати. І насправді люблю трохи займатись кухнею. Ніколи не маю стільки фантазії, як тоді, коли втираю жовтки з цукром або приготвую французьку салатку.

— Чуєте, панство, яке то варення? Жовтки з цукром і французька салатка! І хто, властиво, казав правду? Хто то викручує такі „фрикаси”, як не жінка, що в житті ще не стояла за плитою три години підряд?

— Ну, три години стояти за плитою, то я таки не маю часу і, поправді, не хочу. Хіба оплатиться виварювати й випикати годинами, щоб з’їсти за кілька хвилин? Хіба варто втрачати на це половину життя? А втім, я так люблю такі — як кажете — „фрикаси”, салатки й усяку сировину!

— Так, — вмішталася в розмову директорова. — ви можете любити і цього досить. Але як є родина... Тоді навіть при найкращій кухарці доводиться часом добрій господині посидіти в кухні три й більше годин... Я, наприклад...

Але тут несподівано прийшов з допомогою Оксані Радлович. Він просто перебив директоровій — не терпів її „на перехід”.

— Пані Оксано, я, очевидно, жартував. Я знаю, що ви вмієте і можете все. І шаную вас куди більш за всяку „знамениту господиню”, що з ранку до вечора торочить чоловікові і всім довкола про свої господарські таланти і чесноти.

Всім, а найбільше Оксані, стало ніяково, але пані

Олеся загладила суперечку. Вона звернула розмову в інший бік, кажучи Оксані:

— Ви мусите тут, у горах, таки, добре спочити й підживитися, заки вернетесь до свого заняття. Замість пектися пів днини на сонці, приходьте до нас, до городу. Коли схочете, можете залишатися на обіді, на вечері. У мене стільки городовини, що я не знаю, що з нею робити...

— Панство, ми страшно марнуємо дорогоцінний час і нагоду, що нам трапилася така гарна молодичка. — підскакував на своєму місці молодий Равчак, коли скінчили вечеряти. — Пропоную: всі на дансінг до Солянок! З чаю резигнуємо. Пані Олеся бере нас під свою опіку.

— Йдіть ви з вашою опікою! — засміялася вдовичка. — Знаємо, яких ви там маєте опікунок! Тільки не вірте, пані, — звернулася до Оксани. — що він буде вас там обтанцьовувати. Йде з вами, а тимчасом умовився там з цілою плеядою жидівочок...

— Що? Пані Оксана мала б чекати, щоб її Ромцьо обтанцьовував? — обурився Радлович. — А я? А Миколка (показав на Боровського), а доктор — сто раз цівкавіший мужчина від Ромця? А наш преміюваний танцюрист, Дада? А тих двадцять п'ять знайомих, що зараз там з'являться і будуть дивитися на нас тим оком, що на пса?

Всі засміялися з його безцеремонної мови, а Оксана сказала:

— Я не збираюся йти на дансінг. Ні сьогодні, ні завтра, ні поки тут буду.

Чоловіки однозгідно запротестували. То був явний саботаж. Щось нечуване. Щось неможливе. А Ромцьо, безнадійно махнувши рукою, вирішив:

— Вона пропаща. Вона закохана!

— О, це було б найгірше, що може нас зустрінути, — сказала Оксана несподівано поважно, майже суворо. — Це найзрадливіша самоомана, яку могла придумати людині безоглядна природа.

І, стріпнувши головою, наче б викидала з неї ці думки, докинула вже зі сміхом:

— З цього погляду я на 100 процентів здорова.

— Ані дансінг, ані закохана? — сів знову від зди-

вування Ромцьо. — Вже знаю: це найгірше, що може бути: вона стала феміністкою!

Тепер з черги протестували жінки. Наші „феміністки” цілком не бояться дансінгів, ні кохання. Досить подивитися на Виділ Жіночого Союзу. А Боровська закінчила дискусію:

— Шкода, що тут між вами нема ні одного порядного чоловіка, що б міг спокусити паню Оксану ще раз піддатися цій зрадливій самоомані...

Несподівано з кутка відозвався тонкий Дада:

— Ми тут плетемо всякі дурниці, а тимчасом, хто зна, чи там не проголошено вже війни.

— Війна не спадає так з неба, як тобі оце така блискача ідея на голову! — повчив сестрінка Боровський. — а вакації й є на те, щоб плести дурниці. А втім, війна нам, українцям, не страшна.

— Рація! — погодився Радлович. — Можемо все добути і нічого не маємо втратити.

— Я не боюся війни, тільки вважаю, що тут замало цікавляться політикою. — боронився Дада. — навіть ніхто не питає за газетою...

...яку ти завжди забереш собі, і ми мусимо потім чигати коло Солянок на кольпортера. — сказав Радлович і витяг з кишені газету. Те саме зробив Боровський.

Але тимчасом з голю, від другого стола, надбіг доктор.

— Оксано, як там справується мій первородний? Чи гідно мене заступає? — питався вже з порога.

— Тату, я тебе прошу, чи ти завжди мусиш робити мені конкуренцію? — Мало тобі ще капітанової?

Оксані зараз розказали, що капітанова, молода й темпераментна полька, має свій балькон у сусідньому домі проти балькону Равчаків та що вона перше ходила на проходи з сином, а тепер розмовляє вже на віддалі з батьком.

— Бачите, як вони поводять себе, наші чоловіки. А нехай яканебудь пані Ліда поїде автом на прохід з поляком — скільки то зараз буде спліток! — завважила Боровська.

— Наші чоловіки. — ствердила Оксана, — найгірші спліткарі на світі. Ви хіба цього не знали?

Знову чоловіки підняли гамір, але знову пані Олеся залагодила все заявою:

— Панство, хто хоче на дансінг. — хай іде, я кладуся спочити. А пані Оксані дайте спокій. Не треба на бакаціях нікому нічого накидати.

Товариство провело Оксану до брами її вілли і пішло шляхом далі, у сторону міста. Оксана почекала між деревами, поки не змовкли їх веселі голоси, а тоді наново відчинила важку браму і пішла поволі шляхом у протилежний бік.

Шлях, освітлений високими луковими лампами, стелився перед нею, пустий і рівний, аж до далекого закруту, де внизу шумить водопад під темною стіною гори. Йшли рідкі прохожі, десь уїдливо й тонко брехав собака, в малій хатині при дорозі заплакала, наче знечев'я пробуджена зі сну, дитина. Потім зразу стало тихо, тільки лунко вистукували в тиші дерев'яні зап'ятки її легких черевичків. Глянула на небо. Воно висіло над землею темне і тільки тут та там вицвітала на ньому якась самотна зірка. Рідкі світла в хатах, розкинуті по узбіччях гір, виглядали як такі самі, зірки, ближчі, жовтіші. Чим, врешті, ближчі нам від зір людські існування, про які ми ніколи не знатимемо нічого?

І раптом Оксана почула, що в ній підіймається якась несамовита туга, якийсь неспокій, що справляє аж фізичний біль. Що з нею сталося? Що сколихнуло так її добру рівновагу? Ніщо. Безжурна й беззмістова розмова в пансіоні, люди, яких зустріла там. — усе це було аж занадто відоме ще з давніх часів. Це повинно б навіть відпружити — таке пробування в атмосфері заможного дозвілля устаткованих, вдоволених собою і світом людей. Ні, це було в ній самій, щось, як прочуття нещастя, великої невідомої катастрофи.

Дійшовши до звороту, постояла над обривистим берегом шумливої річки (як цей шум втихомирює!) і повернулася шляхом назад, навмисне повільним, розміреним кроком.

2.

Другої днини Оксана пробудилася пізно, від стукоту в двері. Це Тетяна принесла з кухні молоко, ди-

вуючись, що Оксана, така рання пташка, не зійшла до нього сьогодні, як завжди, на кухню, ще як усі в пансіоні спали. Тетяна не спішилася відходити, виймала з-за пазуки й закурювала люльку. Оксана розмовляла з нею, натягаючи піжаму, підбігла до відхиленого вікна і відчинила його наветіж. Але в хату, замість освіжленого вранішнього повітря, вдерлася духота й пилюга, здійнята автобусом, що саме зупинився перед пансіоном і торохтів мотором. Хтось виходив з автобусу, якісь нові гості приїхали до пансіону.

Ні, справді, сьогодні не хотілося пляжового сонця. сьогодні добре було б полежати десь у тіні, здалеку від куряви шляху і подихати добрим, свіжим повітрям лісу. Згадала Мирснівку.

Нашвидку пила молоко, частуючи Тетяну кексами, потім підчісувала узад від чола буйне темне волосся, звиваючи його наверху голови в химерні вузли. Натягала свою щоденну обтислу мальованку, запинаючи дрібні дерев'яні гудзички на малих, якби дівочих, грудях. Готово. Тепер ще чорні окуляри, щоб охоронити очі, і вже можна йти, залишивши Тетяні ключа, хай прибере, як матиме час.

Внизу, у вузькому коридорчику, вона несподівано зударилася з кимось, хто йшов нагору. Не знаючи ні навіть з виду всіх пансіонових гостей, все ж подумала, що це хтось новий. Він був увесь в дорожній пилюзі і ніс у руках навантажений наплічник. Виминаючи її, сказав „пробачте” голосом, у якому було щось наче б знайоме. Та, вийшовши на вулицю, залиту сонцем, Оксана зразу ж забула про цю зустріч.

По тому боці вулиці, на лавочці, сиділи, як завжди, гуцули, торгуючи глечиками, дерев'яними цяцьками. Згадала, що вона досі не купила собі запинки до полотняної сукні, зупинилася і стала переглядати крам.

— А це що таке, „шаротка”? — здивувалася вголос. Це ж не гуцульське, не наше. Це з Закопаного. Що ж ви не виробляєте наших річей, а якісь попсовані, чужі?

— Та й вони наші, — сказав несподівано старший, коренистий гуцул з западеними, пронизливими очима, — я кажу, що й вони наші, — повторив ще раз, глип-

нувши вбік на свого молодого товариша в цайгових штанях. І докинув із ще більшим натиском: — Я в них живу, то вони й наші.

— Як то, в них живете? То ви не маєте своєї хати?

— Чого ні, хижу то я маю і кусень полонини, але все таки ми в них, а вони тут старші.

Тепер усе вже було сказане ясно, і Оксані залишилося тільки злобно завважити:

— А я думала, що ви в наймах чи в яких приймаках, а ви, кажете, таки свій господар...

Хтось торкнувся Оксаниного плеча. Коло неї стояла пані Олеся. Моргнувши Оксані, вона сказала:

— Ходіть, ходіть, ми там вас уже чекаємо — і потягла її з собою.

А потім, як вони йшли вузькою доріжкою до пансіону:

— Ви не розмовляйте отак занадто з першим ліпшим гуцулом. Цей — з Жаб'я, а там багато з них на службі в поліції. Не варт через таку дурницю попасти в халепу.

— Ах, як він мене роззлостив! — не могла забути Оксана. — Каже: „Ми в них, вони старші...”

— Що ж, нужда до всього людей доводить, а гуцули ще й не звикли важко робити, це ж плем'я артистів.

— Чи і в Косові таке буває?

— Насамперед, в Косові нема гуцулів. Скажіть якомунебудь косівцеві або й кому з Москалівки чи Города, що він гуцул — образиться на смерть. Косівський передміщанин — це окремий капітель. Вони мають свою передміщанську гідність. А втім, не беріть так докладно того, що я казала про гуцулів. Я маю між ними прекрасних приятелів. Прийдуть до мене колись з ліжниками, ті з Шешор або з Яворова, то порозмовляете з ними.

Минали пансіон, де в городчику пеклися на сонці, на лежанках, молоді жінки, напівпороздятані, тільки в шортах і з перев'язками на грудях. Шкіра їх тіл і обличчя рівно засмалена, нагадувала чорну, розводнену каву. На воротах, недалеко від лежанок, стояв молодий гуцул, обвішаний ліжниками і вів з лежачими

якусь жваву, веселу розмову. По афектованій польській мові жінок пізнати було жидівчочок, гуцул відповідав їм по-своєму.

— Нащо вам ліжники? — запитував м'яко, протягуючи слова. — А постелите їх, май, вашим любасам, аби вам солодко си з ними спало.

— Ах, чи ти слишиш, що он муві, тен чарноокі д'ябел? — викрикувала жидівчочка і, підносячи понад голову руки так, щоб її груди ще опукліш виступали під тонюсенькою хусткою, заливалася похитливим сміхом.

— Бачите, вони тут усяко промишляють, мали добрих учительок з Варшави, з Закопаного. — сказала пані Олеся.

Дійшли до Миронівки, і вже вибіг проти них малий хлопчик, синок удовички (довідалася Оксана), та вчепився пані Олесі за руку, заглядаючи з-поза неї до Оксани.

За ворітьми пані Олеся сказала:

— Поведи, Юрчику, паню Оксану в город, а я понесу на кухню м'ясо.

Оксана взяла малу ручку і аж тепер поглянула на хлопчика. У цього малого були чудові, волого-сині, аж мовби рососою вкриті, очі з довгими русявими віями. Лицо, блідорожеве, наче б тремтіло ніжно від якогось затаєного хвилювання.

„Яка гарна і яка нервова дитина!“ — подумала Оксана і ще раз пильно подивилася на Юрчика. І він дивився на неї. І нагло вона почула, що його дрібна ручка намагається тісніше всунутися в її руку. Зворушливе тепло пронизало Оксану всю, аж до серця. Вона випустила дитячу руку і, йдучи скоріш, сказала:

— Ану, побіжи, подивися, чи є хто там, у городі?

В городі було вже декількоро пансіонових гостей. За столом, в тіні обвішаних овочами, аж поцідпіраних яблунь, сиділа за шитвом учителька, їй уголос читав газету тонкий Дада. Трохи оподалік лежали на лежанках обоє Равчаки, зайняті їдженням великих грушок, що жовтіли перед ними великою купкою в траві. На розстеленому пледі, трохи здалеку від товариства, спав на сонці вдягнутий у тонку піжаму Дадин батько, що

цього ранку приїхав до Косова. Знизу, від потічка, надходили з мокрою білизною в руках вдовичка з директоровою.

Запрошена Равчаками, Оксана прилягла біля них в півтні смерічок на лежанці, що її приніс Дада. Дивилася на небо, за тонким мереживом галузок: сонце, здавалося, з кожною хвилиною випивало його синяву. Щось дрібне впало згори на Оксанину мальованку. Це був чорно-червоний метелик, що сидів тепер на її коліні, злегка ворущачи крильцями.

З веранди вийшла пані Олеся. Вона здалеку вимахувала блянкетом телеграми, і коли підійшла ближче, Оксана побачила її оживлене, радісне обличчя.

— Знаємо, знаємо і дуже тішимося! — зірвався і підбіг до Остаповської Равчак. — Я сам поклав цю телеграму у вас на столику.

— Я, власне, думала, хто міг покласти, як двері замкнені на ключ? А ви, докторе, значить, вікном з веранди? Коханий доктор, який він жвавий!

— Пані Олесю, чи ви сумнівалися в моїй жвавості? Трудно, тепер, як приїздить сенатор, я вже не можу...

— Но-но, не плети так безнастанно! — перебила йому дружина. — А сенатором то ми всі таки дуже тішимося, — докинула не без малого натяку на рекомпенсату.

Остаповська сміялася, поспішаючи далі, між куці помідорів з жовтими і червоними великими овочами. Збирала їх у хустину і кликала на поміч Юрчика, який відпровадив до хати маму, вирвавши їй з рук білизну, і вибігав саме з веранди у великому пляжовому капелюсі, як карличок під жовтим лопухом.

Хтось гукав здалеку, і всі глянули туди, на гору, звідки сходили Радлович з Боровським. Радлович підкидував угору білого, солом'яного кашкета і кричав „ура“, а Боровський махав хусточкою, якою раз-за-разом обтирав відкрити голену голову. Вони зійшли униз і стежкою понад потік виходили до городу.

— Оксана! — кликав здалеку Радлович. — То я розумію! Казали їй прийти і прийшла. Де ж вона могла б не прийти до таких гарних хлопців!

— Ух, спека яка! — нарікав Боровський. — Я втратив половину мого сала. А де Міця?

— А хто ж іде на Михалка в десятій годині? Досвіта треба було піти. Міця, зла на вас, пішла до міста.

— То в таку спеку, власне, треба йти до міста. — Не можна увечорі, — нарікав Боровський. — А я хотів йти з нею на річку...

— Йдіть без неї. Що ви так держитеся жінки, боїтеся, щоб її хто не вкрав?

— І кому то говорити! Пані Люсі, яка двадцять п'ять років уже не пускає доктора на крок від себе.

Доктор, що покинув був свою лежанку і сидів на землі біля Оксани, тепер вернувся на давнє місце і, простягнувши руку, погладив дружину по голові:

— То, я її тримаюся. І хоч часом вискочу трохи набік, — вертаюся ще швидше, ніж пішов. А як хочете знати, то ми вже тридцять два роки так тримаємося. Вона мала шістнадцять, а я двадцять три, як ми побралися.

— Ну, ну, — не переказуй їм уже аж так занадто докладно нашої подружньої метрики, — засміялася Равчакова. І за хвилину докинула: — Тільки так варто побиратися, молодими. Тоді можна ще тішитись життям разом з дітьми.

— Але на Міцю я таки злий, — мудьгував Боровський. — Не сказала нічого і пішла.

— Самі щасливі подружжя! — промовила замислено Оксана. Як це робиться?.. Врешті, це є лотерія: виграна або програна. Третього немає.

Від стола полилися тони музики з патефону, наставленого Дадою. Стара платівка заспівала трохи хрипко:

„Серце, найчарівніше слово світу,
Серце...”

— Оксанко! — зірвався з травника і підбіг до Оксани Радлович, — найчарівніша істото, я хочу тебе переконати, що є щось ліпше, ніж подружнтя лотерія. Прощу до танго!

— Ви збожеволіли, в таку спеку? — засміялася

трохи подратовано Оксана. — Йдїть краще. покладїть-ся по цїй нефортунній прогульцї.

Щось торкнулося злегка Оксаниної руки. Вона побачила Юрчика. — він легенько гладив її руку.

— Панї щось сумна. — сказав тихенько. — Але я панї щось скажу. Знає панї, що?..

Та голосами збентежив його. Вона вийшла з вілли в довгїй, по землю. пляжовїй сукні, що, закриваючи ноги, робила її стрункою й гарною. З нею йшла в шортах з сирого шовку темнозасмалена директорова та її син. неуготаний підросток. Вибиралися на пляжу.

Їх приклад заохотив інших. і за хвилину в городї залишилися тільки Оксана та Боровський, що таки вирішив чекати жінки. Він переглядав на своїй лежанцї газети, час до часу сигналізуючи Оксанї якусь новину з львівського життя чи світової політики. Спека доходила до zenіту. навіть тут, у тїні, не було чим дихати: Боровський показав Оксанї сизу, непомїтну хмаринку на заходї:

— Бачите? Буде буря. І чого та Міця не приходить?

— А, куди там до бурї! Може надвечір і то не знати...

Та, полежавши хвилин десять з заплющеними очима, вона здивувалася: захід затягнувся сталевною сїриною. горїшній її край, золочений сонцем, погасав з кожною хвилиною. Нагло війнуло вітром.

— Я хїба таки піду напроти неї, — зірвався Боровський. Але в ту саму мить почувся туркіт колїс — хтось заїздив бричкою перед пансіон. Звідси, з городу, не було нічого видно. Та за хвилинку клацнув замок хвїртки і з-поза живсплоту з білих троянд замаяла блїдосиня суконька Боровської.

— Міця! — зрадїв Боровський. — Ти шкарадо якась! У таку спеку і знову без парасольки! Ти вже забула свій останній сонячний удар?

Боровська, сміючись, поправляла своє біле, як срібло, волосся, що вкупї з блїдою синявою сукні давало незрівняний ефект мистецької пастелї.

Здалеку загримїло. Вітер дужчав, і хутко впали перші краплї дощу. З будинку надбігли Остаповська та її молода помічниця, всі поспїшливо склали ле-

жанки, стягали з землі пледи. Оксана вхопила зі стола патефон і платівки. Ледве добігли до будинку, як хлинула злива.

Видихувалися з поспіху, коли на веранду впала з шумом і гамором промокла до нитки решта говариства. Одне наперед одного розказували, як не встигли ще вийти з води, коли впала ця несподівана туча. Розходилися зі сміхом і жартами по своїх кімнатах, щоб обсушитись і пересідятися до обіду.

Коли подали обід, надворі лило ще, як з відра, і Оксана, хоч-не-хоч, залишилася обідати. Пані Олеся раділа з цього:

— О четвертій приїде мій чоловік, — будемо всі разом чекати його.

— Пан сенатор приїде втомлений дорогою, схоче певне спокою, — завважила Оксана.

— То ви його не знаєте. Він може відпочивати тільки в компанії. Занадто хутко, занадто нервово живе і працює у Львові, щоб міг перенести наглу тишу.

Обід був чудовий, і Оксана, яка давно вже не їла такого, подумала, що тепер вона своїм апетитом зовсім заперечує свої вчорашні теорії про недоцільність виварювання. Однак, сьогодні ніхто тут не думав ні про які теорії, всі їли навперейми, захоочувані господинею та гарно поданими й смачними стравами.

При солодкому, а ще більше при цигарках, знову порозв'язувалися язики. Батько Дадин, як свіжо-прибулий гість, сидів сьогодні коло господині і розказував трохи злобно львівські новини. Львів був повний, люди дістали „бзіка” на пункті війни і роблення припасів. Купують і громадять неймовірні речі.

Ніхто не вставав сьогодні від столу. Всі чекали четвертої години, коли почнуть їхати з залізниці візники з гістьми, чекали сенатора.

Надворі, тимчасом, проясніло, і ще за хвилину сонце заграло на мокрому даху супротилежного пансіону.

— Дивіться, капітанова дивується, що її адоратори не виходять ще на балькон по обіді, — сказав Радлович Оксані, вказуючи головою в бік балькону, де на лежанці витягалася струнка жінка в темносиніх довгих штанях

і білій блюзо•щі. — А де, властиво, подівається сьогодні Ромцьо?

Виявилось, що Ромцьо найшов собі іншу компанію і ще вранці поїхав до Жаб'я на пструги.

— Ловлять там пструги? — зацікавилася Оксана. — Це був улюблений спорт мого батька.

— Де там ловлять! Ідять смажені, у жидівській корчмі.

Мова пішла про Жаб'є, про розкладову роботу чужинців.

Юрчик, що сьогодні сидів за столом коло мами, на місці директорової, яка перенеслася до голю, заснув, поклавши голову на столі, на ручках. Оксана помітила це перша і мовчки показала його мамі.

— Помогти вам занести його? — запитала.

Але вдовичка невдоволено стягнула брівки.

— Він сам піде, дякую.

І, розбудивши дитину, вивела її за ручку з-за стола.

— Юрчик дуже нервова дитина, вона вимінає з ним усяке переніження, — сказала пані Олеся, глянувши на трохи зняковілу Оксану.

Десь далеко, в глибині крутої вулички затупотіли кінські копита, заскреготів під колесами шебінь. Дада підбіг до вікна.

— Пан сенатор їде!

Пані Олеся, а за нею дехто з чоловіків, позривалися з місця і вийшли перед хату. Оксана бачила крізь шибки веранди, як на подвір'я заїхала бричка з сенатором у сірому дорожньому плащі, як він, ще сидючи, зняв кашкета і вимахував на привітання дружині й гостям.

— Не знати, чи сенатор висидить тут хоч тиждень, — подумала вголос Боровська, а вдовичка, що вернулася, поклавши Юрчика на пообідній сон, сказала, поправляючи своє, і так добре зачесане, волосся:

— Висидить, висидить, не бійтеся...

На веранді з'явився оточений гітьми сенатор.

Цей, завжди ще гарний, мужчина був колись поетом, директором банку, в часі великої війни ад'ютантом призначеної троном для „русинів” цїсарської величності, а по війні став хліборобом, кооператором і врешті

політиком. У нього була добра постава, расове обличчя і низький, своєрідний тембр голосу, про який говорили з деякою злобою: „Сенатор чарує своїм „тембром“. Був він, зрештою, найкращим українським промовцем у польському соймі, а вийшовши з нього, виливав своє красномовство на кооперативних зборах, яких був завжди невідмінною і, по правді, найприємнішою частиною.

Сенатор вітав гостей, цілував руку жінкам, для кожної находячи якесь миле слово.

— О, як це гарно, що і ви тут, донцю, — привітав Оксану, і його голос звучав дуже ласкаво. — А гані Надя таки не втекла, почекала... — сказав м'яко в бік удовички.

— Я не збиралася нікуди тікати. Це я тільки сказала так тоді, що вже мене тут не застанете вдруге. Юрчиківі так служить Косів..

— Прекрасно. — кинув сенатор уже трохи розсіяно і мовби нагло пригашений. І звернувся до дружини:

— Олесю, я маю цікавого листа від нашого Ромка з Лондону. Ні, ні, я не хочу нічого їсти.

І він уже витягав портсигар, та трохи тремтучими руками закурював „єгипетського“.

Потім, вернувшись зі своєї кімнати, вимитий і переодягнутий у легке вбрання, сів за стіл.

— Молодички, сідайте коло мене! — звернувся до Оксани, до вдовички. — А де поділася Міця?

Справді, Боровські зникли десь обоє непомітно і Радлович, трохи начеб притишений у прияві сенатора, сказав, що ці сплюхи ледве висиділи за столом, чекаючи господаря, а тепер чимскоріш пішли нагору спати. Однак за столом знову було довно, бо з голю прийшов доктор, його дружина й директорова. Всі хотіли почути від сенатора політичні новини.

— Що ж я вам скажу! Буде війна, це, мабуть, таки певне.

— Війна в цій констеляції стає для нас грізним мemento! — завважив Дадин батько.

— Так, у таких політичних умовах війна може принести нам щось зовсім, зовсім інше від того, чого ми чекали. Але зважте одне: це „інше“ найгірше — це

було б усе таки з'єдинення. Наше з'єднання з материком. Врешті, що ми значимо самі? Нічого. І нічого ми самі не вдіємо. Не тільки тому, що нас мало. Тому, що ми самі до цього нездатні.

— Як то, самі? Та певно, що годі нам пориватися до чогось, коли нема зовнішніх умов...

— Я не про це. Думаю, що ми, галичани, не можемо бути й не будемо будівничими українського майбутнього.

— А хто ж, наддніпр'янці? — обурився Радлович. — Вони, зі своїм доктринерством, з невмінням організувати...

— Дайте спокій! — засміявся трохи легковажно Остаповський. — Вони не вміють організувати? А я питаю вас: хто ж, навіть на еміграції, виявив більший організаційний хист, ми, чи вони? Адже ж і под'єбрідська Академія, і берлінський Науковий Інститут — це все їх, не наша заслуга.

Радлович не здавався.

— Ми збудували зате нашу кооперацію. — сказав. — Чи це мало?

Це був комплімент і сенаторові, одному з тузів кооперації. Але сенатор відповів на це з трошки робленою скромністю:

— В нашій кооперації не ми самі маємо заслуги. Под'єбрід, не що інше, дало нам людський матеріял. Згадайте й покійного Корчинського, і, хоч би й нашого Андрія Жука...

— „Печеніг у краватці”. — пригадав Радлович недавній напад на Жука католицького редактора, що відкупляв колишні „радикальні” гріхи молодости нагінкою на все, що в Україні не було католицьке.

Всі засміялися, і розмова полилася далі в більш безжурному тоні.

Оксана піднялася. Добившись, нарешті, в тихій розмові набоді того, що пані Олеся буде брати з неї плату за обід, вона обіцялася прийти обов'язково завтра і попрощалася.

Надворі погода зовсім змінилася. Повітря було по-гірському чисте, напоєне озоном — і холодне. Бігла у своїй тонкій мальованці і трохи задихана, допала

городу перед пансіоном, де жила. Проти неї, по скрипучому піску стежки, хтось надходив. Все ще біжачи, зиркнула на нього зблизька і — остовпіла. То був... то був...

— Оксано! — гукнув мужчина. — Ви тут? Що за зустріч!

— Вибачте, але я зовсім захолола. — кинула йому в бігу. І впала, ошелешена, в будинок.

П'ять, шість. — так, сім років! Сім років тому, так само в горах, пережила цю несамоовиту історію. Зник був по всьому, як камінь у воду. І раптом...

Вбігла в кімнату і кинулася на ліжко. Що за зустріч, справді, що за зустріч! Але невже вона, що з таким зусиллям будувала наново після всіх життєвих поразок свою рівновагу, мала б тепер утратити її з такого приводу?

Виринуло перед нею усе це так, як воно було.

Була тоді ще не розведена, хоч уже після того бурхливого періоду свого подружжя, коли ще билася, як риба об лід, вмовляючи в себе, що її подружнє розладдя, це не органічна чужість двох істот, а тільки непорозуміння. Тоді вже була зрезигнована, хоч підсвідомо все ще інстинктивно чекала чогось від життя. Трохи легкодушно нав'язала тоді на літниць знайомство з ним, молодим інженером. Він загорівся і, облитий холодною водою, сказав їй гірке слово правди. Ні, навіть не сказав, а показав без слова, що вважає її кокеткою, нездатною на сильніше почування. Прийняла це, як заслужену кару, але несподівано він видав їй себе в руки: кохав її, не міг відійти. Нічого не вимагав — хотів тільки залишитись коло неї. Настали тоді чарівні дні, і хоч не було вже більш мови про кохання, щось, як кохання, почало зароджуватись у ній.

Саме тоді прийшло те найжахливіше, що вона пережила в житті. Це сталося того вечора, коли, дізнавшись, що йому загрожує, ладна була забути за все... Йшли обоє вночі віядуктом й зустріли шпигуна чи провокатора. Стоячи оподаль, була свідком його боротьби на життя й смерть, коли нагло з'явився поїзд... Він залишився в живих, а той... Тінь смерті лягла тоді між ними. Розійшлися без слова.

Оксана знає нагло цілком напевне, що ніколи, ніколи вже не буде між нею і цим молодим чоловіком нічого. Ніколи вона не вернеться до того, давно минулого, етапу життя, ніколи не поспробує, не дозволить завернути того, що могло було бути.

Схопилася з ліжка, подумавши раптом, що поводитимась як дівчинка, що, може, йому здається, наче б вона тікала, боялася його. Хутко скидала мальованку, натягала через голову теплу вовняну сукню, вбирала жакетик, зав'язувала перед дзеркалом голову газовою хустинкою. Побачила своє трохи втомлене, приблідле від цілоденної метушні обличчя. Нічого. Машинально, за звичкою, підкреслила лінію уст — а потім взяла хусточку і стерла їх. Вийшла.

Застала його перед будинком, майже на тому самому місці, де його залишила. Ходив різко, сюди й туди, сюди й туди, по малому відтинку стежки. Побачивши її, спинився. Підійшла до нього і по-приятельськи простягла йому руку.

— Звідки ви взялися? Я не знала, що ви тут живете, бо ні з ким не знайома.

— Я приїхав тільки що вранці. І не думав вас тут зустрінути. На самому вступі... Сім років я не був у краю.

— Я міркувала собі, що ви мусіли виїхати... тоді... кудись далі. Врешті, наша Галичина така тісна, щодесь певно були б зустрілися. Де ж ви бували?

— Востаннє... там. — він показав на південь, на гори. — Там пережив все це.

— Що ви кажете? Ви були в Карпатській Україні?

Вказав їй головою постерункового, що саме проходив повз залізну огорожу.

— Я в нелегальному становищі. — сказав, коли постерунковий віддалився.

— І довго тут думаєте бути?

— Хочу залишитися. Виробляють мені папери.

І наглим рухом сягнувши по її руку, що лежала сперта об паркан, вимовив майже пошепки:

— Оксано!

Почекала хвилинку, а тоді звільнила свою руку. Сказала спокійно:

— Ніколи. чуєте? Ніколи не будемо згадувати того, що було. Ніколи нічого не попробуємо завертати. Тільки так можемо зустрічатися, не інакше.

Було щось у її голосі, що виключало всяку оману, всяку дискусію. Він мовчав, дивлячись у землю. Потім сказав:

— Я — попробую. Ще не знаю. Ще не видихав з себе радості, що вас побачив, а вже мав би освоїтися з думкою, що знову маю вас утратити.

— Власне тоді ми зможемо бувати разом.

Він думав хвилинку з чолом, зморщеним від напруги, і Оксані здалося раптом, що вже колись була між ними подібна сцена. Ні, ніщо на світі не вертається. Вона була спокійна, ніщо в ньому, не хвилювало її. Сказала:

— Що ви робите тепер? Хочете, я піду з вами на прохід? Розкажете мені про те, що було там.

Він зітхнув, і вони без слова вийшли на шлях.

*

Вернулися з проходу, як у пансіоні запалювали світла. Попрощала його перед будинком, кажучи:

— А завтра, як передумаєте собі і приймете в цілому, щиро, мою пропозицію. — завтра попрошу вас, може, до себе на чай.

У сутінку кімнати, ще не скинувши жакетика, вона відчула нагло велику втому. Засвітивши світло, довго дивилася перед себе невидючими очима. Таке було те, що він там пережив... А вона? Почула себе постарілою, зів'ялою. Відганяє від себе життя, а воно йде мимо неї, буйне й різноманітне — і, все таки, забирає по дорозі і в неї свіжість, радість, силу. Прийде, недалеко десь є уже, старість. Що тоді з доброї рівноваги, з гарного спокою?

Ні, не треба підпадати таким настроям. Що з того, що вона хутко постаріє? Що значить тугість і краса тіла? Витрачати їх серед оп'яніння життям, бачити, як вони відходять, і надаремне бажати їх затримати, що б там не було — чи може бути щось більш жалюгідне?

І що з того, що хтось у цій хвилині думає (ох, як вона, все ж, відчуває, що думають про неї!), що вона

таки порожня, позбавлена серця жінка. Позбавляла себе, позбавляло її життя довго, занадто довго. Нехай тепер буде уже так. Так — найкраще.

*

Ні другої днини, ні в чергові, Оксана не зустріла його більше. Не допитувала за ним у пансіоні, але була майже певна, що його вже тут нема. Виїхав напевне і з Косова, бо не зустрічала його ні на своїх самотніх проходах по шляху, ні на дальших прогулянках з компанією, ні на пляжах, що їх відвідувала тепер по черзі з товариством з Миронівки. Недавня зустріч здавалася химерною видумкою уяви і, як вибрик уяви, хутко канула в забуття.

3.

Тимчасом атмосфера в літницьі якось непомітно змінялася. Газети приносили чимраз виразніші натяки на близьку війну, багато з заповіджених гостей не приїхало, і в пансіонах стало вільніше. Літники ще не роз'їздилися, але вже говорили про виїзд. Надходили вістки, що у Львові арештували й вивезли в Березу редакторів українських правих газет та багато молоді. Всі рахувалися з тим, що з вибухом війни піде інтернування старших громадян, а польська преса цькувала далі, заповідаючи чистку запілля на випадок війни.

І в Косові взяли декого з місцевих людей. Літники-українці цим не бентежились, міркуючи, що тут, у горах, вони куди безпечніші, ніж у себе в місті. Дехто мріяв навіть про те, щоб тут перечекати „блискавичну війну”, якщо війна справді прийде.

Про все це говорили за обідом в Миронівці одного гарного, хоч уже холоднуватого дня. Але сенатор збирався ще їхати в долину Прута, де мав відбутися, як щороку, краєвий кооперативний курс. Курс влада заборонила; одначе курсанти не роз'їздилися, раді принаймні обділитись при нагоді думками.

— Краще тобі б уже не їхати туди. — радила сенаторові дружина. — Скажуть, що курс таки потайки відбувається, коли ти приїхав.

— Нічого не можуть вони сказати, коли немає вкладів. А побути разом у горах не можуть нам забо-

ронити. І Зоня чекає, хвилюється. Треба дівчину по-тішити.

Оксана знала, що мова йде про молоду коопера-тивну пропагаторку, з якою нераз можна було зустрі-нути Остаповського у Львові в каварні чи на вулиці. Але пані Олеся дивилася на чоловіка спокійним, ро-зумним поглядом. Сказала тільки:

— Якщо вже мусиш їхати, то довго там не зупи-няйся.

— І не можу, серце, не маю часу. Я вже й так за-сидівся тут з вами понад всяку міру. Ну, молодички, як ми будемо прощатися? Бо я сьогодні їду, нічним поїздом.

Всі дивувалися його наглому рішенню, відмовляли, переконували. Тільки пані Олеся, не кажучи вже більш нічого, пішла укладати його речі в дорогу.

— Як попрощаємося? — наставляв сенатор. — Чи поцілуємось принаймні на прощання? — звернувся на-самперед до найближчої сусідки, до Оксани.

Оксана глянула на нього трохи прижмурено, як дивилася завжди, коли хтось її ненароком забавляв. Цей гарний і нестарий ще мужчина мав один ледве по-мітний рух, яким затримував при говоренні свої штучні зуби. Це його врятувало. Схотілося дати йому ще ілю-зію молодости. Сказала:

— Щодо мене — то поцілуємось, але без свідків і тільки раз.

— Ви чудесна жінка, Оксанко, я навіть не догаду-вався цього раніш! — роз'яснив сенатор.

Але вдовичка, яка може поважніше, ніж треба, приймала сенаторове залицяння і його потребу авди-торії для малих, чарівних орацій і спогадів. — надула усточки.

— ..Ах, яка вона ще молода!" — подумала Оксана з жалем.

— Я, — сказала Боровська, — попрощаю вас аж при автобусі, бо ми вас проведемо. Дада з татом теж сьогодні їдуть. А покищо, ми хіба трохи покладемося по обіді, що, Миколко?

— Дада, підеш зб мною попрощатися з Косовом?

— Но, не хочу й я бути свідком чужої приємности.

— сказав Радлович радий, що легким коштом може вихопитися на файф, куди мав надійти й Ромцьо з компанією, яка держала його тепер заедно поза пансіоном.

Вони пішли і за столом залишилися тільки сенатор, Дадин батько, вдовичка і Оксана.

— Я радила б і вам, сенаторе, піти покластися, якщо маєте їхати вночі, — сказала Оксана, встаючи зза стола:

— А ви зостанетесь у нас, чи прийдете ще увечорі?

— Ні, я вже прощаюся, піду ще трохи в город полежати, а потім до хати, — відповіла Оксана і дростягла сенаторові на прощання руку. — Дякую вам за все, і бувайте здорові!

— Оксано, це не є fair, — сказав напівжартом, а напівповажно сенатор. — А мій поцілунок?

Оксана, сміючись, показала головою на присутніх.

— В голю нема вже нікого, всі розійшлися. Отже? Будете fair?

Пожалкувала свого необачного слова, але глянула на вдовичку і нагло взяла її охота зробити злобний жарт.

— Добре, буду, — сказала і пішла до голю. Але зараз у дверях стала. Повернулася до сенатора, що пішов за нею, і просто подала уста.

Цей занадто короткий для сенатора цілунок все ж схвилював його.

— Оксанко, з вас чудова жінка, — сказав ще раз, цілуючи її галянтно руку. — Хотите йти в город? Чекайте, я принесу вам свій плед.

Потім, як Оксана, полежавши годинку на лежанці, проходила повз відчинене вікно кімнати Остаповських, вона вчула розмову і мимохіть глянула всередину. Остаповські сиділи поруч на канапі, він спер голову на її плече, а вона говорила йому щось півголосом, лагідно. Нагло він засміявся. Оксані, що вже минула вікно, здався цей сміх іншим, зовсім іншим, як завжди. Це був сміх беззастережної відпруги.

Тієї ночі експресові листоноші порозвозили на своїх роверах по всіх розкиданих горами пансіонах однакові листи у жовтих ковертах, і другого ранку з Косова

виїхали всі військові, що ще тут відпочивали. Ще тієї самої днини дістали поклик на службу резервісти та державні урядовці. Юрба літників з клунками й валізами зразу залида косівський ринок, де перед новим, невеличким будинком „Орбісу” спиналися що дві години автобуси. Косівські фіякри повертали з Москалівки й Горόδу в Косів і назад, сюди й туди, шляхом з Жаб'я їхали цілі валки авт.

В Миронівці товариство було ще майже в комплекті. Українців, придатних до військової служби, позначили окремими синіми книжечками і до зброї не кликали. Ті книжечки, догадувався дехто, мали бути показником, кого з вибухом війни треба буде „унешкідливити” в ізоляційних таборах. З такими перспективами не дуже хотілося їхати чортові в зуби. Однак, кожен мав у місті справи, що його кликали.

Першим покликали до Варшави, до банку, Ромця, і з ним разом виїхали батьки, гучно прощані і проведені на автобусову станцію цілим пансіоном. Тієї ж днини мусів виїхати в долину Прута Радлович, щоб забрати звіттіля наляканих воєнною панікою дружину й тещу. Вдовичка поспішала підійняти з банку, стоки ще дають готівку, з якої жила. Інших кликав їх фах. Тільки Боровські, що мали ще перед собою цілий місяць відпустки, а при собі доволі грошей, та пані Олеся, яка вирішила не кидати Косова, щоб там не було — не думали про виїзд.

Оксана могла б була побути ще в горах, однак залишатися тут невідомо на як довго і бути потім, може, тягарем Остаповській — не схотіла. Тому, переcheкавши перші дні відбою людського моря, вона вибралася до Львова.

Бюро „Орбіс” було все ще завалене людьми і клунками, гори клунків, кошів і валіз залягали цілу велику площу. Оксану проводжали Боровські й Остаповська, помагали дістати білет, надати багаж, передавали останні доручення до Львова: від Боровських до рідні, щоб ними не турбувалася, від пані Олесі до чоловіка, щоб, як може, приїздив сюди, в гори.

Врешті Оксана, яку лаяли й штовхали з усіх боків, допхалася до третього з черги автобуса. Мала щастя:

сиділа на передньому місці. біля шофера, і маючи за плечима усіх подратованих пасажирів, а перед собою легку серпентину шляху між зеленими горами. приводила в лад трохи розхитані нерви.

З автобусом перегонялися авта. він залишав за собою фіякрів, ровери, вози і пішких. Людно було сьогодні, аж густо, на тихому звичайно шляху Косів-Коломия.

Станція в Коломиї та ціла широка сітка рейок за ним, залиті були людьми, позакидані багажем. Провірила, що її багаж зняли з автобуса, і пішла в ресторан, напиться чаю. Навдивовижу, тут було майже пусто, хоч до відходу поїзду бракувала ще трохи не ціла година.

Біло застелені столики позакладані були пляшками з вином і тарілками з коржиками, — все чекало приготоване на гостей. Та публіка попала вже в настрій военної паніки, і на рейках, збита в купу, чекала поїзду. Тут було тихо.

Де ж це вона читала таку поезію в прозі про чай о п'ятій годині? Є саме п'ята, і цей чай так заспокоює. Петер Альтенберг, „Вона мусіла б бути, як чай о п'ятій годині, така заспокійлива“... „Чай о п'ятій годині“... Чи вона сама вміла бути таким чаєм?

Ні. І може власне тому залишилася сама. Знала ціну мовчанці, спільному, у двох, відпруженню. Але, бути комусь „чаєм о п'ятій годині?“ — ні, цього не могла б.

Що за смішні й недоречні рефлексії! — думає, і розглядається довкола. Там, коло буфету, знайома характеристична голова з трохи претенсійною великою шевелюрою. Гарна голова над широким, самопевно випнутим торсом. Скульптор Лапченко. Відчув її погляд, бо оглянувся. Кланяється, підходить.

— Ви тут, не пхаетесь разом з усіма? — питає, за галицьким звичаєм (він давно акліматизований), цілуючи їй руку.

— Чого ж пхатися, до відходу поїзду ще цілої пів години, а багаж я здала. А що ви тут робите? В Косові я вас не бачила.

— Видко, що у вас добрі нерви, або ви багато

в житті подорожували. А я не з Косова приїхав, я тут, у Коломиї монтував пам'ятник артистові. Привіз його зі Львова. І — знаєте? Мало що не попався сьогодні до в'язниці.

— А за що ж? — здивувалася Оксана, знаючи абсолютну непричасність Лапченка до будьякої „політики“.

— Бачите, робив фото моєї власної праці, і мене зловив на цьому тайний агент. Виявляється, що в цій смузі не вільно робити ніяких фото, а кожен фотоапарат мусить мати свій дозвіл. Не слухав жадних вияснень, потяг мене на постерунок. Вже мене мали „посадити“, коли мені впала в голову геніяльна думка: показати свій дозвіл на зброю.

Лапченко був мисливець, це був його другий талант, майже другий фах.

— Бачите — тепер, коли вони бояться дати українцям зброю в руки і навіть тих з А кляси не кличуть до війська. — вияснив скульптор. — людина, яка має дозвіл на зброю, мусіла цим ідіотам з постерунку здатись архідосяжною.

Розмовляючи, сів при її столику. Однак за хвилинку заметушився:

— Я вас залишу на мент, але потім...

— О, мною зовсім не турбуйтеся. — заспокоїла його Оксана. Вона догадалася, що він має тут уже, або намітив, якусь молоденьку компанію. Він був ненаситний у пізнаванні щсраз нових дівчат, молодих, якнаймолодших, хоч мав дружину, з якою жив у гармонійному, зрештою, подружжі.

Найшовшись врешті у юрбі на рейках. Оксана хутко дочекалася поїзду. Юрба ринула на нього, несучи її з собою, і сама не знаючи як. Оксана найшлася у великому на пів вагону переділі третьої кляси. Сільський хлопчина відсунувся на сам краєчок лавки, роблячи їй коло себе місце, з другого боку напирали на неї товсті літнички, по ногах топтався панок у тирольських коротких штанцятах, приміщуючи над її головою важку валізу. У вагоні стояв крик і гамір, не чути було власного голосу.

Поїзд рушив, залишаючи на рейках велике стов-

пище тих, що не встигли добитись до нього. Дивилася на них, витягнувши шию, із свого далекого від вікна місця. — коли несподівано щось гепнуло по її колінах вагою добрих кількадесяти кілограмів. Це була широка, корабельна валіза, вона так і залишилася на підлозі, куди зіпхнула її Оксана, хапаючись за свої обтовчені ноги. За хвилину з'явився власник валізи. Побачивши свою власність, він щось незадоволено пробурмотів і взявся висаджувати її знову на полицю.

— Ну, це вже — вибачте! — підірвалася з місця Оксана. — Я зовсім не маю охоти дістати цією валізою по голові, як дістала вже по колінах, — сказала рішуче. — Я не погоджуюся на те, щоб ви клали туди цю велику валізу. На це є багажовий вагон.

— То їдьте літаком, як вам не подобається в поїзді, — обізвався з боку по-польськи якийсь патріот, озлоблений, очевидячки, Оксаниною українською мовою. — Полиці є на те, щоб на них ставити валізи.

— А валізи на те, щоб товкти людей? Хто вас, на решті, питає про ваш погляд?

— Ніхто не бачив, щоб моя валіза падала вам на ноги! — сказав з нахабним поглядом просто в лице Оксані власник валізи.

Ніхто в переділі не обізвався, хоч гамір ущик уже і публіка прислухалася до суперечки. Та з-поза високого поруччя сусідньої лавки показалася голова скульптора. Він сказав з недобрим блиском в очах, по-польському:

— Це правда. Я бачив, як ця валіза падала. — і прощу залишити цю паню в спокою!

Зразу нагадали собі про упадок валізи й Оксаніні сусідки, що виявилися знайомими скульптора.

Однак, Оксані не хотілося вже довше сидіти між цими людьми. Подякувавши скульпторові, вона пішла з ним уздовж вагона. В одній із замкнутих сепараток (Ляпченко зумів добутись туди без труду) виявилось вільне місце. Перейшла туди і запхалася у куток при дверях.

В переділі їхали діти, топтали по ногах і марудили. Та після несподіваної авантюри тут усе ж було краще. А коли вона, захоплена прикладом старшого

громадянина, що смачно заїдав своє печене кур'я. й собі взялаця до булки з шинкою і яблук. вкладених у її підручну торбу передбачливою панею Олесею, — її нерви заспокоїлися зовсім.

За вікном красвид не мав уже в собі нічого гірського. Давно вже зникли стрункі елегантні силуети смерік, а лагідні верхи розтяглися у високорівні. За вікном стелилися блідорожеві пасмуги гречок. рябі кукурудзяні поля, жовті латки проса. Чому це воно так завжди сумно покидати гори?

У Станиславові половина пасажирів вийшла з поїзду, однак нова хвиля людей кинулася на нього. Знову тиснулися й кричали в коридорах, вікнами подавали клунки, і плакали діти.

Врешті, поїзд рушив з місця, і тепер було в переділі трохи вільніш. Діти, товста жінка і старший громадянин вийшли. в переділі найшлися дві старші жінки, якийсь скорчений чолов'яга і пара молодих людей, що були тут і раніш. З наплічників молодих виставали палітри й пензлі, чути було олійну фарбу. Легко було здогадатися: це було двоє малярів.

Сиділи при вікні, поруч. чуло обнявшись, — вона часто клала голову на його плече. Не бачили довкола себе нікого, заглиблені у якихсь спільних думках, що їх сигналізували час-до-часу тихим словом. Та все це не вражало: вони були молоді і прекрасні.

Уже звечоріло. У вагоні стелилися сутінки. Чомусь не світили ще лямп. і світло місяця закрадалося в переділ, раз-за-разом блідо освітлюючи обличчя подорожніх. Оксана бачила тих двоє, задивлених у відкрите вікно, крізь яке вливався вже вечірній холод.

— Ах, як воно чудово, це повітря! — сказала до свого товариша молода жінка. — Знаєш, моє тіло так звикло віддихати вільно усією шкірою, що я просто душуся в моїх суконьках.

Оксана, яка саме хотіла запропонувати, щоб підсунули трохи вікно, натягла тільки свій плащик.

Однак її сусід, що тримався за зуби, не був такий згідливий. Він почав вимагати, щоб вікно зачинили. Він наставав. він сварився. Молоді не поступались. Дивилися, чуло обняті, у вікно, і повторяли:

— Тепер літо, і ніхто не має права позбавити нас повітря.

Він відкликнувся до решти пасажирів. Старі жінки спочували молодості, а може справді не було їм холодно в їх дорожніх костюмах. Він звернувся до Оксани:

— От, пані мусіла вдягнути плащ. Правда, пані не вдягали б плаща, якби не було холодно?

— Зробіть і ви те саме. повітря вам не пошкодить, — порадила доброзичливо Оксана.

Але це його ще більш роздратовало.

— Повітря! Та ж зрозумійте, що я три ночі не сплю від болю зубів! Що мені допоможе плащ?!

— Янек, дай йому наш плед на голову! — сказала молода жінка, завжди однаково дивлячись у відчинене вікно. — Боже, як можуть жити на світі люди з попсо-ваними зубами!

Вся жорстокість молодості і вся безтурботність мистця були у цих словах. Вона не силкувалася навіть цього притаїти.

Врешті, пасажир з хворими зубами забрався до іншого переділу, і знову був спокій.

З'явився кондуктор і засвітив світло. Однак, молодий за згодою пасажирок притемнив лампу фіолетним абажуром. Місяць з'являвся тепер у вікні, блідий, майже білий, і його сяйво раз-за-разом заливало переділ, тільки під стелею залишаючи коло лілового світла лампи. Це подвійне освітлення робило обличчя людей якимись нереальними, наче б баченими в сні.

Минали, не зупиняючись, менші, освітлені станції, двічі чи тричі спинялися на більших. Тоді зчинявся в коридорі гамір, однак до сепаратки, замкненої й завішеної фіранкою, ніхто вже не ввійшов.

Оксана поринула у стан якогось півсну. Враження з дороги, уривки спогадів з Косова, і ця війна, що висіла в повітрі і до якої вона зближалася. — усе це перемішалось, обсноване, як павутинням, місячним несамовитим світлом. Думка, що треба буде прокинутись і глянути на все тверезими очима, бентежила час-до-часу цей сон наяві.

Знову поїзд торохтів на зворотницях, з'явилися на ясну від заграви небі темні силуети димарів, чорні

масиви будинків, а потім покряяла його тонка сітка в'язань велетенської галі: це був Львів.

Продиралася між юрбою, сходила в тунель, йшла довгим підземним коридором до далекого виходу — ще все напів очманіла від цієї їзди. Довго, цілі дві години, чекала в натовпі, поки видадуть багаж. А тоді взяла носія і пішла з ним на свій недалекий квартал.

Була пізня ніч, як стали під її будинком. Біля її вікна нічний сторож гасив саме ліхтар. Заспаний дверник взяв неохоче важку валізу, і Оксана, помучившись ще трохи коло ключа французького замку, що затинався, найшлася в своєму помешканні.

Засвітила світло — і все стало ясне й невблаганно реальне: горіховий низький стіл з м'якими стільцями, посипаними порошком проти молів, пусті матраци тапчана, горіхове бюро з грубою верствою пилу зверху, полиці з книжками, прикритими старим килимком...

Хутко скидала плащик, дорожню шапку і зразу взялася обмітати порохи. Відчинивши вікно, побігла на кухню за ганчіркою, стирала пилюгу з підлоги, з меблів. збивала при вікні серед нічної тиші вийняту з тапчана постіль.

Нагло зупинилася. Здалеку надлітав одноставний, глухий гомін. Це було, наче б хто точив униз, безконечними сходами, важкі-важенні бочки. То їхали десь сонним містом змоторизовані частини польської армії.

Була година друга вночі, як Оксана, помившись у лазничці і півпритомна з утоми, лягала спати.

4.

Збудили її рознощики надзвичайних видань.

„Ультиматум Немец! Нове безчельне рощеня!” — кричали по вулиці хлопчики, хутко віддаляючись. За хвилину надбігали інші. Сіла, відразу зовсім розбуджена, і жмурила очі від яскравого світла: забула вчора спустити жалюзії.

Війна. Значить, таки буде війна. І та почалася ультиматумом. Пам'ятає її, була тоді в народній школі. Тоді, в ту війну, сталася страшна подія: її мати померла підчас інвазії. Потім Оксана довідалася, що мати вмер-

ла через війну, що через брак помочі не могла вродити братчика. Пам'ятає ще гарматні вистріли на місто, як мати лежала мертва на неприбраній постелі...

Дивиться у вікно, на протилежний балкон, удекорований червоним килимом і червоно-білими прапорцями. Певне знову буде сьогодні маніфестація. Десь наче гудить мотор літака. Знову будуть кидати метелики. „Сільні, зварці, готові”... Побачить місто, ціле заклеєне плакатами, з малюнками гусарських крил, з портретом, з уривками промови „найбільшого вождя Європи”...

І Оксана кладеться знову, втративши раптом охоту бачити місто, своє кохане місто, що стало місцем повсякденної муки для таких, як вона. Кожне рідне слово, сказане тут у трамваї, у крамниці, на вулиці, викликає негодування, вигуки, інколи лайку. Періодично, що деякий час, ця ненависть виливається в ексцесах, у вуличних нападах, у битті шиб і вивісок, у демолюванні й грабленні станиць української промисловости. Гурти студентів і шумовиння, що це роблять, мають тиху згоду поліції, завжди неприсутної.

Лежачи, нагадує собі події з останньої осені. Були тоді формальні облоги українських інституцій, розбещена юрба демолювала їх у білий день. А коли в одній з них заговорив самозбережний інстинкт і молодь відповіла цеглами й кахлями з печей. — що було тоді? Прийшла поліція — не з низу, бо тоді треба б було потурбувати своїх, — а з суміжних домів, дахами — і перевела масові арешти...

Оксана одним скоком зривається з тапчана, її подратування виливається у бурхливій радості. Буде війна, буде щось інше, може, страшно, але не буде, не може вже бути того! Що властиво можна втратити?

Оксану охоплює почуття легкості, коли вона думає, що не має нікого, за чие життя мусіла б тремтіти — і що до свого власного не прив'язує ваги ні крихітки. Хочє тільки дочекатися того іншого, що має прийти. О, десь ще може далеко, може аж за горами перешкод, жаху. Нічого. Перебудемо!

Напівроздягнена біжить до своєї валізки, викидає на тапчан речі. О, кекси! Як добре, що буде з чим ви-

пити чай! В халатику біжить на кухню, вишукує в шафці останки чаю й цукру. Чудова річ — ранішній, чистий, запашний чай! Варить його на газовому решо і п'є в своїй кімнаті, на чисто застеленому столі, як завжди.

Що? Вже десята година? Хутко, розвішує в шафі суконьки з валзи, приводить кімнату в сякий-такий лад, а тоді береться за себе.

Душ у маленькій лазничці. Ух, яка холодна вода! Витертись аж до червоного, так. Тепер тепло, свіжо. Добре, все таки, на світі. Яка розкіш чиста, м'яка білизна. Що вдягти? Сірий костюм. Перекидує в шафі блюзки. Ця синя. Ні, вона занадто засмадена до синього. Темножовта — так. Трохи рожевого на занадто вже матове обличчя. Риска на уста. Зчесати узад волосся. Тепер ще панчішки. Як неприємно вдягати їх після двох тижнів ходження голоніжж. Перетерти суком лякові півчеревики. Так, уже скінчилося дозвілля у пасках, замість узуття. Тепер спідничка, жакетик. Очистити чорний фільцовий капелюх. Готово.

Саме збиралася виходити, як задирчав дзвінок. Відчинила. На порозі стояв він — її колишня пригода і недавня зустріч з гір — Ераст...

Так здивувалася, що стояла у піввідчинених дверях, тримаючи його там, на коридорі, і повторяла:

— Ви — тут? Ви — тут?

— Дозвольте увійти. — промовив якимось тихо, оглянувшись поза себе. Тоді збентежилася зовсім.

— Ах, вибачте! Увійдіть — і пішла попереду, знов до помешкання.

В ясному світлі кімнати відразу опанувала себе. Бачила його перед собою якогось наче б зім'ятого, понівеченого. Його буйне темнорусяве волосся було в повному безладді. Не мав у руках нічого.

— Сідайте, — сказала ласкавим голосом. — І говоріть.

Сіла перша в низькому фотелі, машинально скидаючи капелюха і кладучи його на стіл. Він мовчав. Здався їй дуже втомлений, чи збентежений. Її враження, що він потребує помочі, стало нагло певністю. Запитала:

— Що привело вас до мене? Якийсь клопіт? Скажіть відразу. Я... — і зам'ялася. А потім рішуче додала:
— Тепер такий час, що всі молоді українці, і зокрема... такі, як ви, мають право жадати від своїх допомоги. Ви — ховаєтесь?

Як тоді давно, в горах, миттю зрозуміла все. Він сказав:

— Ви вгадали. Я — ховаюся. Однак, я не прийшов до вас ні по яку допомогу, а просто хотів тільки ще раз вас побачити. Кожної хвилини можуть мене вхопити. Я втік їм з рук. Тоді, в Косові, зараз другого ранку мене взяли. Були стежні листи. Та мені вдалося..

Як завжди в небезпеці, вона відчула приплив цілого моря енергії. Спитала його тоном слідчого:

— Де ви спинилися у Львові?

Він усміхнувся.

— В цій хвилині я бездомний. Думав перебути тут у доброго знайомого, а тимчасом йому самому доводиться сьогодні покинути квартиру, і він переходить покищо до іншого. Одначе я...

— Ваш знайомий живе легально? — перебила йому.

— Так, він не замішаний у справи, як я.

— Добре. Я здам йому кімнату — у мене друга кімната від подвір'я з видом на сліпий мур, а ви зможете в нього переховуватись. Коли один мужчина буде тут зголошений, то зможете навіть свобідно сюди й туди ходити.

— Оксано... пані Оксано — поправився. — Ви схотіли б для мене?...

Стягнула брови.

— Ні, мусите це зрозуміти: не для вас. Для молодого українця, для одного з тих, що будуть потрібні. А втім, я нічим не ризикую. Здаю кімнату легальний людині, а хто там у неї буває — мені не мусить бути відоме.

— А однак, ви молода, самотня жінка..

— Так, є ще справа так званої „публичної опінії”. Бачите, для мене — та й ще у такому часі — не має ніякіського значення, що хто буде про мене думати. Маю рахуватися з думкою моїх сусідів? Я тут нікого не

знаю, а сторожиха і так мене ненавидить і певно обмовляє, бо не маю приятелів, які б її підплачували.

— А ваші знайомі?

— Не живу з людьми, яких не шаную і які не шанують мене. А поправді, не живу ні з ким. Одно слово, якщо вам це під лад, то йдіть по вашого знайомого, а ввечір переїжджайте сюди.

Він не сказав нічого, однак по тому, як він зітхнув з полегшою, Оксана зрозуміла, що зробила добре.

Встала.

— Ну, тепер я мушу вийти. Коли вас чекати?

— Як що справді... то ввечір, десь коло восьмої.
Добре?

— Добре, — сказала, подаючи йому руку, і не дозволила піднести її до уст, по-приятельськи потрясаючи його рукою. — До побачення!

Минаючи дзеркало, він спинився.

— Ох, вибачте, — поправив рукою чуприну. — Я прийшов до вас у такому вигляді...

— Не будемо займатися такими пустощами.

— Дозвольте мені вийти самому, зупиніться ще на яких п'ять хвилин. — попрохав, беручи за клямку.

По його відході Оксана пішла ще на другий бік помешкання, в ту кімнату. Від старого дубового ліжка її батька, від шафи й бюрка вийнуло на неї чимсь давнопроминулим і дорогим. Батько... побачила його сиві очі, добру усмішку. Він її похваляв. „Оксано, ти зробила добре. По-людському”.

Підходить до бюрка, спирається об бильце старого, протертого фотеля. По-людському? А може... може по-жіночому?

Ох, ні, ні! Не було в неї й не може бути ніяких таких міркувань. Це скінчене.

А втім, може й по-жіночому, думає, пишучи пальцем по закуреному бюрку. (Чому вона написала „щось інше”?) Але не в тому значенні, ні. По-жіночому, по-дітвацьки навіть, може, хочеться мати зв'язок з тим, що має, що мусить мати вирішну роллю в тому близькому майбутньому. По-дітвацьки хочеться бути до всього причасною. Може. Чи є в тому щось погане?

Тато — він завжди вчив її жити одним темпом,

одною думкою з усіма. Не вільно, казав, протиставити особистого загальному. Треба вміти погодити одне з другим. Тому впоїв у неї відразу до самої думки стати дружиною чужинця.

Як завжди, коли вона додумався до свого недатного подружжя, нетерпляче перебиває свої думки. Так, треба буде, як тільки вернеться, зробити тут лад. Забере собі стару ікону і фотель. Решту залишить їм. Є ще десь складане ліжко. Тут, у кутку за шафою. Влаштує їм усе. В кухні можуть собі варити, мають туди окремих вхід. Не мусить їх навіть зустрічати.

*

Місто, закурене пилюгою, кипіло нервовим життям людини, яка штучним гумором забиває почуття катастрофи, що її має вже у своїй свідомості. Муштардові відділи війська, рябі шеренти новобранців вливалися, спиняючи рух, у довгу чергу вантажних авт, їхали безконечні валки гармат, а малі, червоні, наче свіжо вимиті, трамваї дзеленькотіли нетерпляче, невсилі рушитись з місця.

Тротуарами пливла, як завжди, різноманітна, але незвичайно поспішлива юрба, що втискала в двері кожної стрічної крамниці, вже й так заваленої публікою. Люди все ще на-швидку робили передвоєнні закупи.

Місто кипіло.

Бачила його тепер з гори стрімкою вулиці, завершеної, як твердиною, костьолом, у високому підмуруванні якого чорніли отвори на гарматні дула. Бачила безстилеву вежу ратуша і, трохи обік, чудову вежу Успенської церкви між чотирма, як дочки при матері, кампанеллями. Над містом серпанок пилюги й диму пригащував м'яку вже й без того осінню зелень узгір'я Високого Замку із штучно насадженим колпаком — пам'яткою „унії” народів, що мала прикрити розбій і насили.

Сходила вниз, попри домівку Жіночого Союзу, видну, як на долоні з тротуару (о, гарна пані Мілена „збирає” за щось лагідно усміхнену, чорняву директорку канцелярії, що стоїть перед її бюрком) — минала ти-

хий. за муром. семінарський город. великий будинок пошти. пробиралася крізь вузьку забиту людьми Сикстуську вулицю. Врешті вийшла на головну міську магістралю.

Тут. у тому великому будинку на розі — її місце праці. чи пак. заробітку. Бо тільки того вона сидить тут поміж чужими й байдужими їй людьми.

Вже на сходах. де ноги м'яко тонуть у грубих хідниках. вражає її незвичайна метушня. Носії виносять якісь скриньки. клунки й валізи. грубий старший бухгалтер біжить повз неї й не бачить її. ліфту годі дочекатися — хлопець десь щез.

Нагорі. в кімнаті кореспонденції. нема нікого. В бухгалтерії стоять якісь люди і сваряться за щось з помічницею бухгалтера. — вона працює сьогодні в капелюсі і навстоячки. І нагло Оксана розуміє: це ліквідація.

Довідуються про це від заступника шефа. пана Гольце з Відня. Він сидить тут і урядує (нарешті хтось тут урядує!), однак його стіл увесь позакиданий обремками пов'язаних паперів. Він дивиться у велике наріжне вікно ще й тоді. як Оксана увійшла в кімнату, і прокидається аж на її голосний привіт:

— Guten Tag, Herr Holze!

— Ja, da sind Sie endlich! — каже він якомсь меланхолійно (він протерує Оксану за її орієнтаційний хист) і додає. зітхнувши:

— Ліквідуємо інтерес. Ще день — і ви не дістали б вашої плати. Належаться вам гроші за три місяці.

— Що сталося? — прикидається Оксана у здивовану (буде війна. буде війна!)

— Но, ви ж знаєте. Війна... Останній час, щоб ми забралися.

Він встає і підходить до Оксани.

— Бувайте здорові. пані Рутецька. Ви були доброю. солідною робітницею. Wenn wir wieder da sind...

Він не докінчує і протекційно клепле її по плечу:

— Halten Sie sich fest!

У бухгалтерії Оксані виплачують цілу купу грошей. — не пам'ятає. коли бачила вкупі стільки більйону — і вона. ошелешена. виходить на вулицю.

Значить, найшлася без праці. Та тепер, окрім цих 600 злотих, не має вже ніякого капіталу, ніякої біжутерії, ніяких виглядів на працю. Що буде робити?

Ні, вона чогось не спроможна пройтись тим фактом, не може журитися. Це та війна робить її такою легкодушною. Чого вона так тішиться тією війною?

Читала щось таке про пригоду, Пригоду — великою буквою. Це таку пригоду переживатиме тепер увесь український народ. Варто жити! — каже собі, як завжди. І вже не пробує вмовляти в себе, що пригнобила її втрата посади.

Що значать тепер усі посади світу, коли йде війна, давнождана війна на сході!

На пошті, де незвичайний у цю обідню пору рух, поладнує телефонічні доручення: рідня Боровських рада, що вони там, безпечні, секретарка Остаповського передає, що він тільки вернувшись з долини Прута, поїхав знову до Косова, по жінку.

Пообідавши в трохи менш уже спокійному, як колись, дорогому ресторані при вулиці Коперника (раз можна собі дозволити!) та накупивши дактилів, шоколяди й цигарок, у чудовому настрої верталася набитим людьми містом додому.

*

Уклала на бюрку дрібниці, чекаючи, поки стара Іваниха з сусіднього будинку покінчить чистити підлогу, та стара не поспішала.

— Буде, буде, Янова! Вже аж занадто блищить та підлога. Буде на сьогодні!

Стара підвелася й обтирала руки в синю запаску.

— А як буде, прошу панці? Приходити, як перше, рано?

Оксана зам'ялася.

— Я вас попрошу пізніше... Тепер я ще на відпустці, то може сама буду прятати. Я вам дам знати.

І, побачивши розчароване обличчя старої, докинула:

— Я поза вами нікого не знаю і не збираюся брати, тільки не знаю ще, як воно буде...

Побігла по торбинку і ткнула старій в руки гроші — цілого злогого більше, як мала дати. Врешті була сама.

В помешканні сутеніло. Торкнула електричний гудзик і на вікна впав темно-голубий вечір. Присіла на тапчани і аж тепер відчула втому. Простяглася впоперек і, приплющивши очі, ловила вухом шум міста. На тлі цього одностайного гомону щось наче шкряботіло, немов би цокотіли розсипувані по блясі дрібні чотки. Що це таке?

Ах, радіо, слухальця детектора, що висіли тут, на побічниці, за її головою. Взяла їх у руки й приклала до вуха.

Це була промова, повна патосу промова якогось державного достойника. Повторялися в ній, як рефрен, слова, що їх сказав недавно військовий міністр. „Гонор понад усе”. Потім хор пограничників співав про „оборону польських рубежи”, потім спікер передавав доповідь ученого історика, що нагадував своїм землякам величну ідею Ягайлонів і нав'язував до традиції Болеслава Хороброго, повторяючи трафаретну небилицю про удар мечем по воротах, яких ще не було. До чого воно йшло? Це була „в саму пору” і дуже „тактовно” відгрівана ідея великої місії на сході. Справді, „в саму пору!”

Кинула слухальця, щоб підвестися й погасити лампу. Очі пекли від втоми. Та в тій самій хвилині обізвася дзвінок.

Спочатку Оксана не побачила нічого. Потім, у смугі світла з передпокою, виринула Ерастова постать. По-над нею ясніла якась чуприна. Оксана сказала:

— Увійдіть! — і відступилася назад. Увійшли і хутко зачинили за собою двері. Це Ераст замкнув їх за плечима того, що стояв коло порога, великий і якийсь цілий ясний. Ясне було його непокірливе волосся з золотистим чубом над відкритим широким чолом, ясне, хоч і злегка засмалене, обличчя з хлоп'ячими устами і впертим підвинутим підборіддям, ясна усмішка, з якою він дивився на Оксану.

І вона дивилася на нього, здивована і трохи заскочена. Чомусь уявила була собі Ерастового приятеля, як старшу за нього солідну людину — а це був хлопець. Отямилася, що стоїть і дивиться, замість просити їх у кімнату.

— Тут ваша кімната! — обізвалася навмисне без-

пardonним тоном. В одному менті віднайшла його, цей тон: буде поводитися з ними, як з молодими, молодшими за себе хлопцями.

Аж тепер помітила, що в нього в руках валіза.

— Це все? Чи маєте ще якісь речі? (ні, це навіть трохи непристойно, але, власне, так треба з ними говорити!)

— Є ще постіль, але я залишив її покищо — сказав легальний знайомий голосом стриманим, набреним чимсь незгаданим. І продовжував:

— Поки спроваджуюся сюди, хотів порозумітися з вами в дечому.

Оксана почула себе вражена, вона звернула очі на Ераста, що стояв все ще мовчки при дверях.

— Я для нього, для вашого приятеля (показала головою в бік Ераста) зробила вам цю пропозицію. Однак, коли вам це не підходить...

Він чомусь спалахнув:

— Я все розумію і вдячний вам за Ераста. Але, я навіть у такій винятковій ситуації не можу переходити в чиконебудь хату, не умовившись про комірне. Я хотів би поговорити з вами наодинці.

Обкинула оком його протерту блюзу (яка атлетична будова в цього малого!), і сказала вибачливо:

— Добре, добре, про все поговоримо завтра. А тепер і так мусите залишитися тут.

Зразу перекинувся знову в того самого ясного хлопця. Сказав:

— Але, я не представився вам. Ерасте, то ти повинен був мене тут зарекомендувати.

— Це Ярko Лучківський, доктор хемії і чоловік чарівної жінки, оперової співачки у Варшаві — сказав Ераст не без якогось злобного відтінку в голосі.

Оксана почула, що чомусь спаленіла. Подаючи йому руку, сказала мимохить:

— Боже, такий молодий!

І додала:

— Ну, а мене як ви зарекомендуєте?

— Вас, пані Оксано, не треба рекомендувати. Ви пані Оксана. — така є тільки одна на світі.

— О? — вихопилося в Лучківського. Але Оксана

глянула на Ераста, як дивимось на когось, хто ненароком сказав страшну дурницю.

— Вибачте мені, — звернулася до обох, — я на правду валюся з ніг від утоми. Тут ваша кімната, а тут — показала на малі двері, — лазничка. Можете її вжити. Таксамо кухні. Умовимось завтра щодо часу. А там, у вас, є друге складане ліжко. Є там і якась постіль, а на бюрку ключі від помешкання.

Потім, як вона, вже у піжамі, виходила до лазнички вмиватися, чула їх стихнені голоси. Несподівано Лучківський засміявся. Це був сміх малого, збиточного хлопчика, і Оксана відчула в ньому те, що він стримував у голосі: буйну радість життя.

Кого вона властиво приймила собі в хату? Двох необрахованих хлопців, а один з них, ще до того, ховався перед поліцією!

Лежачи вже в ліжку, нагадала собі, що в того хлопця є жінка.

В чьому було щось заспокійливе і водночас щось... щось...

5.

Довгий протяжний гук свердлував повітря, до нього вмішувалися інші, тонші й грубіші, і пливли прикрим голосінням довго, довго, довго. Сьла в постелі й збирала думки. Що це було, що це означало?

Тріснув замок. Хтось проходив повз її двері.

Заслонила ковдрою груди, напів обголені в мережавій нічній сорочці.

— Хто там? Що сталося? — питала ще замряченим від сну голосом.

— Тривога, пані добродійко, — казав за дверима веселий голос нового мешканця, — німецькі літаки атакують місто!

Скочила на рівні ноги, але за хвилину знову присіла на краю тапчана.

— Та що ви! Ще ж нема війни. Це фальшива тривога, її заповідали вчора.

Він сміявся за дверима.

— Певно, що фальшива, але може бути й правдива, бо сьогодні, вночі, минає реченець німецького ультиматуму. А ви поклеїли вікна?

Оксана знову ожила, швидко накидала на сорочку м'який халат і говорила:

— Ні, я нічого не знаю, нічого не клеїла. Кажете — треба?

— Ясно, що треба. І ще дещо інше треба полагати. Ви вже встаєте?

— Так, так, я вже встала, але сюди не входіть, бо я ще не вдягнена. — кликала Оксана, заскочена енергією того, за дверима. І, зчісуючи розсипане волосся, докинула:

— Я зараз туди вийду.

Перечекавши, аж він піде, відчинила двері, щоб пройти в лазничку. Але він не пішов ще, він стояв ще у дверях на кухню, і вона побачила його у смузі сонячного світла. Входив туди, великий, весь озолочений сонцем, ще ясніший, ніж здався їй учора. Відвернув голову — вона скрикнула нетерпляче:

— Ах, ідіть, я не вдягнена!

Вмивалася довго, трохи роздратована тоном і поведінкою того чужого молодого чоловіка, що вчора так стримано ставився до справи замешкання в її домі, а сьогодні поведив себе, якби жив тут уже рік.

— Ах, що там, — заспокоїла себе. — Не схочу, то скажу просто, а тимчасом Ераст найде собі інше сховище.

Коли проходила знов у кімнату, чула, як він будив Ераста:

— Ерасте, обридливий сплюху! Просипасці найкращі хвилини! Сам початок епохальних подій!

Ераст бурмотів щось заспано.

За вікнами знову грали сирени. То відкликували тривогу.

„І чого він, власне, стягнув мене з ліжка?“ — думала Оксана злісно.

Натягала сукню, як почувся дзвінок. Хто це міг знову бути? Глипнула на годинник: було десять хвилин по сьомій. Хтось відчиняв уже двері.

Знов чула кроки і знову його голос:

— Молочарка принесла молоко, каже, що носила сюди раніше. — Скільки взяти?

— Ви будете брати? До чого?

— Певно, що буду. Ви ж іще „не одягнені”: А до чого? Щось там уже найду. Скільки вам? Літр?

— Беріть літр — погодилася Оксана. — І хай носить щодня.

Скінчивши туалету пішла на кухню.

Коло газового решіт стояв новий мешканець у коротенькій оленячій блюзі (що за елегантність після втертого вбрання?) і пильно стежив за молоком у білій, великій ринці.

— О, ви вже навіть варите. І печива вже встигли десь купити? — здивувалася, побачивши ріжки й круглі булочки з маком на столі, на тарілці. — Треба й мені...

— Булок я купив і вам, — сказав доктор невважливо. — А молоко теж парю для всіх.

І за хвилинку, глянувши з боку на неї, на її коротюсеньку суконьку, а потім вгору, на обличчя:

— А, тепер ви вже одягнені.

Знову Оксану вхопила злість. Хотіла сказати щось гостре, але він запитав її, підійшовши до кухонної шафки:

— Ви як волієте пити молоко, з горнятка, чи зі склянки?

Засміялася, знову роззброєна, і беручи в нього з рук ганчірку, сама взялася наливати молоко. Хвилинку завагалася, потім добула з шафки дві однакові тацьки. Дивився, як вона уклала на одній з них два великі горнятка, а на одній склянку, як ділила печиво.

— Так, — сказала, наливши молоко — але звідки ви властиво знаєте, що я не хотіла зробити собі, наприклад, чаю, чи какао?

— Треба спрощувати собі життя, — сказав сентенційним тоном, і вона стала думати, чи це торкалося сніданку, чи чого іншого.

— Смачного і (завагалася) дякую! — сказала, забираючися з кухні разом з своїм сніданком.

— По сніданні прошу десятихвилинної аудієнції. — кликнув їй навздогін.

Минаючи в передпокої двері їх кімнати, почула за ними Ерастовий свист. Він стиха насвистував якесь танго з давніх років. Знизнула плечима.

Розглядалася безпорадно по кімнаті. Хто, власне, буде тепер день-у-день „прятати“? Зробити це раз, чи двічі, це було б ще забавно, але завжди, що ранку? Пригадала собі, що казала не приходити Іванісі, пригадала Ерастове нелегальне становище. Треба було щось з цим зробити.

Трохи нетерпляче постукала до їх дверей. Говорили про щось голосно, дискутували, чи сварилися. Постукала голосніш.

Двоє голосів відповіло їй в унісон: „Прощу!“

Ераст у синій спортовій сорочці підорвався з-за стола, а той... він замітав хату! Стояв при вікні з Оксаниною довгою щіткою, ні трохи не збентежений її появою. І в Оксани відразу пропала охота порушувати справу прислуги та зв'язаних із цим труднощів. Хотіла завернутися, однак Ераст вже підсував їй крісло, а доктор, спершись на щітці, спитав:

— Ви чули нашу дискусію? Сперечаємось за німецьку політику.

— О, я думала, що в цих справах ви одностудці?

— Не завжди і не в усьому. — сказав Ераст. А той докинув:

— Мусимо з місця поагітувати вас. Я певен, що ви признаєте мені рацію.

— Ярро завжди має рацію. Він, просто, не дозволяє нікому мати інший погляд на справу.

Оксана злобно сказала:

— Я знаю, в яких більш-менш межах може котитись ваша дискусія. В одному ви певне згідні: в націоналістичному погляді на жінку. А тому не знаю, чи варто мене агітувати. Я маю на цю справу діаметрально різний погляд.

— О, тепер ви мусите сісти — з черги доктор підсунув їй стілець. — Ви зовсім зле попали.

— Ти говориш у цій хвилині про себе? Бо я зовсім не відпекуюсь націоналістичного погляду на жінку. І нам національна рація диктує дбати насамперед за расу.

— О, як я це добре знаю, — засміялася Оксана. — Про це „єдине покликання“ чуємо на всіх жіночих збо-

рах від дівчат, накручених, як позитивки, своїми вчителями.

— Зараз, зараз, — вмішався доктор, — чи ви маєте щось проти такого покликання? Чи можете його якось заперечити?

— Ні я, ні навіть ніхто з наших так званих „феміністок”. Ми думаємо тільки, що, власне, виконувати це покликання може жінка, яка не є „матір’ю і тільки матір’ю”, як цього вимагав колись від жінок один наш націоналістичний часопис. І ще думаємо, що й жінка, не тільки мужчина, має право на заробітну працю, згідну з її об’єктивними даними.

— Про „об’єктивні дані” застерігаю собі слово на пізніш — сказав доктор і хотів продовжати, однак Ераст перебив йому:

— Виховуючи дітей, жінка робить величезне, громадського значення діло, — сказав. Коли має ще змогу працювати гуманітарно — то це тим краще. Певно — збентежився раптом — є виняткові таланти, виняткові ситуації. Та це не міняє правила. Націоналізм спирається на ясні засади, на докладне розмежування праці. Тим він і сильний.

— От бачите, у чому ми з Ерастом не погоджуємось: у доктринерстві.

— І щоб його остаточно „погнобити”, я пригадаю, що давно вже збанкрутувало й доктринерство колишніх феміністок, які заперечували свою власну жіночість, — докинула Оксана.

— Я готовий думати, що вас не треба агітувати — сказав доктор. — Ще трохи на право, і з таким фемінізмом можна буде найти порозуміння.

— Це ти в Німеччині став таким компромісовим? — запитав злобно Ераст.

— Знаєш? Ти близький правди. Компромісовим я не став, але приймати від інших народів готові суспільні рецепти — я відучився таки в Німеччині. І з Німеччини привіз велику скепсис щодо наших наївних політичних надій. Ми саме за це й сперечалися, — сказав до Оксани.

— Ну, не роби вже знову з мене такого безкритичного. А однак, я не знаю, як у цьому моменті ми мо-

гли б не бажати собі німецького походу на схід і німецької перемоги.

— Ерасте, так не дискутують! — сказав несподівано-поважним тоном доктор. — Я казав тільки про те, що кожний перемагає для себе, не для інших. Але годі вже про політику. Пані добродійко — чи це, може, тепер буде та аудієнція?

— Що знову за аудієнція? — засміялася Оксана. — Ви хотіли мені щось сказати? Прошу.

— Я волів би без Ераста, але можна врешті й з ним. Мусимо установити наше комірне. Ми не можемо платити вам більше (він чомусь грізно глянув на Ераста), як п'ятдесят злотих на місяць. Чи це вас задовольнить?

Оксані здалася ця квота дуже великою. Вона аж спаленіла, бо досі не подумала, що може мати з цієї „пригоди” матеріальну користь. Сказала:

— Це навіть багато, може забагато?

— Значить, справа поладнана. Тепер „мельдунк”. Будьте такі добрі, як власниця помешкання, підписатися на цих паперах, — він підсунув їй приготовані на столі листки.

Підписуючи, Оксана пробігла по листку очима. 1909? Мав тепер 30 років, цілих 6 років менше за неї. В рубриці „цивільний стан” було написано „жонатий”. Це не був Ерастовий жарт.

— Так, — узяв доктор із стола листки. — Тепер я піду „представитись” сторожисі і взяти в неї мельдункову книжку. Потім — у місто. Що вам купити?

— Як то, купити? Я купую собі завше сама, що мені треба.

— А от, паперу на вікна ви досі не купили, правда? А з цього може були халепа, прийдуть на контролю і побачать Ераста.

— Правда, — збентежилась Оксана. — Я не встигла ще про це подумати.

— Ну, бачите. А про припаси якінебудь ви подумали?

— Припаси? Так, я купила вже дещо, — сказала непевно.

— Я закладуся з вами, що вгадаю, що саме ви купили, та що воно не багато варта. Можна вгадувати?

— Ну, ну, вгадайте!

— Шоколяди багато купили напевне, ні?

— А хіба шоколяда нічого не варта? Ви ж певне трохи спортовець, то повинні б знати...

Ераст аж руки заломав.

— Пані Оксано, що ви сказали! „Трохи спортовець”! Він був тренером легкої атлетики в Німеччині, він давній чемпіон українського спорту, він...

— Ох, не пригнобляйте мене вже, годі! — боролася Оксана. — Я здаюся. Але хіба спортовці не їдять шоколяди? — заплуталася зовсім.

— Цілком по жіночому, — сміявся доктор. — Їдять, їдять, пані ласкава, але не тільки шоколяду. Ми не збираємось з веселою прогулькою на Говерлю, куди знайомі хлопці принесуть гарній пані всякі „яствія” і ще проситимуть їсти, а вона сама принесе собі тільки плитку шоколяди. Ми готуємось до війни. Чорт її знає, яка вона буде, але трохи товщу, цукру, круп, сухарів та мила — мусить у хаті бути.

Оксана дивилася на нього здивована. „Пражить” молоко, замітає хату, роздумує над припасами. Це було щось зовсім нове в її понятті про чоловіків. Сказала на голос:

— Візьму на увагу ваші поради. А папір, який це папір треба купувати?

— Паперу і шпанівок куплю вже сам, потім розрахуємось. А ввечері будемо ліпити. Ерастові дуже придасться трохи руху в його примусовому арешті.

Оксана вийшла. Хоч-не-хоч пішла на кухню по щітку й ганчірки і взялася прибирати. Знову ставало досадно. Цей молодий чоловік ставив її у дурне становище: не кажучи й слова, накидав їй спосіб життя. І голвне, не можна було на нього навіть гнватися.

„Вернуся аж пізно по обіді” — вирішує, скінчивши замітати й беручись за чищення підлоги. „А як, власне, з цими припасами?” — знов приловлює себе на тому, що думає про доручення того якогось смішного (а, власне!) льокатора.

Місто жило сьогодні під знаком газової маски. Великі, чорножовті й білочервоні плакати сповіщали про продаж масок у пунктах „Льоп-у”, вже не тільки військові, але й урядовці та робітники міських закладів йшли вулицями з прип’ятими до пояса масками в сіро-зелених футлярах, ішли й їхали на роверах відділи волярів з газовими масками на обличчях. Літаки скидали метелики з указівками про те, як поводитися на випадок газової атаки. Сьогодні вночі кінчився німецький ультіматум, і в цілій Польщі не було чути іншого голосу, окрім того, що кликав одностайне:

— Ждемо ворога — „сільні, зварці, готові”.

Оксана не збиралася купувати ще маски (варто б було запитати про це хлопців), але все ж придбала в аптеці те, про що повчали плакати. Викупила останні пачечки соди, по лігніну вступала до трьох аптек. У „Торговлі” в Ринку панував неймовірний натовп, не було мови про те, щоб тось поніс їй на помешкання більшу кількість муки чи круп, і вона задовольнилася невеличким пакетом кави, цукру і чаю, що їх сама могла без труду взяти. Пообідавши в якійсь незнайомій молочарні, зайшла ще на морозиво до каварні.

Каварня Де ля Пе нагадувала Париж тільки назвою, перекручуваною львов’янами на „Де ля Пейс” через велику кількість жидів, що тут зранку до вечора сперечались за своєю водичкою з соком. Однак, тут можна було приміститись на крутому бальконі, звідки видно найкращу частину львівського центру з довгим і широким сквером, що веде до будинку міського театру.

Внизу шуміла і хвилювала юрба, ніхто не думав сьогодні про пообідній спочинок. У ці останні години, що попереджали війну, Львів кипів життям, наче чекаючи якогось великого й радісного свята. Деся нагло зникло пригнічення, всі жили під гіпнозою гасел, киданих керманічами держави, під гіпнозою сили польської армії і сконсолідованості польського народу, виявленої в недавній позичці на „фондуш народови”. Кричали про це продавці газет і гучномовці з вікон, співали, йдучи, відділи півозброєних юнаків і озброєного аж по залізні шоломи вояцтва. Польська любов батьківщини і польська пиха досягли свого апогею тут,

у тому місті, що збиралося на́рік шанувати 600-річчя своєї польської історії.

Разом з гамором підіймалися знизу пилюга і сморід бензини. Важко було легеням звикнути до цього після гір. і Оксані заблаглося піти ще геть аж у прекрасний Стрийський парк.

У трамваях було глітно, однак не в тих, що їхали на периферії. І алея, що веде в парк, була, надиво, майже пуста. При вході у парк, над ставком, зарослим штучно плеканою ряскою, кількоро дітей кидало понад залізну бар'єру булку рибкам, що плигали за нею над сонне плесо. Пусто було на доріжках, що біжать обабіч ставка під гору, затінені гущавиною суміжних горбовин. Тільки тут та там сиділи одинцем на лавочках емерити, чи безробітні, двоє хлопчиків гралося на стежці гудзиками, а під деревом куняла над своїм повним кошом стара прецлярка.

Оксана пішла вліво, між смерічину, в найкращу природну частину парку. І тут майже не видно було сьогодні людей, діти не перекликалися між смереками, здоганяючи вивірок, не гралися в піску на обгородженому рондо.

Сіла на лавочці. Перед нею розгортався вид на головну паркову алею, на будинок ресторану з темного дерева, на широкі килими травників з яскравими плямами кльомбів. Щотижня змінювали тут квітки, що неділі львов'яни зустрічали тут нові гами кольорів, нові рисунки живої композиції. Сьогодні на зеленому фоні травника чергувалися, наче б ненароком порозсипувані, червоні й жовті китиці троянд, довга смуга рожевих бегоній, синіх лібелій та яснозелених кактусів оббігала довкола травник, як весела рама. Це був справжній бенкет для очей, і шкода було б, коли б його завтра вже не стало. Та сьогодні ніхто не поспішав цього руйнувати, ніякий рух не зраджував суботнішніх підготувань.

Внизу, алеєю, проходили пари, самітні, як Оксана, жінки, на терасі ресторану майнула інколи яскрава пляма жіночого одягу чи ясного чоловічого костюму. Попри Оксану йшли час до часу люди, старий пан з паличкою, жінка з собачкою, намальовані дівчата, що голосно сміялися із своєї надаремної екскурсії. Знову

було пусто, потім двоє студентів присілося на Оксанину лавку. Почали приговорювати.

— Чого вам, власне, треба? — запитала врешті Оксана, не в силі збутись їх мовчанкою. Заговорити по українському — це був найкращий спосіб на такі залицяння.

— Пані не уме мувиць по польську? В Польсьце?

Адоратор відразу змінився у ворога. Встав і стояв перед нею, закукурічений і весь червоний, аж другий мусів заспокоювати його.

— Дай їй спокій, хай собі говорить, як хоче, ходи вже, ходи. — тягнув його з собою.

Але той не йшов, дивився на Оксану злющими очима і казав:

— Патшце, патрийтка українська!

Оксана піднялася і пішла далі, під гору. Однак ця пригода відобрала їй усяку охоту залишатися в парку. Сходячи довкола униз, попід навислу природну скелю, забажала раптом якнайшвидше найтись в себе, дома. З радістю подумала про свою хату і про те, що не буде там сама.

У трамваї зустріла діячку з Жіночого Союзу, невідмінну, від десятиох років, заступницю голови, паню Олю, що мала в місті славу дуже холодної й виїмково ощадної жінки. Їхала тепер з руками повними пачок і пачечок, і Оксана, знаючи тайну її гардероби (вона, хоч відома елегантка, шила все дома за спровадженнями з Берліну кроями) — здивувалася, прочитавши на торбинках фірми відомих магазинів жіночого одягу.

— Що ви так багато накупили? — поцікавилася.

— Сдине, що варт тепер робити. Светри, блюзки, готова білизна, панчохи, черевики. Вкладаю в це всю мою готівку.

— А припаси? Всі кажуть, що це найважлише.

— Припаси я придбала ще перед феріями. Маю всього на пів року. А головне: все в першорядному „схроні“, спеціально на харчі приготованому. Адже ж ви знаєте: гази могли б в одній хвилині зробити все це непридатним до вжитку.

Оксана розпрощалася з цією пригнобливо-перед-

бачливою господинею зовсім пригнічена. Сховище на харчі! Вона ні про що таке навіть не чула...

В коридорі було вже майже темно, як вона вернулася додому. В помешканні стояла тиша. Перекрутила контакт, скинула капелюх і, поправивши перед дзеркалом волосся, пішла й постукала в їх двері. Ніхто не відповів. Куди вони пішли, пощо він потягнув з собою Ераста, як надворі ще ясно? А. може, була тут поліція й забрала їх обох?

Пішла на кухню. На столі не було посуду, вона, помита, похована була в шафці. На дзиглику лежав великий рульон синього пакуноквого паперу і поруч нього мале пуделко шпанівок.

Була восьма година, як у дверях заскреготів ключ. Як дивно, знову, по роках, чекати нап'ято — і потім почути цей характеристичний звук, що так зразу відпружує.

Кинула з рук газету, але не вийшла, чекаючи, аж вони самі зголосяться. Це був Ераст, що легко постукав. Можна до неї? Стояв перед нею поголений, його бліде обличчя здавалося від цього повнішим. Нагадував ті часи.

Вони, здавав звіт Оксані, саме вернулися (ні, ні, не було ніякої небезпеки, вони чекали, поки стемніє в коридорі, а на вулиці він себе певний), і хочуть прийти поліпити їй вікно. Ярко готувить там уже дикстрину.

— Ліпіть, ліпіть, але я втратила вже довір'я до вашого приятеля. Думала вже про нього, як про спеца від тих справ, а він не сказав мені найважлишого.

— Чого я не сказав вам? — питав зза дверей голос Лучківського. — Можна й мені туди?

— Краще ввійти навіть без стукання, ніж підслухувати під дверима. — сміялася Оксана. — Так, ви здискваліфіковані, як спец від протигазової оборони.

— Я не підготовляю протигазової оборони, бо не вірю в газу, — сказав роздизляючи її вікно. — Можу просити ножиць?

— Отут, на столику. І як то, не вірите впази? А пощо ж будете ліпити?

— Пані дорога, ліпимо на те, щоб можна було вве-

чері світити, а без того не вільно цього робити, — сказав, гасячи електрику. В кімнаті стало темно.

— Що ви? — нетерпляче скрикнула Оксана. Але в цю ж мить почувла вже знайомий свист сирен і зрозуміла. Ах, знову цей недоречний алярм!

— І поки ми будемо так сидіти?

— Передусім, ми не сидимо, на жаль, а стоїмо. Може ви запросите нас сісти? Чекайте, я зроблю сліпу ліхтарку.

Він прислонив рукою запалений сірник, і вони розмістилися на стільцях.

— Чудово. Тепер можемо продовжати нашу розмову. Значить, ми ліпимо вікна не проти газів, а тільки на те, щоб місто було темне, як надлетить ворожий літак. Покищо вчимося, а завтра це може бути „направду”. Вікна від вулиці ліпитимемо тонкими смужками на те, щоб вони не потріскали від бомб, що будуть тут на нас падати. Воно чорта варте, оце ліплення, але зробимо це для поліції, щоб вона і ми мали спокій. А газів не буде, в тому я певен. Тільки — чому ви властиво розчарувалися в мені? Я ж ще нічого не казав вам, що ми не будемо ущільняти дверей і вікон перед газами?

— А, бо ви не сказали мені, що треба забезпечити перед газами харчі, тоді, як ми говорили про припаси. А без того все може пропасти. І що це значить: „Я не вірю в газів”?

Він засміявся:

— О, пані добродійка затурбувалася тими припасами, що їх іще не придбала. Хочете знати, чому я не вірю в газів? Дуже просто: газів страшенно дорога річ, і пощо було б німцям кидати їх на місто? Їм досить буде знищити бомбами важніші військові об'єкти в містах та залізничні вузли. Газів ми не будемо нюхати, згадаєте моє слово.

— Це смішне, що ти кажеш — вирішив Ераст. — Від кільканадцятьох років іде підготовка до майбутньої війни, ця підготовка ведеться у великій мірі в ділянці газів, і ти, хемік, що найкраще про це знаєш... Певно, що ніхто не буде навмисне витроювати міст, але газів на фронті будуть головним засобом боротьби, а звідки ми

можемо знати, що той фронт не буде й тут, у самому Львові?

— При цій блискавичній війні, що її німці заповідають, фронт у Львові? Що тобі сниться? — сперечався доктор.

— Панове, не сперечайтесь! — перебила Оксана. — Скажу вам, що я страшно голодна, а там, на нічному столику, є дактилі. Засвітїть, докторе, вашу „сліпу ліхтарку” і давайте їх сюди.

На коротку мить побачила в блиску сірнички Ераста, що сидів проти неї, і того, що встав і подав їй коробку. Взяла її хутко, поки не погасла сірничка, і вбравши дактиль, поклала на столі:

— Прощу!

Хвилину панувала тиша, аж Ераст перебив її:

— Пані Оксано, ви мене спровокували цими дактилями. По солодкому я дуже хочу курити.

— Курїть і дайте мені.

— Фе! — обурився доктор. — Жінки, що курять, роблять гріх проти природи.

Оксана іронічно засміялася.

— Такий сам, як чоловіки.

— З жінками справа трохи інша. Нікотина відбирає їм багато з їх біологічної вартости.

— О, то ви зле вибрались з вашою проповіддю, — сказала Оксана, раптово подратована. — Ця біологічна вартість, про яку ви думаєте, не має в моєму випадку жадного застосування.

Він хвилину мовчав, а потім сказав якимсь суворим тоном:

— Ви не маєте права так говорити. Ні як жінка, ні як українка.

Чути було, що Ераст піднявся і заходив по кімнаті. На тлі яснішого вікна видко було його струнку сильвету, похилену над бюрком.

— Шукаєте попільнички? — запитала його Оксана, злегковаживши слова доктора. — Вона тут, на столику.

Подаючи йому попільничку, зустрілася пальцями з його рукою. Прожогом відсунула руку.

За вікнами засвистіли сирени, це відкликали тривогу.

— Де ваша настільна лампа? — спитав доктор. —
Ця вгорі — заясна.

Оксана перекурила гудзик і на нічному столику заяснів великий жовтий тюльпан. Доктор розкладав уже на столі, на тапчані, на землі папери, різав їх, примірював до вікна.

Диригував:

— Ти, Ерасте, будеш ліпити внутрішні шибки, поки рулета запущена. А смужки на зовнішніх я поліплю сам, бо тоді треба буде тобі відси забратися.

— А що я робитиму? — питала Оксана, розбавлена цілою справою.

— Пані добродійка, якби була добра, то зварила б нам усім чаю. Я приніс шинку й булки, вони там, у кухні.

— Я не їм вечері, але чай зварити можу. За скільки часу будете готові?

— Тепер пів дев'ятої. Чверть на десяту вечеряємо, — відповів авторитетно доктор. — А шинка вам не пошкодить. Це не псує лінії. — докинув з легкою іронією.

П'ятнадцять хвилин по дев'ятій вікна в Оксаниній кімнаті і в кімнаті випадкових жильців були вже поклеєні. Оксана раділа, що від цього затемненого вікна її кімната стала затишніша і якась наче інша. Доктор, помивши з клею руки, побіг сам на кухню і поміг Оксані укласти на таці й перенести вечерю. Забувши свою засаду, вона їла шинку і пила чай, що смакував, як нектар.

— Тепер вирішується доля Європи — пригадав у якомусь моменті Ераст. — Чи ви маєте свідомість цього факту?

Доктор махнув легковажно рукою.

— Вона вже вирішена. Ще тоді, як Бек поклав польський гонор понад усе. На біду Польщі, цьому гонорові не відповідає реальна сила. Будемо бачити *finis Poloniae*. Тільки не знати, чи так хутко, як це Гітлер заповідає...

6.

Другої днини, вранці, перша р.ч, яку зробила Оксана, було вхопити за слухальця детектора.

— „N. O. 28. Ри-ба. Надходзі”, — говорив знайомий голос варшавського спікера. І повторив: „N. O. 28. Ри-ба...”

Що це означало? Скочила з постелі, схвильовано натягала на ноги штанці піжами.

Миючись у лазничці, чула, як у замку тріснув ключ. Він вертався вже з міста. Хвилинку постояв у передпокою і увійшов до своєї кімнати. Хутко кінчала митися, вбігла до себе, чесалася і вдягалася на-швидку. Потім пішла до кухні.

Так, він був уже тут, запалював газ під казанком з водою. Вигляд у нього був поважний, коли привітавшись і дивлячись на неї, казав:

— Маємо вже нарешті війну.

Яке воно не дивне, а тепер, коли війна стала вже доконаним фактом, за сніданком в Оксаниній кімнаті не говорили про неї, кожне по своєму включаючи її у свою свідомість. Говорили про дрібниці. Доктор записував щось час-від-часу у своєму бльокноті, він спішився до лябораторії, де викінчував термінову працю. На обід вирішили нікуди не йти. Доктор мав принести щось з міста, Оксана зобов'язалася купити на недалекому базарі городини і приготувити салатку. Все укладалося якось просто, усе, разом з тією бурєю, що надсувала з заходу, було якесь радісне, легко й весело було на серці.

Полоскала під краном помідори, коли раптом повітрям сколихнули глухі, міцні вибухи. Всі шибки у вікнах дзвонили, цілий будинок на коротку мить немов присів, і так само раптово усе проминуло. Та за декілька хвилин, поки ще збентежена Оксана встигла витерти мокрі руки — воно повторилося. Ще і ще. Вибігла у свою фронтову кімнату і одним махом широко розкрила вікно. У приміщення вбіг, не стукаючи, Ераст.

— Ви дуже налякалися? — питав, підбігаючи й собі до вікна. — Це був, очевидно, пробний наліт. Тільки — я щось не чув „алярму”?..

З вікна війнуло на них якимсь дивним запахом.

— Пахне вибуховим матеріалом. — ствердив нерішуче Ераст.

— А я вам скажу, — заговорила врешті Оксана, — що це таки німецький, наліт.

— Так хутко? Е, хіба ні...

На вулиці не було прохожих, тільки при входах у будинки стояли люди і дивилися на небо. Та з вікна не видко було на небі нічого. Якийсь військовий, у повному виряді, надбіг згори вулиці. Люди виходили йому назустріч і питали про щось, але він не спинявся й не відповідав. Ераст відступив від вікна, він не вмовкав.

— А все ж, воно цікаво. Може, справді, німці були вже першого дня наді Львовом? Яке ж це — вибачте на слові — свинство, що я мушу сидіти тут, не рухаючись!

— Прийде ваш приятель і скаже вам, що воно було.

— Ярko 'взагалі має щастя. — завважив Ераст не без іронічної нотки в голосі, і вийшов у свою кімнату.

Салатка з помідорів червоніла на білوناкрытому столі в Оксаниній кімнаті, жовто дивилися обік неї очі порізаних на половинки варених яєць, коли врешті з'явився доктор. Оксана зустріла його в передпокою. Вигляд у нього був якийсь несподівано поважний, майже суворий. Спитав:

— Ви були весь час дома?

— Так... Що ж це діялося?

— Дозвольте мені вмитися, а тоді я розкажу вам усе.

Аж тепер вона помітила, що його темне вбрання було все у пилкозі, руки вимазані глиною.

Поки він умивався і чистив одяг, Оксана внесла до кімнати полумисок вареної картоплі. Відчинила двері і гучно клікнула:

— Панове, прошу на імprovізований обід!

Увійшли разом, в дверях кінчаючи якусь розмову.

Доктор не похвалив, як цього підсвідомо чекала Оксана, приготованих страв, запрошений за стіл, їв поволі, мовчки. Ераст, що ледве торкався їжі, сказав нараз:

— Що це тебе так хутко, збив з пантелику цей перший наліт?

— Був таки справді наліт? — жваво перепитала Оксана.

— Ви не вірили? — глянув на неї з-над своєї тарілки Лучківський. І до Ераста: — Залиши свої виласки! Смерть кількох десятків людей це не така справа, про яку можна б було говорити з усмішкою. Принаймні не тепер, на самому вступі.

І він почав розказувати. Був близько, коли на Городецькій впали бомби ескадрилі німецьких літаків. Літаки появилися так несподівано і летіли так високо, що їх ніхто не помітив. Два великі будинки розсипалися на порох. Ясно: треба було рятувати, кого можна, з-під румовища.

Він устав від стола і заходив по кімнаті. Був знову бадьорий, яснів увесь, коли казав, спиняючись перед Оксаною:

— Пані Оксано, сторінки історії знову перегортаються. Покищо, пишуть на них інші.

Це останнє слово звернене вже в бік Ераста, підорвало того з місця. Він підбіг до вікна.

— Йди від вікна! — кликнув йому нетерпляче доктор. І, мовби пожалкувавши свого тону, докинув лагідніш:

— Знаєш, що тебе шукають, що ти в кімнаті пані Оксани...

Та Ераст вибухнув:

— До чорта з тією обережністю! Я не можу тепер жити, як тварина в клітці! Саме тепер!

— Нерви? — запитав гостро доктор. — Трошки погамуй себе, коли ти тут.

Ераст сів знесилено на стільці.

— Пробачте! — кинув Оксані і дивився понурено на стіл.

Оксані захотілося раптом розвіяти важкий настрій — сама вона тремтіла радістю з розпочатої, нарешті, війни. Вийняла з буфету шоколяду, дактилі, поклала на стіл ще не торкану коробку цигарок „Dames”. І спитала задирливо:

— Хто, властиво, має принести чай? Чи також я?

Обидва підорвалися з місць, однак Ераст сказав рішуче:

— Залиши мені часом хоч таку функцію — і пішов на кухню.

Сиділи мовчки. Нарешті він промовив:

— Мала делікатна пані зустрінеться тепер з найправдивішим, обнаженим з усякої омани життям: з війною.

— Я зовсім не боюся. „справжнього”, без омани, життя. І — можете вірити, або ні — не боюся війни. Малою дівчинкою я пережила її зблизька, і навіть ніколи не ховалася до пивниці, як на наше місто стріляли з далекобійних гармат.

Він засміявся:

— Тим краще, не будете робити істерики, навіть, якби забрали Ераста.

— Та що ви! — скрикнула Оксана. — Його не сміють забрати. Що ви!

— Сміють, чи не сміють, а ми будемо вас просити, щоб ви нікому не відчиняли дверей, як ми дома.

— Що думали б ви робити? — не докінчила Оксана своєї думки, коли увійшов з чаєм Ераст. Доктор сказав, глипнувши на нього:

— Ми оглянули подвір'я і вирішили, що на випадок потреби обидва покористуємось виходом крізь вікно й мур, у сусідній город. Вже якби прийшли, то краще, як не застануть ні його, ні мене.

„І ви також?” — хотіла спитати Оксана, але стримала себе в сам час.

7.

Різкі протяжні гудки сирен заглушили гамір трамваєвого бігу — і віз зупинився.

„Алярм!” — кликнув вожатий, штовхаючи з розмахом двері передньої плятформи. Оксана, разом з іншими пасажирами, вийшла з вагона і побігла до найближчого під'їзду.

Хутко голосний шум пропелерів заглушив сирени і гомін стовплених людей. Люди знову вибігали на вулицю, дивилися вгору. Раптом страшний лускіт здригнув повітрям, раз-по-разу, знов, знов, знов. Тепер усі вбігали в будинок і поспішливо сходили вниз, до сховища. Юрба потягла з собою Оксану.

В темному льоху, де тьмяно горіла під низьким склепом мікроскопійна жарівка, було вже глітно. Якісь люди сиділи на скринях під стінами, в кутку на купі

мішків мати втишала трое розмазаних дітей. Бомби не вгавали падати, десь зовсім близько, однак тут вони обзивалися тільки глухим, довгим гудінням. Здавалося, що це таємно й грізно промовляє земля, саме її нутро.

— Боже, Боже, що з нами буде! — плакала обік Оксани якась молода огрядна жінка і зараз же, не встигнувши обтерти сліз, вклала в рот коржіка.

— Де ви, пані, дістали такі гарні кекси? — поцікавилася інша. — Я стояла годину під цукернею Залеського...

— Е, прошу пані, — перебив їй сивий добродій у сорочці à la Slowacki. — То треба було собі такі речі заранні придбати.

— „Заранні!” — передражнявала жінка. — Чому я мала купувати заранні, коли всі казали, що жаден німецький літак не перелетить нашої границі...

— ...а жаден німецький чобіт не стане на польській землі? — закінчив за неї той сам добродій, і додав:

— А, тимчасом, німці вже першої днини переступили границю і увійшли десятки кілометрів у край.

— Пане! — вистрив у розмову кирпатенький тонкий молодик — ви поширюєте паніку! Я вас остерігаю!

Зразу все сховище спалахнуло обуреним патріотизмом. Так, такі „панікери” підривають довір'я до уряду! До нашої геройської армії! А на це тільки чигають наші вороги!

Звідкись, збоку, впало слово „українці”. Всі в одну мить підхопили його. Не зробили в час порядку з тими „гайдамаками”, а тепер вони тільки ходять і вітрять, де б устроювати нам ніж у плечі. Певно є такі й тут, між нами...

Оксана висунулася із сховища і вийшла нагору. За нею подалося наверх декілька осіб: аж тепер усі помітили, що бомбардування скінчилося. На сходах перебігали Оксану діти, молодик біг великими кроками, на-свистуючи „Першу бригаду”.

Після холоду в льоху повітря здавалося гарячим, аж душним. Пристала, щоб скинути жакетик і нагло почула, що хтось ззаду помагає їй. Повернулася — і побачила Лучківського. Вертався, видно, з праці, був тільки в штанях і в синій сорочці з розіп'ятим комір-

цем і підкоченими рукавами. Ні, у цій обстанові (а може в нього?) це зовсім не вражало.

Гуторячи, пішли довгою міською артерією. Доходили до прикро-рожевого будинку політехніки, як Оксана пригадала собі:

— О, я зовсім не була ще в місті, ця тривога заскочила мене в трамваї.

Він витяг з кишені штанів ніклевий годинник.

— Тепер пів на другу, пора обідати, а ви хочете йти до міста?

— Я саме й думала пообідати в місті, і при цій нагоді купити дещо Ерастові, Шинки, чи що.

— Це є, вибачте мені, „мрії стятої голови“. Про ніяку шинку нема мови, всі крамниці позакривані. А до ресторану можна зайти заднім входом. Там можна б узяти й Ерастові якунебудь котлету. Ви бували коли тут?

Він указав рухом голови на невеличкий льокаль. Ні, Оксана ніколи не була в цьому ресторанчику, з якого чула нераз увечорі звуки поганенького джезу. Та він, не чекаючи її відповіді, взяв її за лікоть і спрямував до під'їзду.

Крізь під'їзд, брудне подвір'я, якісь завалені бочками й скринями коридорчики і, врешті, крізь кухню, повну мух, вони дісталися в невеличке приміщення ресторану. Всі столи були густо обсажені, тільки коло самого буфету стояв незастелений столик. Доктор попросив Оксану, щоб пильнувала його, і за хвилину з'явився з двома дзигликами.

На карті, яку їм подали, були вже позамазувані усі страви, крім крупника і сіканців. Оксана покрутила носиком. Сіканці в ресторані — і всі ці мухи, там, на кухні... Не сказала нічого, однак він зразу відгадав її думки.

— Не маєте там шматка росолового м'яса для пані? — запитав приятельським тоном у кельнера. — Пошукайте, а тимчасом дайте два крупники.

У приміщенні стояв одностайний гомін, понад який тільки зрідка виділялися окремі слова. При найближчому столі сидів середніх років мужчина в компанії двох жінок, мабуть, дружини й дочки, перелистовував

польський місцевий щоденник і відсунув його знеохоченим рухом.

— Брешуть від а до зет, — сказав голосно. Тарабанив пальцями по столі, аж врешті вилив усю злість на кельнера.

— Пане, я вже тричі просив вас пива. Що це, до чорта?

Юшка була млява, однак кельнер приніс таки Оксані на друге гарний шматок м'яса, обкладеного городиною. Врешті, обід був „поконаний”. Так висловився доктор, доїдаючи свою червону всередині сіканину. Вийшли на вулицю, тепер опустілу. Раптом Оксана скликнула:

— Докторе, це скандал! Ми — ми забули про Ераста!..

Глянув на неї збоку, трохи злобно посміхаючись:

— Це ви про себе? Бо я не забув. А тільки — що можна було йому там купити? Цю страшну котлету? Зробіте йому дома яєшню.

Оксана була недобра. Недобра на себе за це „ми”, недобра на нього, що дозволяв собі давати їй доручення. Йшла, не обзиваючись.

В помешканні панувала тиша. Не застали Ераста в кімнаті, не було його в кухні, в лазничці, ніде. Врешті доктор відкрив на нічному столику його записку. Він писав:

„Вчора й сьогодні вранці стояв перед вікнами тип, який колись слідкував за мною. Тепер я розслідив терен — його нема. Пані Оксані дякую за все. Відходжу, дам про себе знати”.

Доктор, читаючи Оксані записку, незадоволено зморщив чоло. Вона скрикнула:

— Куди він пішов? Що за немудрі замисли! Певне вже його заарештували.

Відповів трохи нетерпляче:

— Ераст — старий підпільник, він знає, що робить. Походив по кімнаті, а потім:

— Піду до Юра, може він там.

Він вийшов.

Оксана почувала себе нагло дивно самотною: Відчи-

нила вікно і поклялася на тапчані. Закурила цигарку і зараз відкинула її. Взяла слухальця детектора.

„Увага, увага! 125. пшешедл. — говорила варшавська спікерка. Грали марші. Поволі слухальця сковзали з голови. Вона заснула.

Збудили її вибухи. Схопилася з тапчана і, ще вся обжаженіла від короткого й міцного сну, підійшла до вікна. Люди бігли вулицею, ховалися в будинки. Якийсь хлопчик бігав поперед вікна і свистав у свиставку. Три-вога!

Нагло, десь зовсім близько, загули мотори літаків. Мусіло їх бути багато, бо гудіння просвердлювало вуха, добиралося кудись аж у саму глибину голови. За мить воно послабло, і раптом будинок здригнувся. Усе довкола задримало, загриміло і Оксана, скулена, як під ударом, вибігла в лазничку. Прилягла до грубої капітальної стіни. Вибух повторився з тою самою силою, всі двері в помешканні відчинилися. дзвонили вікна, десь із бренькотом летіли шибки.

Втихло. Так, було вже тихо, все, на цей раз, проїшло. Підождала ще, потім пішла в кімнату. Стояла вся в димі. На вулиці знов були люди, кричали щось одне-одному, вказуючи руками на захід, у бік головної станції. Вихилилася з вікна і побачила великий стовп диму, що підіймався вгору. Клуби, темнотури знизу і жовті зверху, розвівалися на вітрі, що раз густішаючи, що раз темнішаючи і навіть у денному світлі злегка займаючись загравою. Видко, горіли станційні склади.

Хтось подзвонив. То була сторожка, що прийшла сказати, щоб набрали води у ванну й балію — такий наказ на випадок пожежі. Треба забезпечитися й водою до пиття, бо воду „замкнуть”.

Говорячи, вона глипала поза Оксану, очевидячки їдкавлячись особою жельця. Оксана подякувала і хутко зачинила двері.

Поки упоралася з водою, в хаті стало темніти. Під вікнами чути було розмови, хтось, навіть, заграв на гармоніці.

Ходила сюди й туди по кімнаті, неспроможна опанувати неспокою. Що це таке сталося? Невже її нерви таки справді витримують війну гірше, ніж вона дума-

ла? Ні, вже забула за ці бомби. Щось інше муляє в неї на душі, не дає спокою. І чому той не вертається й не дає знати, що з Ерастом?

Ераст... Та невже справді її так хвилює Ераст? Чи не обдурює вона себе? А може навіть... навіть відчуває полегкість, що не треба почувати вже на собі його допитливого погляду? О, як багато поганого ми ховаємо в собі, аж страшно інколи це зрозуміти...

Врешті був уже вечір. Підійшла до вікна: хмара диму над двірцем була тепер уся червона, вгору виприскували з неї клуби темного диму, перетикані іскрами. Пожежа набирала гігантних розмірів.

Нараз у дверях забряжчав ключ. Не стямилася, коли вибігла в передпокій. Не бачачи в темряві, запитала:

— То ви, докторе? Ераст?..

— Я, — сказав доктор і за хвилинку — (він, очевидно, проходив повз неї на кухню) докинув: — Зайдім сюди, я щось приніс.

Він поклав те „щось” на стіл і закрити внутрішні, заклеєні вікна. А тоді засвітив світло.

Стояв задуманий, не дивлячись на неї, а потім нагло сказав рішучим, аж різким тоном:

— Ераста забрали. перед самим входом до Юра. Хлопці бачили.

Оксана почула, як в неї стиснулося серце, раз і другий. Несподівано для себе самої сказала:

— А тепер іще ви зробіть якусь подібну дурницю — пощо, справді, оберігати себе молодим українцям!

Повторив, якби не дочув її слів:

— Ераста забрали... Може, й не було для нього тепер іншого виходу. Але він витриваліший, як воно здається. Перебуде, як не робитимуть масових екзекуцій.

Тепер Оксану вхопив страшний жаль. Побігла до своєї кімнати і впала на тапчан. Плакала довго, до втоми.

В хаті було тихо, доктор не давав про себе знати. Не світлячи й не зачиняючи вікна, роздяглася і лягла спати. Ще раз, поки заснути, розкрила очі. Відблиск пожежі освічував кімнату блідою загравою.

Вранці збудило її якийсь прикре почуття, що вперто предіставалося крізь сонне мряковиння на ясне поле свідомости. Протирала очі. Що з нею? Що сталося? Першим порухом думки торкнулася чогось радісного: війна! Та з-поза неї виглянуло Ерастове бліде обличчя. Його заарештували... Однак, це не було ще все. Було ще щось інше поза тим, без сумніву сумним, ще не зовсім перетравленим фактом, що настирливо домогалося, щоб ним зайнятися.

Ераста нема, вона залишилася сама з цим молодим чоловіком, — і не знати, що тепер робити. Не можна викинути його і годі так тут з ним удвох жити. І, зрештою, треба вже скінчити з тією цілою пригодою. Вона була цікава і мала ще глузд тоді, як це берегло Ераста (бідний Ераст, що з ним там роблять?). але так — ні, треба з цим якимось пристойно покінчити.

З таким рішенням вона піднялася з постелі і вийшла в лазничку. Була напівроздягнута, коли постукали в двері її, суміжної з лазничкою, кімнати.

— Пані Оксаю! — кликав доктор знову своїм ясним, бадьорим голосом. — Я б вас просив швидко вставати й одягатися, бо треба йти по хліб. Я вже зробив вам місце у „хвості”.

— Зараз, зараз, я вже вмиваюся, за десять хвилин буду в кухні.

„Це добре” думала нашвидку миючись і натягаючи якусь стареньку суконьку — „він залишає мені самій піклуватися про себе. Зробив мені ще тільки місце коло хліба”...

Застала його на кухні, над незнайомою спіртівкою. Варив чай. Сказав:

— Газу нема вже, молочарка теж не прийде тепер до міста. Треба поспішати, бо там хліба небагато, а я мушу йти далі.

— На політехніку, — додала за нього. Але він заперечив:

— На політехніку вже не ходжу, краще тепер не мати зв'язку з нею. Але маю інші справи. між іншим, постараюся довідатись за Ераста.

Пили чай навстоячки, з кексами, що їх він приніс вчора ввечір.

Вийшли. В коридорі він іще запитав:

— Хочете потім поїхати до міста на обід? Ми могли б зустрітися десь у ресторані, наприклад у Бізанца. А, може, ви боїтесь виходити, боїтеся бомб?

— А це pomoже щось, боятися?

— Врешті, це газард. Тут, чи там — хто його знає, де впаде така бомба. То як, домовимось?

Хотіла сказати, що не бачить потреби домовлятися, що може пообідати й сама, багато дечого хотіла сказати. Однак, не могла якось почати тієї неприємної розмови. Врешті, що вадило пообідати разом, можна ж при цьому порушити й справу незручного спільного мешкання. Погодилася зустрінутись о третій.

Вулицею снувалися люди, переїздили вантажники, здалеку лунав крик малого кольпортера. Підождали його і купили газету. Вся у великих заголовках, вона сповіщала про чудовий відтір, що його на лінії цілого великого фронту дала польська геройська армія „нахабному гунові, варварові 20 сторіччя”.

— Вчора були заняті вже цілий Шлезьк і Познанщина, тепер ідуть завзяті бої під Ченстоховою, — сказав доктор. — Пишуть на „покшепене серц”, але це да-ремне.

Оксана залишилася сама на своєму місці в довгій черзі між двома „кумошками”, що запекло сварилися.

— Так, так. — казала товстуха в заялозеній за-пасці. — ви вже брали хліб, я вас добре бачила, як йшла на базар, ще в сьомій годині.

— О, перекупка! — згіржливо відповіла, дивлячись у інший бік, худа як скипка, жінка. — У мене восьмеро душ у хаті, і якби я навіть брала вдруге хліб, то певне не на те, щоб пускати його на „пасок”, як ви.

— Що? — звереццала товста. — Хліб на пасок?

Але їй перебив чоловік у білому кашкеті, що проходжувався попри чергу.

— Тихо, баби! Що це за верески? Мало вам ще тих бомб? Кара божа з бабами!

Та увагу публіки відвернув літак. Це був одномо-торовий польський мисливець, що надлітав з півдня.

від літовища в Скнилові. Віл викликав хвилю гарячих розмов.

— Дивися, дивися, наш літак! — кричав хлопчина, вибігаючи з черги на середину вулиці. — Наш літак летить!

— В сам час пригадали собі, і то раптом — один. Де наша повітряна фльота? — лютував добродій у кашкеті.

Інший утишав його:

— Що ви гадаєте, Польща велика, всі літаки не можуть літати над Львовом.

— О, є вже два, три! — радів уголос хлопчик.

Тепер люди виходили з черги й бігли туди, звідки можна було слідкувати за літаками. Та раптом шум у повітрі посилювався. Це був інший шум, глухіший, і вкупі з цим більш пронизливий. За мить на небо випливла з-поза дахів ескадриля ледвепомітних у синяві сталевих цяткок. Вонипливли на південь, у напрямі протилежному до літаків польських, що тимчасом зникли за хмарами.

— „Немці!” — пішло по черзі грізно, протищено.

Знову люди збиралися в чергу, при самому мурі. Шум літаків слабшав — і кягло страшні розриви роздерли повітря. Було їх п'ять, десять, двадцять, ніхто не знав їм уже ліку. І кожен з них здригав повітрям, бив, як обухом, по голові.

— Скнилів... — сказав хтось, як вибухи втихли.

Та літаки зближались знову, і все під муром завмерло, щільніше прилягши до нього. Не було вже іншої ради, тікати було нікуди. Низько, над головами людей, шуміли кресцендо мотори, десь зовсім близько. в городі, гаркнула гармата, їй відповіли інші. На небі з'явилися білі хмаринки, вони рожевіли від сонця й розпливалися темним димком.

Нараз Оксана почула свист. довгий, протяжний, щораз сильніший. Це було щось, що викликало тваринний жах, хоч тривало секунди. Вибух. Знову свист і знову вибух. Знову і знову. Бомби падали десь близько. У павзах між вибухами до свідомости добігав плач жінок („мої діти, мої сироти!“), тут же, біля Оксани, тулився до муру, тремтячи ввесь, чоловік у кашкеті.

Оксана відчула якусь дивну задеревілість у цілому тілі, ноги вгиналися, конче хотілося зісунутись на землю. Аби тільки кінець, який-небудь кінець!

Коли все втихло і вулиця знову ожила, перший відрух думки в Оксани був: додому! Однак, довкола неї публіка знову тиснулася й говорила про чергу, про те, щоб там, у крамниці, поставити котось з „клепками”, а не таку „ідіотку”, що держить людей під бомбами; вибрали „делегацію”, щоб зробити там лад. І справді, за хвилину черга йшла хутко вперед, і Оксана, сама не знаючи коли, найшлася в крамниці й дістала хліб.

Йшла з ним до хати, ще непевна в ногах, але думки бігли вже в інший бік. Під артезійською криницею, на розі її вулиці, стояла черга. Вбігла в хату і стала й собі з великим скляним жбанком.

— Нех то шляк трафі! — кляв на переді пан у елегантному вбранні, що його оббризкала водою, незручно підклавши своє відро, весела покоївка в білому очіпку. Це був сусід, якого Оксана зустрічала нераз на своїй дорозі — він завжди пильно дивився їй у вічі з-поза свого золотого пенсне. Засміялася, недавні переживання були вже далеко...

Дома порядкувала, брала душ — і тоді наново почала мучити її думка, що треба зробити щось з доктором, позбутися його з помешкання. Так, вона піде на той обід і там скаже йому, що такий стан не може тривати довше.

Поспішливо надягала першу з краю в шафі суконьку, і причесавши волосся, (капелюх у цій обстанові з бобами робив би гротескове враження), вийшла на вулицю.

Місто було зайите військом. Йшли в довгих рядах вояки, якісь дивно-дрібні у своїх одягах „какі”, ще применшені залізними касками. Де-не-де підбігали до них жінки, бігли поруч купки дітей, але у всьому тому не було вже й сліду недавнього ентузіазму для армії. Їхали авта, обмаєні, облочені, всі в глині. Перед напівзакритими крамницями з одягом, з узуттям, товпилися люди. За вуличним гамором не було чути літаків — і публіка раз-за-разом поглядала на небо.

Трамваї вистоювали довго, чекаючи, поки пройдуть

колони, одначе Оксана таки доїхала до Ринку. Було п'ять хвилин перед третьою, як увійшла в підсінок старого, з грубезними мурами, будинку.

У великій і холодній, наче льох, залі повно було людей. Та якось зразу вона побачила доктора: чекав її вже за столом під зеленим від старости звисним дзеркалом.

— Вибір легкий, — сказав, встаючи на привітання, — борщ і волова печеня, або одне з двох. Думаю, що про запас варт з'їсти одне і друге. І ще є чудова річ — пиво.

Іли мовчки, розмова не клеїлася. Доктор запитав:

— Бачили втікачів?

— ? — здивувалася.

— Ну так, вже є втікачі. Не тільки зі Шлезька, але й з Кракова, Нового Таргу, Тарнова. Розлітається „ойчизна”.

Хтось заговорив до Оксани ззаду. Це був лікар, „гарний Олесь” (як його називали знайомі жидівочки з барів), що сидів тут таки ж, за її плечима. По його злегка іронічній усмішці Оксана здогадалася, як він пояснював собі особу її товариша столу. Легковажно кивнувши йому головою, повернулася знову до Лучківського. Він переглядав витягнуте з кишені число „Діла”. — Дозвольте? — запитав, не перебиваючи собі в читанні.

— Будь ласка. Що там таке?

— Нічого, хотів кинути оком на звітчення з історичного засідання Сейму, де промовляли й наші нещасні „нормалізатори”.

— Но? Що сказали?

— Що ж могли сказати? Про єднання народів в обличчі спільної небезпеки. Про те, що не час на між-національні спори... Приємна роля, що?

— А з фронту?

— Фронт тепер у цілій Польщі. Бомбардують усі шляхи, всі міста, бомбардують найдужче столицю — сказав і задумався.

— Знаєте що про Ераста? — спитала Оксана.

Не відповів, тільки глянувши на неї, мовчки заперечив головою. Не зважилась випитувати більше.

Обід був скінчений. Доктор раптом якось схопився:
— Підемо.

Та в тій самій хвилині в залі скинився рух: усі вставали з місць і знову сідали, кельнери зачиняли чогось вікна, хтось голосно крикнув:

„Алярм!”

— Ну, доведеться трохи посидіти, — сказав зрезигновано доктор. — Мені треба було в одне місце... — І, подивившись на неї уважливим поглядом, він спитав:

— Ви дуже налякалися були там, під крамницею? Я потім жалкував, що стягнув вас туди. Хотів завернути, та було вже пізно.

— Трохи неприємно було, от і все, — відповіла Оксана, гніваючись на себе за ту теплу хвилю, що піднімалася в ній при його словах. І щоб це якось надолужити, запитала:

— А що властиво з тою Варшавою? Там, здається, ваша дружина?

Доктор дивився кудись наперед себе, наче б побачив щось, чого не сподівався вже бачити. Врешті поволі сказав:

— Так, там є... моя жінка. Що ж я можу на це порадити?

Він урвав, і Оксані не скотілося подумати про ці його так дивно сказані слова. Почула себе якось більш легально, певніше, від того, що ввела в розмову його дружину. — наче б зробила справді великодушне діло.

Вибухів не було чути, хутко сказали публиці, що тривога скінчилася. Вийшли на вулицю.

— Тепер можете поїхати самі додому, може не буде вже так хутко нальоту, — сказав доктор, спиняючись біля трамвайної зупинки, — ось іде вже ваша „одинка”.

— Ні, я не хочу ще додому. Поступлю до знайомих. — відповіла Оксана, більш з бажання заявити свою вільну волю, ніж із справжньої потреби бачити людей.

І кивнувши йому на прощання головою, пішла в другий бік.

„Куди йти?” — думала, звертаючись на Руську вулицю. Не мала знайомих, до яких хотілося б піти, ні людей, з якими зустрічалася б часто, до яких тягло б

її, щоб обмінятися новими думками. Ішла перед себе, думаючи, що, врешті, можна б отак пройти навколо додому...

Так звані „Темні вали” залиті були військом, за-маєні автомашини стояли рядком здовж будинку „Дністра” і стрільниці, на площі Бандурського розташувалися втікачі. Вони сиділи купами на своїх клунках, усуміж жінки, чоловіки і діти, що підіймали крик і лемент.

Пробилася крізь натовп вантажників, що завалювали вулицю і хідник перед військовим будинком на Бернардинській площі, пройшла крізь колони піхоти, що вливалися з вулиці Баторія у вулицю Пилсудського, — і пішла залитою сонцем і людьми вулицею Зибликевича. Йшла задумана, знову пригадавши собі, що підчас обіду не порушила в розмові прикрої справи спільного мешкання — коли раптом почула на голові краплини води: це падав на неї дощ з якогось балькону. Хотіла вже різко протестувати, але, піднявши голову, побачила вихилене з балькону кругле знайоме обличчя.

— Я вас трохи покропила? — сміялася лікарка жіночих недуг. — Підливаю свої квітки — мусите мені пробачити. Ходіть, ходіть до мене нагору, дістанете гарну левконію мого хову і може ще щонебудь. Мають і гостю.

Над барієрою з'явилася друга голова — це була тонка редакторка жіночого місячника, Навринська. Оксана ввійшла в будинок.

Впустила її якась захмарена служниця. У великому помешканні панувала страшна задуха: всі вікна були позачинювані для охорони перед вуличною пилюгою, ще й позаслонювані жалюзіями. Тільки крізь відхилені двері балькону, в їдальні, вдирався в помешкання, разом з вуличним гамором, золотий стовп сонця й пилу.

Лікарка підливала квітки якоюсь смердючою рідиною. Звітавшись, Оксана з острахом обкидувала оком свою сукню.

— Ні, ні, не бійтесь! Це я тільки тепер почала з тією гноївкою, вас я підлила тільки водою. — заспокоювала лікарка.

— Підливаєте квітки — завважила Оксана. — як-

би не сиділи під бомбами у Львові, а відбували вилежінку у свєсєму Татарові і то тут, кількасєт метрів від цитаделі...

— До цитаделі німці ще не домацялися, зрєблять це певне незабаром, тому й підливаю так ґрунтовно.

— Думаєте про квіти, коли люди не певні життє...

— Слухайте! — скрикнула Навринська — це і є наш великий жіночий дар, що ми вмєємо, навіть у небезпєці, думати про прості життєві справи.

— Чєловіки кажуть, що воно випливає з нашої меншої інтелігенції, така несвідомість ситуації, — спєречалася Оксана, більш підє впливом якогєсь внутрішнього подратування, ніж із переконання — і в душі рада почути від лікарки заперечення своїх слів.

Лікарка, що скінчила вже підливати і тепер обчищувала якусь напівзасохлу квітку, і справді відповіла:

— Коли б це не жінкам, а чєловікам з їх спекулятивним розумом, з цєєю „свідомістьє ситуації“, як ви це називаєте, довелєся родити дїтей, то цілком напевно людство хутко вимєрло б зовсім, Ніхто з них не зважився б на таке. Це є справді дар, а не калїцтво, ця спрємога не думати про те, чєго не можемо, змінити.

Сєнцє пєкло тепєр просто в обличчє, Оксана почувала, як у неї на чєлі рєсно виступає піт. Навіть тонка і невразлива на спєку Навринська не хотїла залишатися довше в цій сонєчній купєлі.

— Ми підемо до помешкання, а ви кінчайте і прихєдьте до нас, — сказала господині, Вєна, очевидячки, почувала себе тут досить задомашнено.

— Йдїть у мою кїмнату, я зараз теж доскєчу, — погодилася лікарка, беручись за якісь порєжні глєчки.

Крізь їдальню й вїтальню, що правила теж за почєкальню, вєни пройшли в бїлоустаткований кабїнет, де прикрє сторчав великий гінекологічний стїл, і звїдїтїля в кїмнату лікарки.

І тут, як в усіх кїмнатах, повно було квітїв, і в глєчках, і натєятих, темно жєвті й червєні трєянди стояли у вазах на столиках, на бюрку, на етажєрці.

— Дирєктор обєсипує свою жінку квітами, — мєляхєлїдно завважала Оксана.

Але Навринська, садовлючись вигідно на тапчані, легковажно махнула рукою:

— Квітами не можна купити кохання.

І зараз, якимось без зв'язку, докинула:

— Знаєте, мій чоловік каже, що сюди готові прийти большевики.

Оксана, що збиралася сісти поруч, аж відскочила: большевики! Вона за ці дні зовсім за них забула! Тоді, після проголошення нового союзу, і там, у Косові, була про них мова, але тепер, коли німці пішли такою справді „блискавичною” війною на Польщу...

— Ні, що ви кричите! — обурилася на Навринську. — цього не може бути, німці...

— Так, так, я теж так кажу: коли німцям так легко йде там, де їх поляки найскорше могли сподіватися, то тут піде їм як з маслом. А раз вони візьмуть... Але в мого чоловіка є один великий аргумент... І, знаєте, він завжди добре передбачує. Ніхто ще й не згадував про можливість німецько-большевицького порозуміння — я вважала це абсурдом — а він уже з цим рахувався.

Оксана нетерпляче стріпнула головою.

— Ах, що мене обходять усякі політичні комбінації! Просто — не приймаю таких сугестій, які могли б мене демобілізувати, затруїти мені душу. І пощо наперед думати найгірше? На щастя, і в політиці, і тимбільше у війні, бувають такі нелогічності...

— О, це є той самий аргумент, який я маю для мого чоловіка: пощо журитися, як не знати, чи треба? І, знаєте? — я чудово почуваю себе в такій напрузі. Війна чудесна!

Хтось з того боку дверей вовтузився коло клямки. Оксана підійшла відчинити. Це була лікарка з двома слоїтками золотистої конфітури в руках. Показувала їх обом жінкам під світло.

— Дивіться, як мені гарно заварилися грушки. Зараз дам вам скуштувати.

— Хто б їв тепер такі речі, сховайте на зиму, припадуться. Але коли ви находите час на таку роботу?

— Наша докторка? — сміялася Навринська. — Та що ви, з неба впали? Не знаєте, що докторка має час на все? На велику лікарську практику, на працю в На-

родній Лікарні, на писання капітальної книги про гігієну, і популярних статей, і мистецьких нарисів, на годівлю квіток, на конфітури...

— Ну, ну. Віро, припиніть вашу ельоквенцію, а то й саму мене налякаєте цим вираховуванням моїх функцій! — засміялася лікарка, очевидно чки вдоволена компліментами.

— І головне — як вона це робить, що ні в чому не є дилетанткою? — запитала вже немов саму себе Навринська, редакторка у хвилинах, вільних від справжніх і вмовлених недуг.

— Докторка просто дуже міцна людина, — попросила в'яснити їй Оксана.

Двері відхилилися, цим разом це був чорний ангорський кіт, що скочив лікарці на плече, а потім став тертися до ніг Навринській.

— Бачите, як Бицьо тужить за вашою проклятою істеричкою? Він її чує.

— Що знову за істеричка? — здивувалася Оксана.

— Ви не знаєте Туськи-вар'ятки? Це Вірина ангорка, що звела з розуму мого Бицьа, а потім віддалася кульгавому простохові з подвір'я.

— ...який в додатку кривий на одну ногу. Що ж, на коханія нема ради. — докинула Навринська.

— Тепер ви так кажете, але тоді цей мезаліанс так вас схвилював був, що ви не могли вночі спати, аж я мусіла записати вам адаліну, — жартувала лікарка.

— Доктор, не „натягайте” мене, бо я зараз пригадаю вам, як ви трохи не плакали за вашими „морнаріками”. аж я вас потішила, що, врешті, все одно, чи вони сидять непорушно в своєму кошику, чи лежать випхані на вашому бюрку.

— Морнаріки, це були дві малі шильдкретові черепашки, які ми привезли собі з Югославії — пояснила Оксані лікарка. — Для комплету моєї менеджрії скажу вам, що я маю ще чотири пари старих і молодих папужок, Ну, годі про це. Хто з вас знає що про военну ситуацію? Я віддосвітку була при родах, то нічого не знаю. Яке положення на фронті?

— Положення на фронті погане, але й наше тут

недобре, — сказав несподівано мужчина, що непомітно став у дверях.

Це був високий, чорнявий чоловік і найгарячіший поклонник докторки, що якимсь чудом зберігся на місці одного з директорів державного промислового банку. Звитавшись, він продовжав:

— Наше положення робиться дуже прикре. Відчуваю це в себе, в банку. на кожному кроці. Перше вони рахувалися зо мною, а тепер просто явно говорять, що треба виарештувати всіх українських „здрайцуф ойчизни”. І як тут заперечити, що ми чекаємо німців. — Чого ж хочуть? Наші політики вже дали їм таке заперечення, дійшли аж до того, що дали свої підписи під заявою „Все для перемоги у війні, яку нам накинули...”

— Та хіба вони не розуміють, яке значення мають такі заяви, вимушені таким чи іншим способом? Вони знають, що на їх відношення до нас ми маємо свою настанову до них, що чекаємо дня і години... І тому готові на все, щоб нас зробити нешкідливими.

— Ах, перебудемо, перебудемо якимось. аби тільки фронт посувався вперед. Як довго може тривати така війна? — спитала директора Навринська.

— Що я можу вам сказати? Техніка цієї війни така зовсім різна від усіх попередніх, від останньої, в якій і я воював! Кажуть, що німці просуваються сто і більше кілометрів вдень, що йдуть вперед на всьому величезному фронті, від Помор'я по Карпати. Але невідомі нам теж і несподіванки, які така війна може принести. Та даруйте, пані, я мушу вмитися по праці 1...

— Вже відходимо, зникаємо. — скрикнула Навринська, — пані Оксано, ходім, бо ж вони ще не обідали.

Оксана підорвалася з місця, збентежена. Як вона могла сидіти тут, як лікарка ще без обіду! Однак лікарка заспокоїла її:

— Я не є занадто чулою жінкою, але з обідом чекаю завше чоловіка.

На вулиці Оксана і Навринська розпрощалися: жили у двох різних кінцях міста. І Оксана пішла додому.

Перед входом до будинку її спинили: дві незнайомі

жінки сиділи тут на кріселках перед брамою; одна з них, чорна й худа, різко запитала в Оксани:

— Пані доконт? До кого?

— Як то „до кого”? До себе, до свого помешкання.

— Мешкам ту, але не знам пані.

— А як довго ви тут живете? — питала подразнено Оксана, шукаючи в торбинці якогось документу.

— Од тих месенци.

— Бачите, а я — від трьох років.

— Не відзе пані в схроне, — не уступала та.

— І не побачите, — сказала Оксана, показуючи свій „довуд особісти”.

Чорна хотіла ще щось казати, але Оксана, запитавши „ви прочитали?” — забрала їй з рук документ і зникла в брамі.

„Починається” — думала, відчиняючи двері свого помешкання.

Що тільки зачинила їх за собою, як продирав дзвінок. Це була сторожка.

— Прошу пані, нині випадає на це помешкання дижур. Пані, або — (завагалася) — той субльокатор. Від восьмої до десятої.

— Що треба робити на такому дижурі?

— То пані скаже командайт дому. Вже всім ви-яснив це в „схроні”, але пані там не буває...

— Це хіба не обов’язково бувати в „схроні”? — запитала іронічно Оксана.

— О, може пані сидіти дома, або навіть spacerувати по вулиці. „Піземне” — закінчила сторожка, але не відходила.

— Ви маєте ще щось до мене?

— Нічого, тільки, той субльокатор пані мусить згоситися до копання ровів, як усі мужчини з нашого будинку. Прошу йому то сказати.

— То ви вже самі йому скажете, — відповіла Оксана. І додала: — Я поспішаю, до побачення.

Пішла в кімнату. В тій самій хвилині почула близькі гарматні вистріли. Стріляла, очевидночки, протилетунська артилерія. Літаків, ні вибухів не було чути. „Може справді”. — думала схвильована, — „вони були спочатку заскочені, а тепер навчилися вже про-

ганяти літаки і — так само навчаться спинити німецький наступ?”

Та нагло загули і прошуміли над будинком літаки, і бомби впали в коротких проміжжях часу, десь близько, потім далі, ще далі. Коли, після всього, відчинила вікно, почула між людьми, що, як щури, вибігали з збохів і перекликалися з тими, які надбігали з міста:

„Цитаделя! Обкидали бомбами корпуси Цитаделі!”

Згадала лікарку. Ні, це такі трохи далеко, не мусіло нічого статися. Але квітки вона не так уже скоро підлизватиме на своєму балконі...

Смеркало, як вернувся доктор. Застав Оксану в кухні, як вона переглядала в шафі припаси. Була ще цеголка масла, кава й чай, трохи „краківських” круп — і ціла протигазова аптечка, скинута туди в поспіху.

Похилився й переглядав усе разом з нею.

— Ага, лігніна, йодина, сода... Перше ви думали про уцільнювання припасів, а тепер кинули отут так легкодушно цілу протигазову аптечку...

Витягав усе за порядком.

— У вас нема шафки на аптечку?

— Шафки на аптечку? Нащо вона мені в місті?

— Але аспірину маєте напевне в хаті?

— Маю...

— І який-небудь насонний засіб?

— Маю адаліну. І що з того?

— І краплі валеріанові?

— Ні, не маю крапель валеріанових, що це, врешті, за допит?

— Ніякий допит, я хотів тільки переконати вас, що краще мати аптечку, ніж порозкидувані по шафлядах ліки.

— О, то ви помилилися. Ходіть, побачите — і вона пішла поперед нього в кімнату і відкрила малу бічну шафку нічного столика. Поруч коробочок з пудрою, з кремом та вазеліною, були тут слоїчки з аптечними наліпками.

— Значить, таки маєте аптечну шафку, хоч відпекувались — сказав Лучківський, беручи в руки магу алюмініову тубку. Оксана різко вирвала її в нього з рук.

— Вибачте!

— О, я поцікавився цим тільки, як хемік — сказав, уважно глянувши на неї. — Це ви мені пробачте. . .

Він вклонився і вийшов.

Стояла зі своєю тубкою в руках, а потім пішла і сіла, знеохочена, на тапчані. Дивилася на невинний засіб жіночої туалети й думала, негодуючи:

— Тепер він уявляє собі Бог зна що. Але пощо бере в руки, не запитавши? І взагалі...

Знову гостро стала перед нею справа з цим незручним, неможливим стільним мешканням. Підорвалася з місця, щоб зразу все закінчити, але сіла знову. Ні, це було б у цій хвилині нетактовно, грубо.

Постукали в двері. Попросила увійти.

— Маєте охоту пройтися трохи вулицею? — питає, стаючи в дверях. — Цікаво поблукати затемненими вулицями. Тепер пів на восьму, до дев'ятої можна ходити.

— Пройтися? — вже розглядалася, забувши недавно, за плащиком. Але вголос пригадала:

— Ага, не можна. Тут була сторожка, хтось з нас мусить відбути сьогодні дижур. Від восьмої до десятої. І ще казала, що треба вам зголоситися десь до копання ровів, мабуть, у команданта будинку.

— На дижур іду, очевидячки, я — поки я ще тут. А з ровами то вони трохи на мене почекають. Можна посидіти тут, у вас. тої півгодини?

— Будь ласка, сідайте.

Простягла йому в півприсмерку коробку з цигарками:

— Закурите?

— Ви, здається, не помітили, що я не курю? — спитав, не сідаючи.

— Справді? Мені здавалося. Чому?

— Це власне вас треба б запитати: пощо? Пощо ви курите?

— Хіба куримо „пощось”? Просто, курю та й годі. Не роблю цим хіба нікому ніякої кривди?

— Тільки собі. Собі і може ще комусь. Може ще прийде час, коли це наліг шкодитиме не на жарти вашим природним завданням.

— Ага, — пригадала Оксана, — ви вже щось раз таке подібне говорили. І я вам тоді, мабуть, вияснила,

що не збираюся вже виконувати ніяких „природних завдань”.

— Так, — промовив задумано, сідаючи на низькому табуреті, здалеку від неї. — Ви вже щось виясняли. Але — пробачте мені! — що варте тоді ваше життя?

Оксана спалахнула від образи.

— Якто — що варте мое життя? Стільки саме, що ваше, що кожної людини, чи вона чоловік, чи жінка. Чи тільки тоді жіноче життя варт чогось, коли воно дає початок іншим?

— Зовсім непотрібно ви попадаєте в фемінізм. Можливо, що ви маєте змогу творити якісь об’єктивні вартості (бачите, я добре пам’ятаю цей ваш вислів), або хоч бути їх експонентом, не знаю; але й тоді, на їх питому вагу можна б з різних поглядів різно дивитися. А от, коли б ви дали життя дитині, малому кусникові живої батьківщини, коли б виховали її якслід, то цього діла ніхто не заперечив би, воно зісталося б у часі й просторі.

— А ви, невже ви такі певні ваших „об’єктивних вартостей”? — спитала задирливо.

— Ні, зовсім непевний, я знаю тільки, що можу і мушу щось організувати, маю це в крові. А в тій, біологічній, ділянці можу зробити дуже мало. А втім, скажу вам: я саме тому так молодо одружився, що хотів добре виконати цю мою скромну біологічну роль.

Оксанина цигарка раз-за-разом роз’яснювала при- смерк, вона нервово курила, шукаючи відповіді. Нагло, несподівано для самої себе, вона сказала:

— Я ніколи, ніколи в житті не хочу нічого більше пережити у тій... любовній сфері. Розумієте?

Не відповідав.

А потім — поволі, з притиском:

— Я мав перед хвилиною цілком протилежне вра- ження.

Підорвалася з місця. Однак не показала йому две- рей, як це майнуло коротку мить в її голові зробити, не запитала, яким правом встряває в її справи. Сказала тільки:

— Ви помилилися трохи, пане... докторе хемії!
Обізвався дзвінок. Це був командант дому, що приходив у справі дижуру.

9.

Йшли повні подій, а однак вже подібні один до одного, вже по-своєму унормовані, дні. П'ять, шість раз у день падали на місто німецькі бомби, безуспішно гриміли довкола зенітні гармати, під продуктовими крамницями — їх відкривали вряди-годи — стояли довгі черги за хлібом і товщами, за мукою і крупами, яких видавали щораз менше. Молока, городовини ніхто не бачив. Село відцуралося міста.

Спочатку сколихнули ще містом міжнародні події. Коротку мить здавалося, що вони можуть спинити німецький блискавковий похід: Англія, а за нею Франція проголосили Німеччині війну. Йшли гамірливі (здебільшого, жидівські) вуличні походи, відбувалися демонстрації. Продавці газет викрикували повні найкращих обіцянок заголовки, воєнні звідомлення тріюмфально звідомляли про британську акцію на всіх водах світу і бльокаду Німеччини, про пролом лінії Сігфріда й обсаду китловини Заари.

А однак... звідомлення з польського фронту були дедалі гірші. Польські літаки бомбардували колони німецьких військ чимраз глибше в терені Польщі, і хоча газети писали цілі великі статті про геройську оборону Вестерплатте, то проте було відомо, що Східна Прусія, Помор'я, Познанщина і Шлезьк стали вже німецькими етапами, а Варшава буде хутко оточена і відтята.

Місто було повне втікачів. Вони таборували в міських городах, спали покотом у школах, ставали в чергах перед крамницями і входили в конфлікти з льов'янами, яких хутко визначили, як людей поганих і без серця.

Де була армія? Очевидно, десь на безконечній лінії фронту, з якого проходили жахітливі вісті про залізний мур невиданих танків, що суне безпереривно вперед і змішує з землею усе, що зустріне на своїй дорозі. Армія все ще відступала на кращі позиції, на лінії рік

і воєнних укріплень... Тут, у Львові, проходили тільки невеличкі угруповання, проїздили обболочені авта, пересувалися з місця на місце зенітні гармати. Польських літаків ніхто вже більше не бачив.

Зате, чимраз голосніше говорили про парашутистів. Хоч іще з самого початку війни проголошено загальну акцію боротьби населення зі спадунами, і воєнні звідомлення сповіщали про факти знищування селянами скинутих з літаків німецьких диверсантів, однак примара диверсії з повітря висіла над людьми удень і вночі. Там-то й там упав з неба цілий озброєний відділ і розбігся по лісах, деінде німці скинули мотоцикли й мотоциклістів у неймовірно-великому числі. Про героїства селян-оборонців не було вже мови.

Після двох-трьох днів англійсько-французького захоплення настрій знову понизився. Поляки ходили злющі й подратовані — і розглядалися за кимсь, на кому можна б зігнати злість.

Не було важко найти його, — вони його так і не втратили з очей, а просто в шалі хвилинного тріумфу відсунули „на потім”. Це був українець, стушований, часто й самозаперечений під покришкою польської мови на вулиці, в крамниці, у сховищі. Демаскували його. Цькували. Денунціювали. Від цього, здавалося, стає трохи легше: прочищується атмосфера від внутрішнього ворога, щось, нарешті, робиться, йде якась контр-акція на те зло, що насувається звідусіль.

Однак, були між поляками й інші. Натури менш бойові, більш скептики. Ті розмовляли з українцями ввічливіш, ніж коли, в чотири очі сповідалися зі свого невдоволення бездарним урядом (не послухали, мовляв, заповіту Пілсудського, обдурювали нас, що ворог буде відразу знищений — а тепер мовчки тікають з Варшави!) і впевняли, що вони завжди обстоювали права національних „меншин”.

Усю цю атмосферу відчувала Оксана здалеку. Більш, як коли, ізольована в польсько-жидівському будинку — і, з другого боку, полишена доктором її власній долі. Від тієї останньої розмови він, очевидно, унікав її. Коли прокидалася вранці, його вже не було, він виходив майже досвіта, нанісши передтим на

кухню води з криниці. Опівдні забігав часом у помешкання. обвантажений десь штучно роздобутими продуктами, яйцями, кексами, білим хлібом. Усе це приносив Оксані, сам пообідавши десь у місті. Робив це з таким діловим, навіть суворим, виглядом, що вона не сміла церемонитись.

Стоячи у дверях до кухні, чи в коридорі, розказував їй нашвидку про нове спустошення в місті, про арешти українців, про німецький похід і міжнародні події. Оксана рада була б запросити його, як раніш, у свою кімнату, порозмовляти довше, довірливіш. Свої сумніви про „спільне мешкання” вона давно вже покинула, в цій обстанові вони здавалися смішні й недоречні. Та він завжди поспішав, завжди це був у нього тільки короткий антракт серед справ, про які ніколи не розказував. А вона мала ще в тямці останню розмову... Розходилися.

*

Оксана перейшла важкий день. Була в місті, коли близько. обік, впали бомби. Пересиділа у якомусь льоху цілу довгу годину. Коли вийшла, перестрівали її люди, бліді від жаху.

Тепер сиділа в півтемряві, не заслоняючи вікон, не світячи. Під вікнами цокотіли якісь кроки, чути було голоси. Яка вона, все таки, самотна серед тієї бурі, що проходить над містом і втихає під ніч, щоб уранці знову вибухнути з усією незбагненною силою...

Його ранній прихід (веселий брязкіт ключа, ноги, що шарудять по витирачці) був такою радісною несподіванкою! Не втерпіла, вибігла до передпокою:

— Ну, як перебули день? — питав доктор, перекручуючи контакт. — Чули, що було в місті?

— Не тільки чула, але й була там, зовсім близько.

— Чого ж ви там шукали? Наїлися доброго страху?

— Мала діло в Обезпечальні, але вона була закрита. А страх — ви знаєте, що я не попадаю в істерику з приводу бомб. Врешті, ви ж самі казали, що тепер скрізь однаковий ризик.

— Певно, що не можна передбачити, де впаде бомба. Але, я волів би знати, що ви сидите дома. Тоді можна принаймні вірити у *vis maior*.

Знову Оксана, як раніш, почула теплу хвилю в гру-
дях і силкувалася чимскоріш затаїти її перед самою
собою. Тому поспитала:

— Маєте якісь відомості з Варшави?

— Відомості? — перепитав. — Є вже звідтіля до-
волі втікачів. Очевидно, поляки.

— Зайдете? — спитала, йдучи до своїх дверей.

— Дуже радо. Тільки — стривайте! Не відчиняйте
дверей, поки я не погашу світла.

У півтемряві кімнати підійшла до вікна, щоб його
закрити заклеєними внутрішніми крилами.

— Пощо? Добре сидіти в присмерку. Можна? —
він сів у низькому фотелі. Але зараз піднявся.

— Я прийшов раніш, щоб забрати вас на прохід.
а тим часом завів з вами розмову. Правда, ви ходили
вже сьогодні, та ще й переживали такі емоції. Але мо-
же таки маєте охоту пройтися?

— Піду, — шукала вже напوماцки дороги до
шафи, щоб узяти плащик.

На вулиці було темно. У входових дверях будинку
купчилися, тихо розмовляючи, якісь постаті. вони змов-
кли, пропускаючи проміж себе Оксану й доктора. Бу-
динки стояли темні, немов би вимерлі, не горів ні один
вуличний ліхтар, однак люди снувалися гуртами й па-
рами, сюди й туди. Тільки слабе, одностайне світло
трохи яснішого від землі неба зарисовувало їх неясні
контури і всю цю дивну картину міста, що жило дале-
кими відгуками війни, яка удень наближалася опадами.
як реальна, страшна небезпека.

Тепер вона ставала недійсна. Увечері, ні вночі ні
разу від початку війни не впали на місто бомби, хоча
час-від-часу десь високо вгорі з тихим шумом або й зо-
всім, здавалося, мовчки, пролітав німецький розвід-
увальник.

І тепер він, мабуть, проплив над містом: небо кра-
яли в усі боки великі, ясні ножі рефлєкторів.

— Одного завидую їм. — сказав доктор. — Актив-
ности.

— Про ќого ви?

— Про них, про тих, що літають там, угорі, навіть

про поляків, про всіх, хто не спутаний, не пасивний, як ми.

Снував думку, наче б про себе і так тихо, що Оксана ледве розуміла його:

— До війська нас не кличуть... Але вони про нас не забули, не можуть забути.

Нагло звернувся до Оксани:

— Пані Оксано, я ні разу не зголосився копати рови і не зголошуся. Не полізу їм у руки, як баран. Вас уже не питає за мене сторож, ні командант?

— Ні...

— Якби питали, то пам'ятайте: мене нема. Зник десь, ви не знаєте, де. Сидіти за дротами, та ще й тепер, це було б для мене пекло.

Несподівано запитав:

— А ви? Що ви робили б тепер, в цей бурхливий час, самі? Чи маєте якусь родину, з якою могли б разом жити? Це було б для вас дуже добре.

В Оксани чомусь стиснулося серце. Сказала:

— Ні, не маю нікого і не хотіла б жити ні з ким. Маю вже свої „старокавалерські” звички.

— О, — сказав доктор, — я не бачив другої українки, яка так добре придавалася б до співжиття, як ви. Повірите?

— Як для кого. — вихопилося якимось нехотячи в Оксани.

— Так, як для кого. — підтвердив доктор і несподівано взяв її під руку. — Можна?

Минали великий, увесь темний, масив будинку політехніки.

— На даху червоний хрест, а в комині скоростріл — сказав доктор.

— Невже? — здивувалася Оксана.

— Так, так. А на вежі костьола св. Єлисавети обсерваційний пункт. Погано воно скінчиться.

— Звідки ви знаєте?

Не відповів. Звернули вбік, до міських городів. Темні силівети дерев стояли непорушно, в тиші чути було, як перешіптувалися на захованих в тіні лавочках закохані пари. З гущавини надлетів жіночий горлий сміх і чоловічі короткі, гнівні слова.

— Життя йде своїм ладом. Коханню не полошать і бомби, — сказав, сміючись, доктор. — Хочете сісти?

Ні, вона не хотіла сідати. Зловила себе на бажанні йти з ним отак під руку довго, якнайдовше. Було в цьому невідоме досі бажання захисту, було щось інше, несхопне ще, а може таке, чого не хотілося з'ясувати.

Нагло, як електричний струм прошибла її думка: тут, на тому перехресті, вони обмінилися першим, пронизливим, як удар, поцілунком. Знала його колись там, в Європі, того мандрівника з великих доріг... Була тоді вже сама, як написав до неї з якогось приводу — і так почалося те листування, що, як золота нитка, наново в'язало з життям. Потім він приїхав і без ніякого вступу вхопив її в обійми. Відштовхнула його. Ні, не могла, не хотіла, так зразу після всього, змінити свого відношення до кохання, до чоловіків. Затялася була в запечуванні всього того. Він пішов. Знала, що має бути тут, у Львові, ще тільки три дні. Тільки два. Тільки один. Пережила тоді важку кризу, зазнала укушень найлютішої, бо добровільно потоптаної жаги. І несподівано, тоді, як думала, що його вже нема, зустрінула його над вечір тут, у цьому місці...

Як фільм, проходять перед нею уривки того кохання, що скінчилося так банально. Тоді, як він поїхав і писав короткі, бурхливі, як той перший цілунок, листи, була найщасливіша за все своє життя. Потім, з листи від приятельки, що жила в тому самому європейському місті, довідалася про його одруження, яке він перед нею затаював. Його листи були завжди однаково чулі...

Вчилася тоді наново жити, як вчимося після недуги ходити наново. Тепер його образ був уже замазаний, майже без значення. Але знову тяглися за ним болючі згадки про вмирання того, що так вгризлося було в душу, знову з дошкульною виразністю згадався важкий поворот до життя, сірого, як хмарна осіння днина.

— Вам незручно так, під руку?

Це питав доктор. Вона, сама того не знаючи, звільнила свою руку від нього.

— Сядемо — сказала.

Серед тиші заторохкотіло за недалеким живоplotом авто, хтось говорив голосно, аж захрипло:

— Длячого не виношом велькей валізи? Пшецеж я і так се юж спузньнілем, юж певно вшисци од'ехалі.

— Якась грубша риба вдирає в Румунію. — тихо прошепотів доктор. — Уже поїхав туди уряд і, навіть, сам „Смілий Гриць”, як дотепно кажуть наші селяни.

Гостро запахла в повітрі війна, до цього домішувався новий, злегка терпкий запах чогось незбагнутаго. І минуле кануло тихо у прірву, кудись поза межі свідомости. Оксана схопилася з місця.

— Ви вже насиділися? Непосидюща пані!

Засміялася:

— Можете взяти мене під руку, у темряві це таки зручніше.

Блиснув ліхтариком, перевіряючи на ручному годиннику час.

— Маємо ще три чверті години.

Пішли вниз парком, обходили будинок головної пошти, знову підіймалися вгору, попід узбіччя Цитаделі.

— Удень сюди мало хто зважається проходити. Німці вже дошукалися нашої фортеці. — сказав тихо доктор.

Оксана, короткозора і при денному світлі, тепер не розпізнавала вже майже нічого. Була в такому ході, якась трохи моторошна загубленість, у якій завжди наново відчувала захист і безпеку від тієї руки, що її вела. І кожен раз на думку, що його може забракнути, щось смішно здавлювало серце.

— Про що думаете? — запитала.

— Думаю, що в такій обстанові можна б зробити якусь дурницю.

— Ну?

— Я не зроблю її і тим більше не говоритиму про неї. — сказав так тихо, що вона ледве почула.

Знову йшли між будинками. Скрізь у під'їздах, у входових дверях стояли гурти людей, матері стиха гукали дітей спати.

Нагло десь зовсім близько вистрілили. Хтось скричав, чути було, як бігло в темряві багато важкообутих ніг. Доктор пристав: міцно тримаючи Оксану під руку,

розглядався довкола і вітрив, як молодий гончий со-бака.

— Ходімо вже, ходімо до хати! — тятла його Оксана. — Вже певно минув дозволений час, і тому стріляють.

— Одного менше — сказав, наче б до себе. І знову блиснув ліхтариком. — П'ятнадцять хвилин до дев'ятої. Мусимо вертатися.

— Що це було? — спитала Оксана, тепер уже сама цупко держачи його руку під своєю.

— Не знаю... — відповів шепотом. — Ми минали будинок жандармерії. Може це якогонебудь провокатора, що йшов здавати звіт зі своєї роботи...

Хтось відкашелянув за їх плечима. Доктор заговорив голосніш:

— Значить, ви признаєте, що таки боїтеся життя?

— Що ви сказали? — запитала Оксана, як той ззаду минув їх і віддалився. — Мабуть, ви докінчували розмову, розпочату з кимсь іншим?

— Я? — перепитав задумано. — І докинув різко, немовби переборював якусь внутрішню перешкоду: — Я докінчував розмову, яку мав у думках з вами.

Доходили до Оксаниної квартири. Хтось на коротку мить посвітив їм ліхтариком в обличчя.

В передпокою доктор перекрутив світло і потім хвилину стояв, дивлячись на Оксану з якимось незнайомим їй у нього спочутливим виразом в обличчі. Врешті, сказав з усмішкою:

— Добраніч, мала пані. Підемо кожне до своєї кімнати. Так буде краще.

І, не чекаючи, аж вона відповість йому (відкрила вже уста, щоб сказати йому щось здивовано-ображене в роді: „Що ви властиво уявляли собі?!”) — він вклонився і пішов до своїх дверей.

Вночі Оксану підорвало щось нагло з постелі. Так, не було сумніву: це був дзвінок. Дзвонив у коротких проміжжях, вперто, знову і знову.

В хаті стояла тиша. Доктор не давав ніякого знаку життя. Згадала вечірню розмову: не вийде, не хоче попасти їм у руки. Тремтучими руками (і чого вона

так хвилюється?) хутко накидала халатик. Вибігла у передпокій.

— Хто це? — питала, силкуючись опанувати голос.

— Командант будинку. Прошу сказати вашому субльокаторові, що всі чоловіки мусять вирушити зараз на Кайзервальд, копати рови.

Не завагалася ні на хвилинку:

— Його нема дома. Вийшов перед самим замкненням брами і не вернувся.

— Вийшов? — запитав протяжно той самий хрипливий голос. Ну добре. Побачимо, як воно буде.

Стояла під дверима, вся тремтячи й чекаючи, що станеться. Почула кроки, що віддалювалися. Ще чекала. Тепер чути було багато кроків і багато голосів. Сходили вниз, до брами. Відітхнула.

Коли вагаючись, чи збудити його, минала його двері, він відчинив їх сам. Був зовсім одягнутий, не встиг тільки застібнути на грудях сорочки. Глянувши на його-прекрасний, як у античного героя, торс, подумала замість усього:

„І хтось мав би поцілити в такі груди, хтось мав би знищити таку силу і таку красу!“...

І знала, що зробила б усе, щоб це не сталося.

— Дякую. — сказав. І додав: — Я не знав, що ви така... така...

— Відважна, хотіли ви сказати, чи що? Я ж могла просто викрутитись, що не чула, як ви повернулися.

— Ні, я хотів сказати, що ви інтелігентна і добра. Ці прикмети так рідко ходять у-жінок в парі.

Смішно, щоб такий простий комплімент і ще в такій обстанові, міг так схвилювати. Стріпнувши нетерпляче головою, спитала ділово:

— Що ви тепер зробите?

— Те саме, що й ви: покладуся спати. А завтра — побачимо. Добраніч!

10.

Вранці, ще Оксана не встигла протерти добре очей, як знову обізвався дзвінок, цим разом довгий, настирливий, злий. Закинувши на плечі, що було під рукою, побігла до докторових дверей. Тихенько постукала. Ніхто не обзивався. Дзвінок дирчав, як навіжений. По-

стукала голосніш. Нічого. Увійшла. Кімната була порожня. Дзвінок заходився від дирчання. Побігла до кухні, в лазничку. Нема. Відітхнула з полегкістю. Побігла до входу. Відчинила і найшлася віч-на-віч з цілим гуртом молодих людей.

— Длячого ту нікт не отвера? Цо то ест? За спосуб?
— висунувся наперед технік з другого поверху.

— Панове до мене?

— Ні, до того пана.

— То з якої речі сваритесь зо мною, стягнувши мене ще до того з ліжка?

— Хочемо говорити з тим паном, — сказав інший, якого Оксана ніколи ще не бачила.

— Якби був дома, то певно, відчинив би вам. Але його нема.

— Можна подивитися?

Скипіла:

— Я вам сказала. А якщо у вас є легітимація входити в чужі помешкання без господарів, то прошу! — відступилася, роблячи місце.

— Владек, дай спокій, я сам це поладнаю — вмішався технік. — Прошу пані, всі мужчини до шістдесятого року мусять робити воєнну допоміжну службу, а пані льокатор викручується від цього. Це погана справа і може погано скінчитися. Сьогодні, впродовж дня, хай зголоситься у мене, в станиці обивательського комітету, другий поверх, двері нумер сімнадцять. Прошу йому, це передати.

— Якщо тільки вернеться. Бо мав кудись виїхати, — сказала Оксана для задобрення по-польському. Молодець блиснув білими зубами.

— О, як пані гарно вміє говорити по польськи! — сказав іронічно. „Чесць“! Прошу не забути!

Вернулася в кімнату. Неспокій гнав її з кута в кут, врешті відчинила вікно. Вулицею йшли малі відділи чоловіків, озброєних в лопати, заступи, джагани. Прорізли замаєні авта, повні цивілів — усе поспішало на роботу при копанні ровів, що мали оборонити Львів, „одвечни польські груд“ в серці української землі...

Хтось за її плечима відчинив двері. Доктор стояв на порозі.

— Вибачте, що я увійшов, але стукаю вже з п'ять хвилин і налякався, чи ви не занедужали.

Підбігла до нього й хутко говорила:

— Були тут за вами! Маєте зголоситися в „Пляцувце обивательського комітету”. Було їх аж п'ять.

— Так, я вже зміркував у місті, як справа стоїть. Волю бути поза занадто стислою евіденцією. Тому й прийшов попросити вас.

Стояла перед ним, як один знак залиту.

— Піду, пані Оксано, на якусь Сигнівку, або що. „Стушуюся” там якнебудь. Бо й у лябораторії занадто щось розшукують за мною.

Хвилинку мовчала, потім:

— Коли вернетесь?

— Може забіжу колись увечір. А вернуся — з німцями. Ще який тиждень. Держіться тут міцно і — це прохання від мене — не ходіть по місті. Обіцяєте? Я хочу мати ту свідомість, що ви тут і завжди тут найдуть вас мої інформації про місто і... мої думки.

Було зворушливо й ніяково чути ці його слова, було боляче зрозуміти нагло, що вона була й залишиться самітна. Сховала ці почуття за діловитістю:

— Візьмете щось з собою? Мусите поспішати.

— Так, дещо візьму. Але передтим звільніть мене від того, що я приніс.

Він подав їй великий пакет, що держав у руках. Оксана розгорнула папір! Це була ціла велика, вуджена й варена шинка — неймовірний здобуток.

— Що я маю з цим зробити?

— Краяти і їсти, — кинув уже на бігу до своєї кімнати. Говорив ще звідтіля, складаючи речі:

— Я добув це від директора Радловича, він виявився вашим добрим знайомим і казав вас привітати.

Вийшов у передпокій з малою валізкою.

— Покладіть цю шинку, о так, — сказав, беручи від неї пакет і звертаючи до кухні — щоб я міг з вами попрощатися.

Пішла за ним і знову, як тоді, уперше, і потім, на вулиці, видавався їй увесь ясний, пронизаний сонцем, що заливало приміщення. Подала йому руку. Уперше поцілував її. Підіймаючи й держачи цю руку при устах,

дивився на неї багатомовним поглядом. Врешті сказав:
— Бувайте здорові! І бажаю вам бути такою щасливою, як вам це належиться.

— Отже, все таки прощаєтесь, якби на завжди?

— Хто може тепер що знати?

Пішов. Оксана зачинила за ним двері і поволі подалася у свою кімнату. Сіла на тапчані. Довкола лежали порозкидані частини одєжі, постіль була незастелена. Хотіла піднятися, прибрати, однак відчула дивний параліч волі. Сиділа апатична, майже зломана.

Обізувалися гармати, близько, однимцем. Втихли і знову загриміли. Їх прикрій, розбитий гук бив по нервах, оглушував. Однак не чути було гудіння літаків. не падали бомби. Потім усе втихло. Сиділа все ще на тому самому місці. Врешті неохоче піднялася і підійшла до вікна. Вулиця уявляла звичайний вид, перед протилежною крамницею з хлібом стояла довга черга, проїздила валка авт, навантажених скринями, з криком перебігали дорогу діти.

— Годі! — сказала Оксана вголос і взялася до щоденних занять.

* * *

Проїшов ще один день, як усі ці дні. Знову впало на місто багато бомб, гриміла протилетунська артилерія, проїздили навантажені бочками і скринями вантажники, гармати, танки, звідкись узялося знову військо, що йшло колонами, в повному виряді. Вулицею й по будинку снувалися патрулі „обивательського комітету”, виловлюючи неохотних до праці чоловіків. Оксана сиділа в помешканні, увесь час напружено чекаючи, що прийдуть по доктора. Однак ніхто не турбував її більше.

Другої днини, сполудня, сталася якась дивна зміна. Сильний артилерійський вогонь не вгавав цілі дві години, хоч літаків не видно було й сліду. Коли він утих, вулиця зарілася людьми. Бігли залізничники з валізами й куферками, молодики з комітету розбігалися по хатах і вибігали знову, одягнуті, як до дороги, з теками, наплічниками, клунками. Діялося щось незрозуміле.

Оксана підбігла до радієвого приймача. Знайомий голос львівського спікера говорив:

„Вшисци функціонарюше колеї паньствовей зглошом се натихмяст целем евакуації в ужендзе дирекції колеїсовей”. Він повторив це ще раз.

Хвиля радости вдарила на Оксану. Це була евакуація, найсправжніша евакуація! Ці гармати — в це боялася недавно вірити — стріляли не до літаків, а до німців, що були вже під Львовом!

Під будинками збиралися гурти людей, ішли якісь притишені схвильовані розмови. Тут і там плакала жінка, проводжаючи чоловіка чи сина з невідлучною газмаскою при боці й куферком у руці.

Згори, з поперечної вулиці, йшли довгі колони війська, переганяли одне одного авта з офіцерами. Усе поспішало туди, на південний схід.

Западав уже вечір. Нагло, як горох по блясі, заторстіли скоростріли, у павзах чути було окремі вистріли рушниць. Це були вже німці, німці на вулицях Львова! Яке щастя!

Находила ніч. Не було вже змоги нічого зробити, нічого довідатися. Радіо змовкло. Залишилося покласти і чекати ранку.

Цілу ніч її бурхливий сон раз-по-разу бентежили вистріли. І кожен раз вона хутко засипляла наново з почуттям щастя, що все покінчилося, що йдуть інші, вільні, радісні дні.

11.

Однак, другого дня події пішли зовсім іншим, несподіваним ходом.

З самого ранку містом сколихнули вибухи. Це були німецькі артилерійські стрільна, що падали на місто, розвалюючи будинки, риючи глибокими ровами вулиці, несучи страх і — для польського населення — нову надію: німці стріляли вже не з рушниць, а з гармат. Хутко, як стріла, пролетіла містом чутка, що німці відступили з-під Львова.

Впродовж дня положення в'яснювалося. Це був тільки невеличкий німецький загін, що загнався був під Львів і тепер відступав, щоб його не відтяли. Ні-

мецька регулярна армія була ще далеко. Де? Ніхто не знав цього, всіх заспокоювало те неясне слово, що родило нові сподівання. Під їх впливом місто ожило й заметушилося знову.

Був ще один чудовий, вересневий день. Вулиці вкрилися людьми, вони, не зважаючи на тількищо втихлі розриви гранат, рили впоперек вулиць рови, розбирали, стягали й накопичували всяке барахло: старі вози й каросерії поцвонаних авт, поломані столи, подіравлені балії й ванни, драбини, бальки, двері. Усе це мало служити можливому (дехто в нього вже знову не вірив) наступові німецьких танків. У місті знову з'явилось військо.

Пополудні Оксана, вся напружена й непевна, у настрій, що хитався між райдужними сподіваннями і чорною зневірою, стояла в брамі будинку, коли згори від Кульпаркова надійшов відділ війська. Вояки залили всю вулицю і зупинилися саме проти її вікна. Скидали наплічники і складали їх рядком під муром, в кізли уставляли кріси. Робили тут, посеред дороги, воєнний бівак.

З будинків до них висипалися люди, давали їм цигарки, поїли водою, розпитували. Якесь дівчинка держала в руках китицю айстрів і несміливо підсувала їх воякові, що сидів на виступі будинку, втираючи рукавом піт з чола. Відмахнувся від неї, як від уїдливої мухи. Настрій вояків був, очевидно, притіснений. Усі були в пилюзі, втомлені й змаргані.

Оксана пішла горі вулицею. Скрізь таборувало військо, скрізь підходили до нього люди. Якихсь двоє, вояк і цивіль, стояли окремо, під муром, тихо розмовляючи. Проходячи повз них, почула уривок розмови:

— Вчора ми виперли їх з Богданівки. Тепер вони на Сигнівці. Але хутко випremo їх і звідтам. Контрофензива...

На Сигнівці.., Доктор був уже під німцями.

Вертаючись у хату, Оксана бачила, що вояки відходять кудись зі самими рушницями. Вулиця затихла і спустіла. Надвечір військо вернулося. Скидали кріси, вмивалися, поливаючи один одному водою з їдунок руки. Перед Оксанине вікно заїхала полева кухня, за-

пахло якимсь м'ясно-фасоляним духом. Вояки підходили й одержували свою вечерю.

Нагло знов почувлися вистріли. Падали на місто гранати, чути було далекий вистріл і довгий свист, що зростав і кінчався вибухом. Інші, близькі гармати відповідали їм несамовитим ревом. Летіли шибки, надбігали з криком люди. Вояки бігли під мур будинків, ховалися в під'їздах і брамах. Ще й ще гатили на місто гармати, аж зовсім смеркло. Коли оглушені гарматами й вибухами Оксанині вуха могли знову відрізняти згук, вона почула за вікнами шарудіння чобіт, тихе перегукування. А потім у вечірній темряві залунав спів:

„Не дами земі сконд наш руд..”

Він плив над цим містом, островом заїлої польщини серед українського моря, як останній клік потвори, що проковтнула занадто багато живого м'яса і, несподівано вдарена зверху, падала долі, завжди ще пружачи члени в останніх судорогах.

* * *

Хтось добивався до дверей. Прокинувшись із короткого міцного сну, насилу трапляла в темряві з кімнати у передпокій і до входових дверей.

— Прощу відчинити. В справі джигуру!

Це був один з молодців, що приходив колись по доктора, поляк з офіцин. Назвав у темряві своє прізвище, яке бачила колись на дверях помешкання в офіцинах, ідучи до льоху.

— Чи пані сама? — запитав якомсь двозначно.

— Так, — сказала нерішуче. — Або що?

— Бо був тут перше якийсь...

— Пішов до війська.

— До війська? — здивувався. — Ну, добре. Пані мусить ходити на джигури. Не знаю, як це взагалі могло статися, що ніхто з цього помешкання не джигував ніколи.

— Джигував той пан. А так, ніхто не закликав до джигурів.

— Це очевидно винен тому командант, а не пані. Але тепер я обняв тут команду. Ото ж, прошу пані,

маєте джур з завтра з восьмої до десятої увечір. Бачите, ми дали вам догідні години, не вночі.

— Дякую, — сказала Оксана трохи переконана, а трохи, в думці засади: „Чешти дідька зрідка”. — Буду пам’ятати. — І хотіла зачинити двері.

Одначе він не відходив, вона чула, що він стоїть там у темряві і чогось ще чекає. Врешті сказав:

— Пані має тепер вільний покій. Можливо, що зголосять тут на квартиру когось з офіцерів. Не треба пані певно пригадувати, що то є „гонор” мати у своїм помешканні одного з оборонців Жечипосполітої. Тому не звертаю пані уваги, щоб не робила будьяких труднощів при інсталяції.

Врешті пішов.

„Ще тільки того бракувало” — думала Оксана, плентаючись назад до свого тапчана. Коли?!

Збудив її голод. Почуття абсолютної порожнечі в шлунку, в кишках. Голод у першій приємній стадії, коли сама думка про їжу наповняє нас звірячою радістю. Сіріло. Підбігла до буфету, відчиняла одні за одними дверцята й шуфлядки. Ніде не було ні спогаду про хліб, з яким можна було б їсти шинку від доктора: кліба від його відходу не дістала в крамниці ні разу. Пішла до кухні. Те саме. Потім у його кімнату. Може він мав там у шафі щонебудь їстівне?

Ключ стирчав у замку. Відчинила. Перше, що побачила, це була булка. Велика, плетена „штруцля” найкращого гатунку, практикованого в пекарнях до часу війни. Звідки він видобув її? Взяла її в руки, щоб переконатися про ступінь її сухості. Подавалася ще під пальцями... Свисток паперу впав до її ніг. Щось було тут написане. Підійшла до вікна і прочитала:

„Пані Оксано, це для вас, як зголоднієте дорешти, а мене не буде”.

Засміялася вголос, знову якесь тепло обняло її. Яка дивна, цікава і добра людина! А може це...

Вхопила булку й побігла з нею до кухні. Але... зупинилася серед їдженя, — на скільки цього може стати? Скільки буде ще таких днів?

Цей день не був такий, як попередні.

Почалося з того, що з самого ранку впали на місто бомби. Літаки з'явилися так несподівано (про „алярм” не було вже тепер і мови), що протилетунська артилерія могла їх тільки попрощати голосними, але, як завжди, безуспішними вистрілами. Хутко після цього обізвалися десь далеко гармати. свистячи пролітали над дахами стрільна і розривалися десь у гущі будинків.

Не минуло й години, як літаки з'явилися знову. Цим разом вони летіли низько, можна було відрізнити на полах їх крил чорні свастики. Вояки проти Оксани ного вікна ховалися під дерева, під будинки, декілька — очайдушніших, чи більших хвастунів — вибігло на середину вулиці й ціляло з рушниць угору.

Та бомби не впали, ні зараз, ні потім. Мовчала і артилерія. Ситуація мала в собі щось нове, загадкове.

Коли Оксана вийшла на вулицю, при дверях її зустріли ворожі погляди, товста сусідка, вихрестка з першого. остерегла своїх співрозмовців:

— Увага!

Пан у пенсне, який саме надходив, побачивши Оксану, почав дивитися пильно в другий бік. Все це могло бути випадкове...

Ні, треба піти кудись між своїх: ізольованість ставала в цих напружливих днях просто нестерпна. Вирішила: провідає Навринську.

Була там уже колись, на цій тихій бічній великій львівській магістралі, в горішнім її бігу. Це не було надто далеко, можна було зайти туди, обминаючи центр міста, тільки треба було накласти дороги.

Власне, як мало було слідне в місті знищення! Де падали ті бомби й усі ті стрільна, що від трьох днів так густо пролітали над будинком? Люди ходили рідко, одинцем, тільки тут і там біля вуличної криниці стояла черга. Якесь стара жінка йшла, несучи в руках великий, необгорнутий шматок темно-червоного м'яса. Всі зустрілі спиняли її й допитували. Вона відмахувалася втомлено рукою:

— Люди, дайте мені спокій з тим м'ясом! Уже мене

язик болить від того говорення. Стояла від'досвітку... на Стрілецькій площі.

— Не робіть збеговіска! Розейсь се! — скомандував якийсь полудітвак з відзнакою на рукаві, і жінка пішла далі.

Довга вулиця лежала перед Оксаною, ще треба було йти доброї пів години. Присіла на підмурівку залізної огорожі. Над головою в неї стиха шуміло листям велике дерево.

Несподівано, згори впало щось і покотилося до її ніг. Це була ясножовта грушка, що, захована в листі від ласих очей, перестигши, сама пошукала собі дороги у світ. Оксана кинула оком в оба боки — хутко схилилася і підняла її.

Іла захланно, ледве протерши її з пилюги до власної спіднички. Нагло вголос засміялася. Як хутко війна здирає з нас цю тонку плівку культури! Вона — майже щаслива з цієї малої добичі, і коли б хтось хотів їй відібрати цю грушку — могла б за неї битися.

Навринські були обидвос дома. Вона, неспокоїна і жвава, розвезена мамою, десь на провінції і невдоволена з чоловіка, який не вмів так само припадати коло неї — і він, незугарний, однак у кожному відруху делікатний, інтелігентний. Був колись активним політиком і редактором, а тепер, від року, сидів без праці.

Усе, поза чоловіком, видавалось цій жінці прекрасне, усе вводило її в захоплення, повне темпераменту. Десь глибоко на дні душі вона ладна була так само захоплюватись і ним, однак завжди наново попадала в розчарування через його тяжкість і брак усякої заповідливості. Кожна випадкова уважливість з його боку викликала в неї хвилиний ентузіязм, що кінчався черговим розчаруванням.

— Знаєш? — похвалилася Оксані на вступі. — Мій чоловік помагає мені прятати в хаті! Служниця, очевидно, втекла на село. Чи ви повірите: він уміє замітати!

— І замітає не тільки по тобі, але й по твоїх льокаторах. — закінчив Навринський, доторкаючи Оксаниної руки кінчиком носа, що мало означати в нього поспішний цілунок.

— Що за льокатори?

— Льокатори такі мої, як його. Ми просто прийняли людей, яким бомби розбили хату, десь на Богданівці.

— А тепер маємо повне мешкання плачу, бо двоє малих дітей, — докінчував тихо, щоб ті не почули, Навринський.

— Ах, не будемо держати пані Оксани тут, у передпокою (вони обоє вийшли на її дзвінок), і сперечатися. Ходіть, ходіть ближче, — хутко говорила Навринська. — І ще по дорозі докинула чоловікові:

— Якби не вони, ми тепер обоє з голоду згинули б при твоїй енергії!

Врешті, вони сиділи утрюх в затишній кімнаті Навринської, де стояло тепер у ногах її тапчана залізне, розкладне ліжко:

— Бачите, він спить тепер тут. — зітхнула Навринська, — та кімната наріжня — небезпечна. І, річ ясна, я не можу через це спати.

— Вас, бачу, війна не багато ще навчила. — засміялася Оксана.

Навринська прикинулася, чи й справді не підмітила легкої злости.

— Війна мене захоплює. Подумайте, жити в таких часах! Люди якось страшно хутко затрачують свіжість відчуження, вже тепер утомилися війною і нарікають, аж нудно слухати. Я особисто страшно щаслива, що живу тепер.

— Ну, про щастя ще трохи рано говорити, — закинув скептично її чоловік. — Та ще в сьогоднішній ситуації.

— Яка ситуація? Щось сталося? Я від ранку відчуваю щось у повітрі, — заявила Оксана.

— А хіба ви не знаєте? Правда, Віра теж іще не знає, я не хотів розказувати їй під ніч...

— Як то, під ніч? Тепер же день? Говори, що таке!

— Вчора під ніч я про це довідався, а сьгодні ти возилася увесь ранок з твоїми гістьми...

— Ах, не нудь уже довше, не мни на всі боки! Кажі, нарешті — кинулася нетерпляче Навринська. — Ти завжди мусиш мене роздратовати.

— Вчора большевики переступили Збруч. — ска-

зав Навринський. — Ну, було з чим бігти потішити тебе?

— Так без нічого? Як?! Звідки ти це знаєш?

— Зовсім не без нічого. Молотов виголосив у Раді комісарів промову, — її передавали в радіо — він сказав, що СРСР не може спокійно приглядатися до подій, а мусить прийти в допомогу „єдинокровним братам”.

— Ти сам це чув? Вчора, у Каратницького?

— Ні, це він чув.

Оксана встряла в їх діалог:

— Що тепер буде?

Він подав Оксані й жінці портсигар, запалив по волі їм і собі (Навринська аж підскакувала на своєму місці з нетерплячки) і сказав, затагнувшись димом і дивлячись розумними жовтявими очима у вікно:

— Буде те, чого я від початку чекаю й боюся: большевики займуть Галичину і придуть для нас важкі часи, що можуть потривати цілі роки.

— А німці? Що скажуть на це німці?

— Ти, очевидно, думаєш (так думають, зрештою, й поляки), що большевики роблять це без порозуміння з німцями, на свою руку? Тимчасом — це справа ясна: вони дістали від німців покищо *carte blanche*.

— Щоб німці віддали нас оттак на поталу? В це я ніколи не повірю!

— В політиці нема сантиментів. Так їм треба зробити. От і все.

Сиділи тепер мовчки, і кожне думало те саме: йшла безпощадна сила, що була завжди так недалеко, а проте відділена непрохідним муром і через те якби нереальна, ніколи не усвідомлена до кінця. Тепер вона виринала з мряковиння і наближалася...

Хтось постукав, на порозі стала молода, кругленька жінка.

— Просимо на обід.

Оксана піднялася, щоб попрощатися. Віра та її чоловік задержували її.

— Почекайте, не йдіть іще...

Молода підтримала їх:

— Паню просимо також. Дуже прошу!

Оксана ще відпрошувалася, однак Віра попхала її злегка поперед себе:

— Пані, тепер треба їсти, як дають. А наша господиня гнівалася б, як би ви тепер пішли. Маємо тут таку старшу паню, яка зуміла б нагодувати п'ять тисяч людей.

Перейшли в кімнату від городу, де давніше жив квартирант Навринських, молодий інженер, що тепер кудись „звіявся”.

„Старша пані” урядувала вже за столом. Це була висока, сива жінка, що, очевидно, встигла вже опанувати весь дім.

— Пані добродійко, половину мого обіду я відступаю цій пані, з якою хочу вас познайомити. Це пані Оксана Рутецька, дуже мила особа, а це пані Козинець з Богданівки.

— Тільки ви не відступайте свого обіду, бо й так виглядаєте, як чотири нещастя. — сказала грубовато стара міщанка, звітавшись з Оксаною. — Для вашого гостя стане й без того. Но, їжмо, поки не стріляють!

Молода принесла ще одне накриття (Навринська чудово увійшла в роллю пансіонерки, що нічим не займається), і вони сіли до столу.

— А де малі? — затурбувалася молода.

— Вже їли, бавляться на подвір'ї.

— Я піду їх покликати.

— Та пощо? Щоб нам тут музику почали? Хай будуть трохи на повітрі, і так вони завжди в тій пивниці.

Але молода видко конче хотіла похвалитися своїми „потіхами”. Підвелася, щоб вийти. Стара розсипалася на неї:

— Муха, сиди, дай мені вже раз спокійно з'їсти без них, маю їх цілий день по вуха.

Це не був тип чулої бабуні, це була стара жінка, яка не втратила нічого з енергії та бойовости. Дочка послушно сіла. Навринський прийняв цей зворот з видним задоволенням: він сказав до старої:

— Ви, пані, є єдиною в світі бабунею, яка не дозволяє внукам лазити собі по голові. Тому й голова ваша має стільки добрих ідей, як, наприклад, те м'ясо, що плаває уже й тут, у росолі.

— Більше його сьогодні не побачите, — засміялася стара. — Тих два кільо, що я сьогодні дістала, має вистати на тиждень.

Звідкись узялася бура ангорська кітка, що скочила Навринській на коліна. Стара подивилася на кітку кривим оком, але не протестувала, коли Навринська побігла в кухню і принесла кітці мишинку з росолом.

Оксані пригадалася лікарка. Що з нею?

— Сидить як миш у дірці, в своєму сховищі в пивниці. Всі вікна в її помешканні вже повилітали — сказала Навринська.

До м'яса був сос і картопля (Оксана від початку війни не їла картоплі), і потім чудові, „у шляфрочках” яблука. Молода жінка за солодким таки побігла до дітей і привела двох добре відгодованих хлопчиків. Після короткого менту онесмілення, вони хутко підняли гамір, зчепилися і почали плакати. Навринські й Оксана подякували і забралися на той бік хати.

— Як тихо сьогодні, — казала Навринська, підходячи до вікна. — Може, німці не будуть уже більше бомбардувати ні обстрілювати Львова? Це було б погано. Це могло б означати, що Іван має рацію.

В тій самій хвилині засвістало і десь близько почувся розрив. Знову. Ще і ще, раз-за-разом. Бряжчали шиби, десь сипалося скло.

— Стріляють! — підсакувала при вікні Навринська. — слава Богу, стріляють!

— Відійди від вікна! — кинув їй гостро чоловік. Бачите, вона трактує війну, як веселу пригоду.

Потім, як стрілянина втихла і Навринський пішов на хвилинку нагору до сусідів, послухати заграничного радія, Віра сказала до Оксани стурбовано:

— Боюсь, що й цей раз його правда. Говорить про большевиків від самого початку.

Оксана хвилинку зам'ялася, а потім таки не втерпіла:

— Я десь колись чула, що ваш чоловік трохи радянофіл...

Віра захвилювалася:

— Не тільки чули, але і в газеті могли таке вичитати, ще рік тому. Так, це радянофільство тягнеться за

ним давно. Ще з того часу, як він обстоював у Трудовій партії думку, щоб залишити повновласті урядові Петрушевича, а в краю не пускатися на ніяку практичну політику. Він рахував на стихійне українство, що виросло там, з того боку. Справа Скрипника була для нього більшим ударом, ніж для кого. Та націоналістом він був завжди, ще тоді, як соціалізм вважали серед нашої молоді єдиним пристойним поглядом на світ.

Оксана слухала зацікавлено й думала:

„Що це каже їй так гаряче боронити справи чоловіка, власна амбіція, чи таки — любов?“

Віра говорила далі:

— Сьогодні він поза всякими партіями і кліками. Десять років тому, після паціфікації, вийшов з партії, що має в нас політичний монополію і досі. Він без праці, без значення. Однак молоді знають його й цінують. Кілька днів тому приходили до нього, щоб узяв на себе місію переговирити з кількома старшими громадянами у справі спільного національного комітету. Кликкала його в цій справі і одна наша високопоставлена особа, певно здогадується, хто.

— Комітет? Щось таки робиться?

Віра поклала палець на уста.

— Тільки не зрадьте мене, він дуже гнівався б, що я „розтрублюю“ цю справу. Так, має бути якийсь комітет, що перебрав би владу, заки прийдуть німці. Активний політик, до якого молоді звернулися були в цій справі, вхопився за голову і лебедів щось про „зраду стану“... Тоді вони прийшли до Івана. Він кудись там ходив, з кимсь переговорював. Але тепер, в цій новій ситуації...

Аж над вечір Оксана верталася до хати. Проводжав її Навринський; Сказав при прощанні:

— Перебудемо ще дуже важкі часи. Ще й тепер поляки дадуться нам у знакі, а потім...

Махнув зрезигновано рукою. Але зараз додав:

— Усе перебудемо. Рік, два, чи п'ять. Тільки — багато з нас цього не дочекає.

Стиснула йому тепло руку:

— Дочекаємо, напевно. А може й не буде так погано, як ви гадаєте? Ще ж не знаємо, що скажуть німці далі. Може не погодяться на парцеляцію добутих земель?

Подивився на неї, як дивився часто на жінку, з виразом меланхолії та співчуття:

— Дай Боже...

* * *

Точно о восьмій годині Оксана вийшла в темну сходову клітку. Починався її джур. Перед дверима напгтовхнулася на стілець: тут інколи сиділи боязливіші джурні, шукаючи захисту від відламків, що могли посипатись із входових дверей чи коридорного вікна. На брамі не було вже нікого. Згори сходами хтось ішов. Запитала:

„Хто йде?”

Захриплий старечий голос відповів їй у темряві:

— То я, Лібесман. Пані Рутецька? Маємо джур разом, правда?

— Тут стілець, я зараз винесу свій.

— Брама ще відчинена, можна постояти, довідасться чогось від вояків.

Жид був, очевидячки, з тих, що на всякий випадок хочуть підобритись українцям. Зійшли вниз, до виходу.

У вечірніх сутінках бовванів по той бік вулиці табір, чути було відірвані слова притишених розмов. Раз-за-разом заблискував то тут, то там вогник цигарки. Горішні поверхи будинків заливало сяйво місяця, загубленого десь поза дахами. Коло брами сторчала якась самотня постать.

— Тут джурний. Хто стоїть? — роблено-військовим тоном запитав товарищ Оксани.

— Плютоновий. Ми стоїмо тут табором.

— Як же пішла сьогодні робота? Прогнали ви німців далі? — розпитував жид. І в його голосі чути було щире турботу за справу.

— Не знаю — я був відкомандований на іншу

службу. — відповів плутоновий, виминаючи. І за хвилину докинув:

— Я міг би спати в помешканні, маю тут, напроти, квартиру, але я душуся в тих ваших львівських помешканнях.

Помовчав, а потім знову говорив якимось дивним, замряченим голосом:

— Я з Каліщини. Хата моя обок лісу. Тут ліс, а там левада. Повідчиняю собі увечорі вікна, і так мені пахне, так пахне, як у раю. Люблю повітря, багато повітря. І запах сіна. Тепер косили б у нас отаву...

— А що ж там тепер діється у вашому селі? — пробував довідатися жид.

Та вояк мовчав. Аж за хвилину, важко зітхнувши:

— Жаль мені малих. Четверо їх у мене. Найменше при грудях, хробачок...

Хтось надходив, лунко цокотіли по тротуарі гострі військові кроки. Спинилися. Темна, невисока постать обізвалася:

— Пильнуєте тут? Хто стоїть? Говорить підпоручник Д. О. Г.

У темряві шарнули об камінь підощви. Плутоновий відрекомандував себе підпоручникові.

— Обозусте? Гарно, Тільки — увага! Ворогів тут скрізь повно! — сказав офіцер гостро.

— Парашутисти? — захлинувся від страху жид. І хутко додав:

— Я маю тут дижур з одною панею. Я „ужендік паньствова“.

— Які там парашутисти! Місцеві українці. Сьогодні наша артилерія мусіла обернути гармати і „спрати“ їх порядно в манастирі Василіянок. Стріляли з вікон.

„Ужендік паньствова“ нервово відкашельнув. Оксана стояла, як на грані. Та офіцер уже відходив. Його кроки пролунали й завмерли на закруті вулиці. Оксана пішла тепер нагору, до свого помешкання, за стільцем.

Коли вийшла знову, її товариш сидів уже під дверима. Остеріг її, щоб не впала, потім витяг портсигар

і почаствував її. Курили мовчки, надслухуючи. Час-до-часу падав самотній вистріл. Потім старий провів ліхтариком час: була дев'ята — половина джигуру.

Знову сиділи, час-до-часу кинувши якесь без значення слово. Хтось подзвонив у браму. Старий зійшов. Це був технік, він знову з'явився. Посвітив Оксані в очі і протяжно сказав:

— О, пані на „постерунку“... І хто ще? Пан Лібесман? Пане Лібесман, прошу вважати, бо я мав звістку, що з нашого будинку дають світляні сигнали.

— Як я можу контролювати вікна, коли сиджу тут замкнений?

— Но, так... Я мав на думці час перед зачиненням брами. А втім, щодо польських і жидівських помешкань, то я спокійний...

Було ясно, що він мав на думці Оксану, єдину українку в цілому будинку. Відколи виїхав з нього професор з першого і зникли кудись. ще влітку, студенти з офіцин.

Коли технік пішов, Оксана зразу відчула зміну в поведінці старого. Він мугикав щось під носом, потім зійшов униз, перед браму, і довго там стояв. Нарешті вийшов нагору і постукав голосно у протилежні до Оксаниніх двері. За хвилину щось за дверима зашаруділо. Гукнув голосно:

— Дзесьонта годзіна! На джигур!

Оксана сказала „добраніч“ і пішла у своє помешкання.

Роздягаючись у п'ятьмі, з тривогою думала про слова офіцера, про недвозначні натяки техніка. А там десь у глибині якесь тривожне, неясне почуття. Нагло нагадала собі: большевики!..

Почула, що нервова сила таки трохи порушена. Схотілося тихо заплакати. Не заплакала. Хутко уклалася до постелі і поринула в несвідомість.

. 13.

Пробудилася пізно. Поволі виринали з мряковиння образи й думки вчорашнього дня: большевики, гострий

офіцер, світляні сигнали. Був у всьому цьому якийсь зв'язок. Так, напевне: поляки чекають большевицької підмоги і набралися ще більшої запеклості...

Встала, розслонила вікна, стелила постіль, вдягалася і милася з винятковою в ці дні систематичністю. Це заспокоювало. Пригадала собі, що над ранком чула якісь вистріли, а то може й бомби. А, може, ця злісність поляків тільки випадкова? Може й ці звістки про большевиків, це були тільки сплітки?

Взяла великий баняк, що давно вже, з часів її подружжя, стояв безчинно, і пішла по воду. На вулиці, як завжди вранці, панував жвавий рух, під криницею була довга черга, жінки, як завжди, сварилися за місце, як би справді не було в цю пору іншої турботи як та, щоб дві хвилини раніш набрати води. Вояків не було, не видно було й слідів таборування. Вчорашні злі думки розпливалися до решти.

Однак, усі сумніви з'явилися знову і хутко стали певністю від несподіваної зустрічі. Поклавши посуд з водою, вона знову вийшла на браму, щоб розглянутись у ситуації. Коло будинку не було нікого. Та згори вулицею хтось знайомий надходив. Це був директор кооперативної установи і його жінка, давня Оксанина знайома з „Жіночого Союзу”.

Вони йшли хутко, аж бігли. Оксана перестріла їх, однак вони не спинилися. тільки жінка кинула їй у переході:

— Страшно поспішаємо, ходіть трохи з нами! Ох, що ми переживаємо!

Оксана не пізнавала завжди спокійної й рівної пані Марії. Бігла тепер разом з ними і слухала, схвильована, що шепотом говорила вона.

Ідуть, тікають зі своєї хати, не можуть бути там ні хвилини довше серед тієї полячні. Ідуть шукати знайомих, що прийняли б їх з дітьми. Діти плачуть, хочуть ховатися до сховища, а там цькують їх, як собак. ..І того малого тшеба под плот, з него такі сам гад ро-сне”. — сказала сьогодні ранком у льоху їх сусідка про їх трілітнього сінка.

Оксана спинилася, придержала пані Марію за лі-коть:

— Ходіть до мене, панство. пощо вам шукати да- леко? Я сама і буду щаслива, як матиму в хаті знайо- мих людей.

Директор, що відбіг був уже кілька кроків, повер- нув до Оксани обличчя.

— Візьмете нас? І можна не боятись там нового „гонення”?

— До мене вони теж насторожені, навіть про якісь сигнали вже заговорювали, але — що вам до цього? У нашому будинку тепер багато втікачів з повалених периферій. Як хочете, можете у сховищі вдавати на- віль польків. Я не сходжу туди ніколи.

— Ні, діти видадуть нас. Однак, там не знатимуть, принаймні, що я керівник української установи і при- наймні спочатку не допечуть так до живого. Ви на ко- трому поверсі?

— В партері.

— Партер, це вже дуже багато, можна б не йти до льоху...

— Очевидно! — підтвердила Оксана. — А жінка підтримала його:

— Коли пані Оксана справді хоче прийняти нас, то напевне ніде інде ми не знайдемо нічого кращого. Всі ми тепер скрізь безправні, але там, у нас, ми вже стали жертвами справді зоологічної ненависти. Бо вони зна- ють і ненавидять нас від десятиох років.

— Значить, вертаєтесь? Вертайтесь, кохані пан- ство, йдіть по діти. І зараз переходьте до мене.

Вони вже не сперечалися, Оксана провела їх ще горі вулицею і домовилася з ними, що за годину-дві вони з'являться з дітьми в її помешканні.

Було зполудня. Оксана пообідала останками шин- ки і читала куплену крізь вікно польську газету: про большевиків не було згадки, зате писалося про скріп- лений польський відпір на цілій лінії фронту.

Нагло, продирчав дзвінок. Підскочила: аж тепер відчула, з якою напрутою чекає тих людей, що мали жити тепер з нею. Справді, це були вони. Директор дер- жав на руках розіспаного блідого й налитого хлопчика,

його дружина вела за ручку восьмирічну тонку дівчинку. За ними немолодий, обідраний чолов'яга двигав дві великі валізи.

— Цілий наїзд, — виправдуючись, сказала пані Марія. — Надоїмо вам тут з нашими малими.

— Де можна б укласти його? Бо він страшно сонний. Я ще мушу скочити до хати, — поспішав директор.

— Сюди, прошу, сюди, — відкрила Оксана двері кімнати, яку займав доктор. І, вже увійшовши туди з ними, почула нагло дивний жаль. Отак зітруться усі сліди його перебування...

Розкрила малому ліжко:

— Ліжечка в мене нема, але тут, у кутку, є складне ліжко. І дам вам ще постелі.

— Пані дорога, хто б там турбувався тепер такими справами? Ми два тижні спали всі четверо на одному сіннику, в льоху.

— Ну, я пішов, — директор вибіг. Пані Марія побігла за ним у передпокій, кличучи йому навздогін:

— Вертайся якнайшвидше, не спиняйся там, бо я тут умру від неспокою!

Дівчинка, що весь час ходила крок-у-крок за мамою, вголос розплакалася:

— Я не хочу бути тут без татуся... я боюся... я...

— Тихо, Лялю, не роби комедій, бо Ірусь почне зараз те саме, і я тут збожеволю з вами — нервувалася пані Марія.

У цьому менті десь ударило. Над будинком злопотів пропелер і покрив собою дитячий плач і розмову. Пані Марія кинулася, мов опарена, забирати з ліжка хлопчика, кликала до себе доню і кричала:

— Куди тут до сховища? Боже мій, Боже, ведіть мене з дітьми до льоху!

Оксана, спокійніша, як коли, на вид чужого розгублення, обняла її за плечі.

— Заспокойтеся, пані Маріє. Саме тепер було б безглуздя виходити звідси. До нашого сховища треба йти через подвір'я.

— Через подвір'я?! — спитала пані Марія, цілком остовпіла.

— Але ж це тільки розвідчий літак. Пізнаю по згуку. Бачите, не кидає бомб.

— Тоді за десять хвилин він подасть радієву звістку німцям, і почнеться обстріл!

— Можливо. Та до того часу ви зможете пройти. Бачите, вже втихло. Зараз я зможу провести вас.

Оксанин спокій подіяв на жінку. Сідаючи в крісло і притягнувши на коліна донечку (хлопчик, залишений у спокою, зараз же заснув), вона запитала з подивом у голосі:

— А ви? Чи ви справді сидите тут увесь час, не сходите вниз?

— Ні разу, від початку війни. І сиджу не тут, а в кімнаті від фронту. А тут — бачите — перед вікнами городець і мур. Тут, по-моєму, безпечно зовсім.

— Ви відважна жінка. А я — зітхнула зрезигновано — я не пізнаю себе, така нервова стала тепер.

— Що й дивуватись, при ваших переживаннях! І діти у вас, це вас теж хвилює. Боїтесь за них, не тільки за себе.

— А за чоловіка? Всяк раз, як він вийде на місто, я вмираю зо страху, що як не вб'є його бомба, або граната, то заберуть просто з праці до концентраційного табору. І чого він так довго знову бариться з тими речами?

Щоб відтягти її думки від нової турботи, Оксана пригадала:

— Я маю провести вас до сховища. Треба поспішати, бо потім знову може не можна буде пройти крізь подвір'я.

— До сховища? — пригадала собі пані Марія і піднялася. Але зараз сіла знову: — Ні, я залишуся вже тут з дітьми. Треба себе опанувати. Врешті, все в божих руках.

Оксані раптом страшно захотілося бути самою. Ходила по кімнаті і перекладала з місця на місце дрібнички (о, його будильник, накручений на д'яту годину...

вставав рано, щоб перед чергою встигнути по воду...) — і зраділа, коли пані Марія сказала їй:

— Ви нами, люба пані, не турбуйтеся. Живіть собі як досі, не звертайте на нас уваги. Уже певне не будуть кидати бомб — темніє вже. Я тут тимчасом розкладаю речі. Чи можна палити тут спиртівку?

— Розуміється, чого питати? Газ не функціонує, мусите якось радити собі. У мене в льоху є вугілля і трішки дров, але мені не хотілося заходитись. Та й нема. поправді, що варити.

— Продукти ми маємо, вугілля в нас повен льох. Якщо дозволите брати ваше, то ми потім звернемо. Завтра, якщо тільки не буде великої стрілянини, я зварю вам усім чудовий обід.

Задирчав дзвінок. Це був директор в супроводі носія, обидва обвантажені клунками. Оксана залишила своїх нових жильців і пішла до себе.

Сиділа на тапчані й курила. Це була остання, відшукана на дні шуфляди цигарка. Западав присмерк. Нагло почула, що їдуть вози, однастайний гуд зраджував, що їх було багато, важко навантажених. Справді, перед самими вікнами зупинилася валка возів, повних, аж поза драбини, темними дерев'яними скриньками. З вікна не було видно їх кінця. Озброєне військо біля возів і коней казало здогадуватись, що це був якийсь важливий військовий вантаж. Муніція?..

Возії попускали коням попруги, спиралися об вози, розглядалися довкола. Деякі відходили на бік і курили. З усього видко було, що тут вони матимуть свій постій.

Муніція під вікном, тепер, коли на місто падали гранати — це не було нічого радісного. Цигарка, недокурена, потасла в Оксаниних пальцях. Кидаючи її в попельничку, рішила: не скаже своїм гостям нічого про цю нову мороку.

14.

Збудили її, як раніш, вибухи гранатів. Скочила з ліжка і відчинила внутрішні, заслонені папером шибки. Ще тільки сіріло. Вернулася на тапчан і з нудьгою подумала, що там, з того боку коридора, є та родина,

що вони, певно, вже не сплять і хвилюються. Знизала плечима: мали там куди безпечніше сховище, ніж вона тут, від фронту. І ще тепер, з цією муніцією! Що може їм допомогти? Поклалася знову і накрилася з головою. Навіть крізь ковдру чути було, що над містом гуркоче, як у пеклі. Поволі запала в сон.

Коли прокинулася знову, кімнату заливало сонце. Було тихо. Надворі і в помешканні. Схопилася і підійшла до вікна. Вози стояли тепер не на вулиці, а на тротуарі, під самим її вікном, під захистом великих каштанів.

Приглядалася хмурим воякам біля коней, коли несподівано один з них підніс на неї очі — і рвучким рухом повернув до неї свою рушницю.

Відскочила збентежена.

Хтось дзвонив. Це була дижурна, молода дівчина з другого. Сказала у дверях, не звитавшись:

— Прошу не підходити до вікна. Не вільно. Не можна теж вікон відчиняти. Такий наказ!

Ще схвильована інцидентом, подалася Оксана до кухні. Коло стола, заставленого городиною й яйцями (цілий десяток яєць! — здивувалася Оксана) стояла пані Марія.

Досить було, щоб Оксана побачила це м'яке жіноче обличчя й пригадала вчорашні сцени, щоб зразу відлетів від неї страх, а його місце зайняла звичайна очайдушність. Спитала:

— Якже вам спалось? Чи принаймні вночі не боялися бомб?

— Вночі ми спали, як позабивані, але зате рано був кінець світу. А ви спали, якби ніколи нічого?..

Оксана вже сміялася:

— І хто краще вийшов? Ви, що хвилювалися, чи я, що спала? А втім — жартувала, — скажу вам мою тайну: я не чую добре на одне вухо, і коли приляжу те, що чує добре — не чую нічого.

Тепер сміялася вже і пані Марія, аж пригадала:

— Хочу вас просити, щоб ви пішли зі мною до льоху по вуголь. Малі сплять, недавно вернулися зі

„схрону”. а чоловік пішов до Союзу. Будемо варити, поки трохи тихо, і ви, річ ясна, пообідаєте з нами.

— Та де я вас буду об'їдати, мені так мало треба до життя!

— Що ви, без вас ми б не їли! Ходімо, поки не стріляють.

Забравши відро і мішок, вони вийшли кухонними дверима на подвір'я, а потім в офіцину, де був вхід у льох. Тут на коридорі було повно людей з будинку і чужих, що ховалися у сховищі; вони вийшли наверх, щоб подихати повітрям. Були люди і в слабо освітленому льоховому приміщенні, що правило за сховище трьом суміжнім будинкам. Оксана була тут уперше і зацікавлено розглядала сінники, на яких куняли люди. Хтось сидів у вигідному м'якому кріслі, в одній фрамюзі сичав примус і варилася в казані якась страва.

Йшли мовчки, щоб українською мовою не дразнити публіки. Люди стихали, коли вони зближались. Звертаючи в бічний коридор, почули слова:

„То та русінка. Нігди ту не бива”...

Йшли довгим проходом, де крізь дошки бічних льохів видно було знов інших людей: це щасливі власники звернутих вікнами до подвір'я кліток, метушилися тут, влаштувавшись, як у себе дома. В освітленні нафтових ламп бачили цілі людські житла, кімнати з ліжками, канапами, столами, з примусами й нафтівками. Повітря було нестерпне, чад від ламп і примусів мішався з людськими випарами і духом сечі: десь близько люди, очевидно, зробили собі кльозет.

Набравши вугілля і трісок із нарубаних торік дров, і ще раз пройшовши під пронизливими поглядами людей у сховищі, вернулися нагору. Діти ще спали. Пані Марія взялася до варива.

— Зроблю вам сьогодні чудовий обід, — заявила Оксані, — побачите, як вам буде смакувати.

— Чим вам помогти? — запитала Оксана з внутрішнім бажанням вирватися трохи на вулицю і поглянути, що там діється.

— Ні, ні, не треба, — боронилася пані Марія. — Я волію сама. Тоді все йде мені зручніше.

А потім, подумавши:

— Ви мені даруєте, що я так тут розпоряджаюсь? Може, самі хотіли б господарити?

Оксана сміялася:

— Я не маю ніяких господинських амбіцій. Робіть, як собі знаєте, а я таки трохи піду.

— Тільки вважайте, бійтесь Бога, на бомби, а ще більше на гранати, які обстрілюють місто. Літак можна ще бачити і втекти, а ці несподівані стріли...

Пані Марія вклалася вже в ролю господині, вона не тільки заходилася створювати в цьому імпровізованому перебуванні кусник домашності, але й пробувала навіть мати свій погляд на ті незбагнуті сили, перед якими ще вранці вмирала з жаху.

Оксана, вийшовши з хати, почула себе як мала дівчинка, що їй, нарешті, вдалося вихопитись від неприємних занять. Хутко перебігши запруджену возами та вояцтвом свою вуличку, вийшла на широку вулицю віль і городів.

День був чудовий, синява неба, вся напоена сонцем, була, як ковпак з прозоро-синього творива; повітря було прозоре й легке, як, здавалося, ніколи. Поволі в цій легкості повітря, віддиху, власного тіла — розпливалося все, що муляло ще в душі.

Несподівано, на закруті вулиці, зударилася з панею Олесею Остаповською. Було так багато з косівських спогадів у сонячному настрої цієї хвилини, що ця зустріч не здивувала Оксани.

— Ви мали залишатися в Косові? Що сталося, що ви таки тут? — запитала Оксана.

— Бачите, я заранні ще зрозуміла, що тут буде гаряче. А мій чоловік не міг покинути Львова...

Вона змовкла і йшла, заглиблена у свої думки, вигляд у неї був такий затурбований, що Оксана не зважувалася її бентежити. Раптом пані Олесья спинилася і простягла Оксані руку.

— Йду до свояків, у цей ось будинок. Буде тут, мабуть, уже й мій чоловік. Там у нас, знаєте, під Цитаделю, не можна було залишатися. І ось так блукаємо від одного помешкання до другого.

— А що думає пан сенатор про цю нову небезпеку зі сходу? — таки спитала Оксана.

Пані Олеся якось сумно всміхнулася.

— Знаєте, що він може думати про большевизм, але, може пам'ятаєте з літа його думки про з'єдинення? Цим він наркотизується, як своїми цигарками...

Попрощалася.

На закруті найближчої вулиці Оксану спинили стійкові при возах. І тут були вози з муніцією, не вільно було йти ні кроку далі.

День зробився, як усі ці дні — трудний і тривожний. Знов виринули з хвилинного забуття вчорашній нічний дижур, муніційні вози під вікном. А кінця не було видно. Пригнічена верталася до хати.

Обідали в кімнаті випадкових жильців. Обід був передвоєнний, ще краший, як учора, в Навринських. Директор заговорив про большевиків, і Оксана, яка досі виминала цю тему, боячись бентежити й так залякану паню Марію, почула від нього, що перехід границі вже загально відомий факт. Поляки спочатку розуміли його, як підмогу собі, однак вчора увечір надавало німецьке радіо вістку, що перехід відбувається за порозумінням з німцями.

Директор не бачив у всьому тому ніякої загрози. Це, очевидно, большевики мають обчистити німцям терен, щоб потім забратися. Про інше пояснення большевицького рейду не може бути й мови. Оксана подумала, що він належить до людей, які признають тільки очевидні, доторкальні нещастя, і не хочуть вірити в можливі. Пані Марія, спочатку здетонована (вона навіть взяла була на коліна і тісно пригорнула сінка, що бавився на підлозі, немов захищаючи його перед ще одною несподіваною небезпекою), зовсім заспокоїлася словами чоловіка, в політичний розум якого безапеляційно вірила.

По обіді директор зайшов з якогось приводу на хвилинку до Оксани в кімнату. Було ясне, що він хоче поділитись з Оксаною якоюсь думкою, якої не бажає вивити перед дружиною.

Справді, тільки зачинивши за собою двері, він сказав:

— Я дуже неспокійний, тільки — Боже борони, щоб жінка про це не дізналася! Сьогодні вийшов зі Львова дехто з наших політиків, дістали перепустку від генерала Лянґнера і мають продиратися якось через фронт, на захід. Бо те, що я там казав про большевицький відхід, це такі „побожні бажання”, не більше. А ті тут, тимчасом вистрілюють муніцію. О, чуєте? Знову стріляють з міста на німців. І ще хто знає, що з нами тут пороблять.

— Я чула на джурі від польського офіцера, що військо здемолювало монастир Василянок, але це певно неправда?

— Ні, це він робив так настрої. Сьогодні я чув про „ксендза”, що стріляв з вікон на розі цієї вулиці, про світляні сигнали з вікон.

— Так, так, навіть з нашого будинку...

— Взагалі, ситуація стає несамовита. Бачу, що ви відважна, то можу вам це сказати. Не робите навіть паніки з приводу тих муніційних возів під самим вашим вікном. Та, врешті, коли б вони вибухли від якогось відламка, то в повітря пішли б ми всі. Ще щастя, що моя жінка якось цього не помітила. Страшне життя!

— А що пишуть газети?

— Сьогодні вже написали, що „вкочене войск ЗССР на територію Польскі ест рувнозначне з виповедзенем воїни Англії і Франції”. Манять себе надіями на західних союзників, а ті ані в гадці не мають, та й таки не спроможні допомогти їм.

Несподівано будинком здригнув вибух. Десь близько впала граната. За нею друга, третя, десята. Німці стріляли на місто. Директор вибіг втишати свою сім'ю, а Оксана, більш як коли вразлива, пішла в лазничку і перестояла там добру хвилину, притулена до стіни. Здавалося ст-от впаде на голову мур і буде по всьому. Та і цей раз усе пройшло, настала тиша.

Потім, на вулиці, стара Іванова, давня Оксанина послугачка, що стояла тут з жінками, підійшла до Оксани і розказувала про нове знищення: зруйнували вежу костьола св. Єлисавети, будинки на близькій, одній з головних, вулиці. Оксана пригадала доктора і його слова про обсерваторію. Де він тепер?

І, попрощавши стару та йдучи перед себе без цілі, нагло зрозуміла: в цій новій ситуації є один, особистий момент, що болить її підсвідомо дужче за все: він не вернеться, вона не побачить його вже більше, якщо прийдуть большевики. А вони йдуть, вони наближаються, як нещастя, яке колись могло тільки приснитись у сні.

15.

Години й дні, що надійшли, повні були тривоги, не спокою, впертої надії на німців і так само впертих вісток про наближення большевицької армії. Другої днини пішла по місті вістка з німецького радіо, що большевики зайняли лінію Луцьк — Тернопіль — Коломия, а в полудне були вже й такі, що бачили їх на Личаківській рогаці.

Однак, польська артилерія була активніша, ніж коли і густіше, ніж коли, падали на місто німецькі гранати, вже не тільки вдень, але і вночі.

В українських домах ці вибухи щораз викликали надію, що Львів впаде таки в німецькі руки, хоч загалом було відомо, що генерал Лянґнер вирішив здати місто большевикам, а не німцям. Усі чекали вирішної розправи.

А тимчасом з міста виходили молоді українці, цілими гуртами кидали Львів, просуваючись на захід, у бік фронту.

Замість останніх, нищівних бомб, німці кидали ще метелики. Оксана бачила їх, як вони летіли вниз хмарою і блищали, мигаючи в сонці, як стадо білих голубів. Хтось зі знайомих директора читав їх: німці домагалися, щоб здати місто, а то — воно буде знищене до тла. Хтось інший вичитав у метелику про парламентаря, що мав би з'явитися в означеному місці й годині для переговорів. Нові надії — і нові турботи: де сховатися від тих бомб, що впадуть тепер на місто, якщо поляки відкинуть пропозицію? А вони її відкинуть — в цьому ніхто не сумнівався.

Ці остаточні бомби не падали, хоч єдина місцева газета, що появлялася тепер на двох сторінках друку,

виразно їх заповідала: мешканці Львова, що хочуть покинути місто, повинні зробити це цього ж дня, до 5 години пополудні, і повинні йти в напрямку Винник. Сотні й тисячі людей з дітьми, з клунками, і з усім, що людина зможе удвигнути, виступили тоді зі Львова.

Того несамовитого пополудня й Оксана склала у вагітку пару білизни, пару черевиків, найліпшу суконьку і трохи срібла та віднесла все те до свого льоху, де вже від двох днів на добре розтаборилися її жильці. Діти, жовті від льохового повітря, не плакали, не було їх чути. Навіть вони, навіть собаки, що сиділи в льохах разом з людьми, відчували тривогу цих годин. Тільки дворові коти, брудні і вихуділі, снувалися між купами лушпиння з картоплі й кавунів та пустих бляшанок з консерви, надаремне шукаючи собі поживи. Густо падали на місто німецькі стрільна, але ж заповідженого бомбардування все ще не було.

Чергової ночі гарматні вибухи були якісь інші, як досі: часті і гострі, вони не вгавали сливе всю ніч. Цю тривожну ніч Оксана пролежала в кімнаті від двору, опустілій від жильців, у кімнаті, де так коротко і так пам'ятно для неї жив доктор...

Це була дивна ніч, ще більш несамовита від того, що від трьох днів, електрична станція не діяла, і не було вже свічок. Все було, як страшний сон, як недійсний кошмар, переплітаний хвилинами ясних спогадів, що розпливалися, як дим, у тривозі, в непевності, в напруженості чекання. Врешті, врешті вікно засіріло. І разом з першим денним світлом втихли рзриви.

Ранок, що прийшов, і цілий черговий день були несподівано тихі в повітрі — і незвичайно мегушливі на землі. З самого досвітка юрби людей працювали на вулицях; розбирали плити хідників і зносили їх у нові барикади впоперек вулиць, заставляли плитами й дошками вікна льохів, у вікнах, що до двору, вирубували ґрати. Оксана, теж „змобілізована” до розбирання тротуарів, побачила з жахом, як проти її вікна, посеред вулиці, копають діл і завозять туди гармату, з довгим, звернутим угору дулом. О, це було гірше, ніж недавня муніція під вікнами, це явно накликало німецькі ґра-

нати. Та хутко її увагу зайняло що інше: вулицями йшли довгі черги жінок, обвантажених вугіллям. Вугілля несли в кошиках, у відрах, у мішках, баліях, подолках, у старих порваних килимах, везли візками, тачками, дитячими возиками. Вугілля з залізничних складів, що їх ніхто вже не стеріг...

Того двадцять першого дня війни, вперше від трьох тижнів не впала на місто ні одна бомба. Сполудня обізвалися німецькі гармати, та хутко замовкли. Люди виходили з льохів, щоб нашвидку зготовити якунебудь їжу — і знову сховатися під землю.

Дальша ніч була тиха, ніхто не стріляв. Місто наче вимерло. Оксана спала, поринувши в якесь одеревіння. День почався, як попередній, на вулицях панував рух. у повітрі — спокій. Німецьких літаків, ні польського війська не було ні сліду.

Іла в кухні, разом зі своїми гістьми ранній обід (поки тихо, поки ще можна), коли раптом, над самим будинком загудів з незвичайною силою літак. Директор, несподівано очайдушний, вибіг на ганок, Оксана за ним. Літак здавався величезний, сіро-зеленого кольору — інший від усіх бачених досі. Без слова вернулися обидвоє в хату.

Нагло роздався вибух.

— Тихо! — нетерпляче скрикнув директор до дітей, що зчинили лемент. І за хвилину додав:

— Це гармати. Німці ще таки десь близько, ще не пішли, як тішаються поляки.

Так мало залишилося вже надії, що навіть пані Марія зраділа тим вистрілам, перед якими тремтіла ще так недавно. Коли стрілянина ущухла, вона вже не спиняла чоловіка, що рвався до міста по вістки.

— І по хліб! — пригадала тільки. — Може дістанеш десь хоч рубчик хліба.

Вікна завжди ще були день і ніч зачинені. — Хоч не було вже на вулиці муніції, ні війська, яке б стріляло, проте обивателі попадали у жах і скаженість на вид відхиленого вікна, чи людського обличчя за шиб-

кою, неначе б від цього могло ще що-небудь змінитися. Оксана, не маючи чим дихати, вийшла на вулицю.

Що це? Люди несли хліб.. двигали цілі оберемки, цілі гори хліба!

— Звідки? — спитала в якоїсь дівчини.

— З військового магазину, тут-о. за рогом. Нехай пані йде. там усім роздають даром.

Роздають даром хліб, за яким іще годину тому всі у Львові надаремне зітхали? Роздаровують магазини?

Так, роздаровували, розносили магазини. На сусідній двір зносили купи шпитального реманенту, білих плащів, сувоїв вати. Усе це двигали якісь обідрані, напівпереодягнуті військові люди з перев'язками на руках, на голові.

Згори вулиці надходила добре знайома старша пані, діляка з „Жіночого Союзу”. Вона, як завжди повна віри, що „все буде добре”. взялася зараз розказувати Оксані про большевицький мітинг у Винниках.

— Що? — вжахнулася Оксана. — У Винниках таки вже справді большевики?

— Це нічого, дорога пані. це нічого! Я саме хочу вам сказати, що на тому мітингу большевики говорили: „Ми до вас тільки тимчасово, поможемо німцям та й заберемося”. А німці знову, як відходили з Богданівки, казали: „Ауф відерзеен!” Поляки люті! Кажу вам, дорогенька пані, ще все буде дуже добре! — і вона хутко подріботіла далі.

Що в поляків був новий приступ „злости”, це помітила й Оксана. Тепер, проходячи в браму, вона почула вринок суперечки:

— Це сюди треба було прислати жандармерію, то власне тут, у вашому будинку. ховалися чоловіки. замість іти до роботи.

— Це не правда, у нас нема українців, у нас самі поляки й жиди... — казала жінка з сусідства.

Оксана хутко вбігла в помешкання. Що все те означало? Перед ким і з котрого боку вони думають ще обороняти Львів?

Переповіла цю розмову пані Марії, але зараз пожалкувала цього. Пані Марія страшно налякалася:

— Тепер вони його видадуть! Я знала, що мій чоловік не виховається тут. О, Боже, мій Боже, що тепер робити?

— Та хіба ви не бачите, що це вже кінець? Я була б вам нічого не казала, якби не була певна, що за день-два ці страхи перейдуть до історії.

— Ах, пані, чого тепер можна бути певним? Хіба власної смерти, та й то ще не знати, якої. А хочби й день — мало то ще всякого може за день статися?

Вона казала правду, тимто й покинувши потішати її, Оксана звернула на інше:

— Пощо ви сидите тут, у кухні? Вийдіть з дітьми трохи на вулицю, або хоч на подвір'я. Подивіться, які вони бліденькі стали від цього льохового та хатнього повітря.

(Діти сиділи на кухонній складній канапці і гризли якісь сухарі).

— Ні, я не можу на них дивитися з жалю. — казала пані Марія. — Якби ви хотіли повести їх трохи на двір? — Але тут десь, перед ганок, бо якби що до чого...

Оксана підійшла до малих, але в ту ж мить задирчав дзвінок — побігла відчинити. На порозі стояв директор. Не дякуючи, не витаючись, він побіг до кухні. Стояв блідий — пані Марія кинулася до нього:

— Що сталося?!

Викинув з себе слова, як тягар, що його не можна було понести вже ні кроку далі:

— Большевики займають Львів.

— Що? Коли?!

— Вже.

Він сів безсильно на стілець, але зараз підорвався:

— Так! — казав з якимось непритомним виглядом, — Маємо не німців, а большевиків. Але ще трохи, і ти були б нас викинчили. Знову почали. Тепер хоч на одного ворога менше.

Пані Марія говорила, вся задихана від хвилювання:

— А я кажу, що це тільки підступ, що сюди прий-
дуть німці. Поляки не хотіли здати їм міста, а вони не
хотіли нищити нашого Львова. Боже, яке щастя, що все
те вже скінчилося!

— Не виключене, зовсім не виключене — хутко
погодився з дружиною директор. — Радник Дорож-
ницький, що з ним я бачився, теж так само думає.

У всьому тому було якесь божевілля, але й Оксана
без спротиву піддалася тому настроєві безмежної по-
легшії, як логічному результатові недавньої напруги.
Побігла у свою кімнату і широко, вперше від вісьмох
днів, відчинила вікно. Дихала... Якийсь страшний тягар
зсувався з грудей. Він спадав, спадав, це було саме
в собі добре. Поворот, по всіх пережитих жахиттях, до
того, що було, це було б щось нестерпне! А те, що над-
ходило...

Ні, ні, не треба про це думати! Ще не знати... Ра-
діти зі свідомости: нестало близького ворога!

Вулицею проходили люди, обвантажені скринька-
ми, міхами, горами коробок. Це була відповідь львів-
ського патріотичного шумовиння на упадок „польського
Львова”: розграблювали магазини. Не могла всидіти,
вибігла в коридор. Знизу, з льоху виходили люди, не-
сучи матраци, подушки, посуд. Йшли якісь мляві, без
поспіху, але й без трагічного виразу в обличчях чи
в руках. Вийшла з будинку. Там, перед входом проти-
лежного дому, стояла жінка і плакала. Надбігав якийсь
чоловік, він голосно кричав щось усім зустрічним. Ми-
наючи Оксану, кинув їй:

— Забилася — тут, на бічній, під восьмим! „Нема
Польщі — не хочу жити!” — і забилася!

З брами вибіг уже директор, він казав нашвидку:

— Мені треба побігти, подивитися в магазини. Ви
не уявляєте собі, що там у місті робиться. Вояцтво гра-
бує крамниці, хутра, одяги, золото — і з місця продає
все пасерам.

Побіг. Оксана, як була в домашній сукні, пішла
й собі туди, до міста.

Цілі валки людей ішли проти неї з награваним

уже добром. Ніхто цього не соромився — показували свій здобуток тим, що стояли під будинками. І ті зривалися з місця, або поволі, ніби ще вагаючись, вирушали туди, „по своє”.

Здовж дороги хлопчаки розбирали барикади, грали, як на бубнах, на старих баньках і ваннах, кидали один в одного старим залізям. Тут і там вулиця роззявлювалася недавно виритою для гармати, чи видертою вибухом ямою.

Ось уже й велика міська магістрала. Вона залита вся людьми, возами, кіньми. Оксана стала в юрбі на беріжку тротуару і здивовано дивилася: це було військо, польське військо! Йшли гуртами, відділами, одинцем, їхали на возах, на роверах, охляп на конях, їхали у бричках, у повозках. Всі були похилені вперед, наче хотіли таким чином приспішити свою втечу, всі дивилися поперед себе — ні одна голова не звернулася в бік, до глядачів на тротуарах. Подавалися туди, на південь. І нагло, аж тепер, Оксана побачила: всі вони були без зброї: ні одной рушниці, ні одного револьвера, ні одной шаблі...

О! — вихопилося з неї мимохіть десь із самої глибини грудей.

Хтось торкнувся її руки: це була заступниця голови „Жіночого Союзу”, пані Оля. Стояла, як і Оксана, простоволоса, в якомусь старенькому жакетику. Глянули одна одній у вічі: ще ніколи Оксана не говорила й не чула такої вимовної мови, як ця, без слів.

— Божеський вид! — сказала вресгті пані Оля. І додала:

— А тепер почнеться щось по-новому страшне.

— Один історичний ворог знешкідливлений на довго. Як багато століть треба часом чекати на такі моменти!

— Так каже й наша голова. Була в мене сьогодні, **вранці**. Мусимо бути готові, каже, на важкі роки. А проте, знаєте? Вона уявляє собі, що і в тому режимі можна буде щось робити, навіть у нашому „Жіночому Союзі”, трохи зреформованому. А мені здається це абсурдом. Навіть, коли б вони хотіли деякий час залишити нас,

то тільки на те, щоб потім усіх поголовно знищити. Я знаю їх краще від неї, бо жила там у 20 і 21 році.

В голосі завжди стриманої жінки було стільки хвилювання, що Оксана не пізнавала її. Невже це була справді ця опанована, холодна Оля?

— Я йду до мами, — казала Оля — вона від ранку страшно прибіта. Ще вчора вірила; що прийдуть німці. Проведете мене трохи?

Вони йшли тротуаром, а серединою вулиці завжди пливла в протилежний бік хвиля вояцтва у відвороті, і разом з ними в місто котилася нова течія львівського шумовиння, що йшло грабити місто.

Сходили вниз, минаючи дома без вікон, з дірами в мурах і дивувалися: як, власне, мало Львів постраждав від тієї гамірливої війни! Аж унизу, у підніжжя Цитаделі, як свіжа, велика рана в трохи тільки надшарпаному тілі лежала вся в руїнах мала, улюблена львів'янами церковця св. Духа, відкриваючи очам юрби несподівано-яскраву в денному світлі поліхромію свого нутра.

Оксана мимохіть перехристилася і побачила, що таксамо христиться байдужа до справ віри Оля. Це була перша, підсвідома реакція на темну силу, що насувала на місто звідтіля, з другого його боку.

16.

Гості складали свої речі. Пані Марія вже їх зібрала, залишаючи Оксані всі припаси. Відколи зникла загроза від близької, доторкальної небезпеки, вона віднайшла всю свою давню опанованість і енергію, і знову була малим, жвавим мотором, що мав повести крізь нові життєві умови малий родинний колектив.

Діти, поодягані, чекали нетерпляче батька, щоб вертатись додому.

— Чому ви наперлися вертатися до хати сьогодні, в неділю? Почекайте до завтра, — слабо протиставилася відходіві жильців Оксана. Їй хотілось уже бути самою, як завжди, коли в її житті чи оточенні зайшли якісь незвичайні зміни, з якими треба було стати віч-на-віч.

— Ні, ні, ми вже доволі надоїли вам. І вже таки хочеться бути дома. О, хтось дзвонить, певно Олекса:

Так, це був директор. У протилежність до жінки, він виглядав якийсь схвильований, уже від порога говорив:

— Уявіть собі, наші хлопці всі в міліції! Стоять коло Юра на варті. Та що, хлопці! — директор Парій, комбатант і серйозна людина, ходить з рушницею по місті.

— Що ти кажеш? — тішилася пані Марія. — І большевики дозволили? Може вони справді не такі страшні, як про них писали?

— Виглядають неособливо. Якісь сірі, всі однакові...

— А жидків нема в міліції?

— Е, чому ні, е! Вже встигли навіть людям надісти. Знаєте, вони, жиди, танки большевицькі цілували, так тішилися. Але власне тому, щоб жидова не взяла нас під ноги, мусимо пхатися в міліцію й ми!

— Чи може й ви, пане директоре, збираєтесь йти туди? — трохи злобноше, ніж їй хотілося, запитала Оксана.

Та він не дочув її злови. Глянув збентежено на жінку.

— Та що ви, де йому в міліцію! — вирішила пані Марія. — Ну, ходім уже, дякуймо за все пані Оксані, і ходім.

Врешті, усі чемнощі були сказані, усі запевнення підтримувати й надалі взаємини пороблені. — і Оксана залишилася одна.

Ходила по опустілих кімнатах наче без думки, але сповнена тривожним і сумним почуттям. Піднесла з долівки якийсь предмет. Це був докторів ножик-розтинач до книжок, ним гралося котресь з малих. З досадою поклала його на бюрок — і пішла одягатися: треба піти до Юра на дванадцятку.

Надворі сиготів дощ. Небо затягали сірі, одностайні хмари, від сходу на захід, аж туди, де ще вчора був той фронт, що сьогодні не існував уже, де було те військо, що його приходу всі чекали, три повні напруги, але

й повні надії, сонячні тижні. Сьогодні падав дощ, дрібна осіння мжичка — і все довкола було брудне, слизьке, безнадійне.

Чи тому такі сірі й безнадійні здалися Оксані й ті вояки — та нова: вперше бачена армія? Йшли похмурі, з рушницями на плечах, а то й у руках, штиком наперед себе, мовби пробивалися крізь ворожі лави, яких не було. Їхали вантажниками, стоячи, й не дивлячись на людей, тільки час-до-часу котрийсь із них викрикував якесь слово, що його не можна було зрозуміти. Повіяло від них запахом юхти і ще чимсь нез'ясованим, що ще більш здушило серце тутою і тривогою.

Майдан перед Юром був, як побоевище. Перед самим храмом лежали, мов повалені велетні, грубі, старі осокори й ясени, зрізані підчас барикадної гарячки. Серед майдану сторчав боком у купі листя знерухомілий польський танк, тепер обліплений жиденятами. Однак — там, там у барокових, таких знайомих воротях, стояли таки справді „наші хлопці”, виструнчені, з рушницями, молоді люди і пильнували свого храму, свого митрополита...

— О, як погано, як трагічно воно скінчиться! — більш відчула інстинктом, ніж подумала Оксана.

Храм був повнісінський. Серед нездійнятих руштувань стояли люди сумні й похмурі, та всі обличчя, всі очі скуплено дивилися туди, де збувалася відвічна й вічно нова жертва, що має завжди ту саму силу оновляти надію. Як від сотень років, горіли свічі і снувався дим кадила, спів хору зростає і виповняє нутро храму хвалою Відвічному, то знову спадав та завмирав у покорі, у свідомості людського безсилля: ніщо, здавалося, не змінилося. А проте, змінилося все довкола, окрім тієї святині, що стояла тут, як твердиня на межі двох світів. Як довго мала, як довго могла вона встояти?

З такими думками виходила Оксана з церкви, йшла униз сходами, дивилася у вікна тихого палацу, доходила до воріт.

Нагло хтось кликнув на неї. Глигнула в той бік, до входу в будинки. Там, у дверях підсінка, стояв —

Ераст... Загублений, пропавший, так ганебно забутий нею Ераст!

Підбігла, увійшли в підсіння.

— Звідки? Як? Де ви взялись? — питалася хутко, водночас дивуючись: чому це в неї так важко, так ще важче стає на серці?..

— Дуже по-простому: з концентраційного „обозу”. Не стало кого пильнувати. А де Ярکو?

— Доктора нема... Пішов, давно вже, на Сигнівку, а потім, певно, з німцями на захід. Адже там у нього родина, жінка... — сказала Оксана і не змогла втримати зітхнення.

Усе було б, як і слід, у таку хвилину. Ераст міг би був, може, побачити ще Оксанину слабу усмішку (треба ж нарешті якось зрадіти, що він, на волі), однак якийсь злий дух казав Ерастові вигукнути:

— Що йому жінка! Вже два роки, як вона його покинула.

Сталось. Оксана не всміхнеться вже Ерастові, ні тепер, ні ніколи. Це було не гарно, це було низько, не по-мужеському. Тоді й тепер...

— Будьте здорові, Ерасте, я мушу вже йти, — каже Оксана і якось дерев'яно киває йому головою.

— Пані Оксано — спиняє, заходить їй дорогу Ераст і хоче взяти її руку, — пані Оксано, я відходжу. Туди, на захід. Чи не скажете мені одного доброго слова? Навіть тепер?

— Тепер? Ага, ну, так... Будьте здорові!

— Оксано, тікайте звідси, я вам поможу. Тут швидко буде пекло. Хочете, щоб я вам поміг?

Коротку мить робиться на світі зовсім ясно, наче сонце, багато сонць пробилось крізь грубі хмари. Однак так само хутко меркне все знову, виїзд здається божевіллям, вона має ще свій давній скептичний розум і не поїде з одним шукати другого.

Відходить.

Він іде за нею, він схвильовано щось таке вияснює. Що?

• — Ви не знаєте. Оксано. Ярка. Він — деспот. Ні одна жінка з індивідуальністю не буде з ним ніколи щаслива.

Оксана спиняється і цідить слова:

— Я не маю бажання говорити з вами більше про доктора.

Він відходить, як збитий собака.

Дощ сиготить, жидків на польсьькому танку вже немає, садом проходить невеличка група салдатів і нагло тут, перед храмом св. Юра, зривається, як виклик, пісня:

М а с к в а м а я.

Р а д н а м а я.

Н і к і м н е п а б е д і м а я!

На звороті у вулицю з Оксаною зрівнюється в ході селянка. Йде поруч Оксани і дивиться на неї. Оксана відчуває, що вона хоче їй щось сказати. Справді, вона говорить:

— Пані, пані! Що то за військо було! Які гречні, а які повбирані! А ті — я їх боюся, тих Іродів...

І Оксана боїться. Боїться нагло всього, що довкола неї, боїться того життя, що ним треба буде все таки, жити, боїться самої себе.

Каже жінці якісь слова без значення, звертає вбік, іде поволі, чимраз повільніше, додому. Знову вантажники й рушніці, безбарвні, однакові вояки, сірість, і дощ, і чомусь ніде ні одного знайомого, ні одного погідного обличчя. В дірах серед вулиці вже калюжі води, люди скачуть з плити на плиту, ага, це тому в неї так мокро в черевиках. Яка, врешті, різниця.

В будинку, під своїми дверима, де панує присмерк, — нагло напнується на когось. Відскакує, дивиться, напружує зір, дивиться, дивиться, дивиться...

Він без слова бере в неї з рук ключі, відмикає двері, впускає її поперед себе...

Потім, ще завжди тримаючи її в обіймах, доктор

веде Оксану в її кімнату, аж до вікна, ставить її проти себе, бере обома руками за плечі і пильно, довго дивиться у вічі, Врешті він каже:

— Оксано, я вернувся і на цьому заважила ти. Одначе, я не маю права не перестерегти тебе: прийдуть тепер важкі місяці, може роки. Мені треба вже тут залишатися. Але ти — чи не слід тобі йти звідсіля, поки ще час?

— З тобою я могла б зважитись пережити пекло! — сказала Оксана і сама вжахнулася своїх слів.

Львів, травень-жовтень 1941.

